

Притурка на сп. „Училищень прѣгледъ“.

МОИТЪ СПОМЕНИ

ОТЪ

І. Груевъ.

ПЛОВДИВЪ
Печатница на Хр. Г. Дановъ
1906.

Моитѣ спомени сж отъ неотдавнашно минало, паметно по сждбоноси за народа ни събития. Въ тия спомени азъ имамъ забѣлѣжено прѣдпочтително що-то самъ лично съмъ видѣлъ, слушалъ, работилъ и патилъ прѣзъ врѣме на многогодишната си скромна служба като учителъ и общественъ дѣецъ.

Прѣдавамъ ги на явность съ драга надежда, че въ даннитѣ ми намѣри-ще се що-годѣ интересно за прибавка при досегашното знайно по народното ни възраждане въ църковно и политическо отношение.

За неволно погрѣшена оцѣнка на лица и на дѣла, за невѣрно схванати и прѣдадени факти, каквито биха се нашли въ тоя слабъ трудъ, прося прошка отъ благосклоннитѣ четци.

Пловдивъ 20. декемврий 1905. г.

Ј. Груевъ.

Юакимъ Груевъ.

Моитѣ спомени.

1. Дѣтинството ми.

Споредъ както ми съ приказвали родителитѣ ми, Груйо Пройчевъ, улука п. Черневъ, и Тана, дъщеря на Генча Тошаловъ, азъ съмъ роденъ на 9. септ. 1828. год. въ Копрявица въ вѣщата ни край рѣка Тополка, въ Ламбовска махала. Отъ дѣтински години азъ помня чумавата година 1835., когато бѣгахме извънъ село и седѣхме въ колиби най-напрѣдъ въ мѣстность „Длъжки-долъ“, а послѣ въ мѣстность „Чумина-ръка“ подъ „Бяли-камикъ“. Тамъ въ четири една до друга колиби прѣседѣхме цѣло дѣно съ дружина три сѣбдски къщи. Въ нашата колиба бѣхме родителитѣ ни, бащинитѣ ни лели, Мария и Рада, азъ, братъ ми Георги и новородената ни сестра, Никита.

Подъ есень се прибрахме въ село, а защото въ Ламбовска махала имало още рѣдки удари отъ чума, баща ни ни настана на госте у Еня х. Велевъ въ Арнаутска махала, дѣто прѣседѣхме нѣколко седмици, а послѣ се прибрахме у дома си. Като днесъ помня страховетѣ отъ чумата, за която бабитѣ ни приказваха, разни дивотии и страхотии, като напр., че нѣкой си видѣлъ чумата като бабичка да ходи пощѣ, или че мугала като крава, или вила като куче и пр. За прѣдпазване отъ чумата кадеха вечеръ и заранъ по дворищата съ пушекъ отъ сухъ торъ.

Прѣвъ зимата 1836. г. баща ми ме заведе на учение у даскалъ *Сѣмка* х. Велевъ, който държеше близо до насъ кръчма и въ една стая учеше нѣколко дѣца на книга. У него, както и у нѣколцина други тогавашни *даскали* или попове, въ онова врѣме учеха най-напрѣдъ на *пинакида* буквитѣ, послѣ *наустница*, псалтирь и свѣршваха науката съ апостолъ и светче. Азъ начнахъ да уча по книжкитѣ отъ *Неофита Бозвели*, които баща ми бѣ донесълъ отъ Карлово, дѣто ходѣше всѣка седмица на пазаръ да продава вълна. Мене бѣше свѣтъ да уча по тия книжки, защото ми се присмиваха другаритѣ, та искахъ и азъ да уча наустница; но баща ми настояваше да уча по български книги.

Той бѣше книжовенъ човѣкъ, обичаше у дома да чете разни книги. Иде ми наумъ, че той еднажъ бѣ донесълъ отъ Карлово една рѣкописна книга и отъ нея четеше и ни разказваше за български царе; тоя рѣкописъ ще да е билъ, по всѣка вѣроятность,

Паисиевата история. Баща ми у дома ме научи да чета наустница и ме караше всѣка вечерь да чета прѣдъ иконостаса по вечерие. Той като пѣвецъ въ черква водѣше и мене, и кога се понаучихъ да чета, туряше ме да *канервамъ* на пѣвцитѣ. Прѣзъ лѣтото на 1836. година учихъ у даскалъ *Иванъ*, който даскалуваше въ една стая, дѣто съврѣменно си работеше разни обуца като папукчия. Отъ при тезгяха, дѣто си работеше, той подканяше да четемъ и подъ трупотъ на *мущата*, съ която блѣскаше по тезгяха, ние съ високъ гласъ изговаряхме думи, каквито завърнехме. Прѣди обѣдъ той редомъ всички ни единъ по единъ прѣслушваше, да види дали сме си научили зададения урокъ, и ни проказваше ново четиво. Като се наобѣдвахме съ щото сме си донесли въ торбичка, накарваше ни, лѣтѣ да легнемъ по одѣра да спимъ; разбира се, че ние който шавнеше. Зимѣ ние си носѣхме и по едно дръвце за топлене собата. На даскала плащяхме мѣсечно по единъ грошъ, и който изучеше една книга, та вземаше друга, даряваше даскала съ пошъ или съ чораци. Които изучеха апостола и светчето бѣха калфи и остояха още една година да учатъ *писмо* и *ракамъ* съ турски цифри; тѣ за година едва научаха четиритѣ аритметически дѣйствиа, да пишатъ записи за займени пари и писма за много здраве.

Прѣзъ есенъта въ село дойде новъ учитель *Захарий Економовъ Круша*; той въ една стая въ общото училище, дѣто даскалуваше и учеше х. Геро Добревъ по наустница, начна да учи по нова метода, по взаимна метода. Тамъ заведоха и мене да уча по таблици. Прѣзъ лѣтото 1837. год. съгради се ново училище, нагледено на новата метода; настойникъ на сградата бѣ дѣдо ми Генчо Топалтъ, когото чорбаджи Влько Тодоровичъ бѣ наредилъ да настоява. Прѣзъ есенъта пристигна даскалъ Неофитъ и начна да учи въ новото съградено училище по взаимната метода. Тамъ азъ свършихъ таблицитѣ. При даскалъ Неофита бѣха дошли да учатъ и възрастни ученици, между които помня Христя В. Пулековъ, Найдень Геровъ, Калиста Луковъ отъ Сопотъ, отецъ Атанасий Чолаковъ и други. Тѣ повечето бѣха дошли да учатъ взаимната метода, за да я въведатъ и по други мѣста. Неофитъ учителствова въ Копривщица двѣ години и на есенъта 1839. год. остави на мѣстото си за учитель *Христя В. Пулековъ* и си отиде въ Рилския манастиръ. Даскалъ Неофитъ бѣше нервозенъ, ядовитъ човѣкъ, не трпѣше ни най-малкъ шумъ, и често наказваше съ бой немирнитѣ; той имаше голѣма слабостъ къмъ *кожуси* и многото си видове кожуси лѣтѣ простираше по двора да се провѣтряватъ.

При новия си учитель азъ учихъ българска граматика отъ Неофита, славянска граматика отъ Мразовича, прѣводъ отъ славянски на български по рѣкописни Есопови басни, прѣведени отъ отца Неофита на славянски, учихъ и аритметика отъ Христави Павловичъ, грѣцки и псалтика. Нѣколко седмици учихъ частно и турски при г. Найдень Геровъ, едва научихъ азбуката и напустнахъ, защото прѣзъ окт. 1839. год. Н. Геровъ отиде да се учи

гница
ерие.
учихъ
о на
една
кчия.
мъ и
не съ
бѣдъ
и да
гиво.
рва-
ние
гова,
лене
ойто
пошъ
фи и
рски
дѣй-
раве.
оно-
ска-
и по
а по
аго-
енчо
на-
учи
вър-
ь и
ай-
ола-
ода,
въ
ото
мо-
не
ир-
ви-
тъ
на-
тъ
ки
и
а-
чи

въ Одеса съ поддръжка отъ Копривщенеца х. Христѣ Стойковичъ,
прѣселенецъ въ Русия. Бащи ми много се искаше да се науча
турски; той задължи единъ помакъ Молла Ибрахимъ, сейменинъ
въ Копривщица да ме учи турски. Той мой учителъ толкова знаеше,
щото едва сричаше и прочиташе криво-лѣво краткитѣ четива на
края на буквара.

Учението ми въ Копривщица при г. Христя. В. Пулековъ се
продължи до пролѣтъта 1844. год. Азъ учихъ и изучихъ отъ кора
до кора славянската граматика отъ Мразовича и можехъ вече да
разбирамъ и прѣвождамъ отъ Мразовича и можехъ вече да
тика бѣхъ доста силенъ, но повече нѣщо освѣнъ псалтика не на-
учихъ. По гръцки прочитахъ, но повече нѣщо освѣнъ псалтика не на-
общата омая, която владеше въ онова врѣме, баща ми желаеше да
науча да говоря и да пиша правилно по гръцки, за да минувамъ
и азъ като прокопсалъ и ученъ човѣкъ. За това рѣши да ме прати
въ елинското училище въ гр. Пловдивъ.

2. Ученикуванието ми въ Пловдивъ и повторно въ Копривщица.

Прѣзъ първата седмица на Великий-постъ 1844. год. баща
ми ме заведе въ Пловдивъ, за да уча елински езикъ, у който, какъ
то се мислѣше тогава, се намирала добрата свѣтска мъдростъ
Срѣщу годишна плата 600 гроша прибра ме на прѣхрана въ къ-
щата си г. Ламбре Атанасовъ, подучителъ въ елинското училище.
Главенъ учителъ при това училище бѣше *Диаманди Запеку*, е
неговъ помощникъ *Филипъ Велевъ*, родомъ отъ Казанлъкъ. Мене
намѣстиха въ I. класъ, дѣто учихъ елинска граматика, аритмети-
ка и прѣводъ отъ елински писатели. Като разбирахъ отъ слао-
нянска граматика, азъ скоро се улеснихъ и въ елинската, и кат-
силенъ по аритметика азъ минувахъ за пръвъ ученикъ по тоя
прѣдметъ въ класа, и при всичко, че правѣхъ грѣшки въ разго-
ворния гръцки езикъ, гръчетата до мене се допитваха, за да имъ
поправямъ задавитѣ по аритметика, а слѣдъ врѣме и писмения
имъ прѣводъ. Въ елинското училище азъ учихъ двѣ год. и де-
ветъ мѣсеца, учихъ отъ Ксенофонта, Исократа, Демостена, Плутар-
ка и отъ поети: Омиръ, Есхилъ, Еврипидъ и Софокль. Освѣнъ
елинския езикъ учехме всеобща история, география, начала отъ
геометрия и французски. Послѣднитѣ два прѣдмета ни прѣподава
Д. Славиди, който се завърна въ 1846. год. отъ Парижъ, дѣто се бѣ
училъ. При друго учехме и турски отъ нѣкой си Чолакъ Мехмедъ
сфенди, който дохождаше въ училището два пѣти прѣзъ седмица-
та. Неговиятъ начинъ бѣ да ни записва по единъ два реда думи,
и кратки писма, за да ги четемъ и пишемъ. По тая негова ме-
тода, ние едва можехме да научимъ, колкото да набаткуваме по нѣ-
коя дума отъ турско писмо.

Подъ влияние на гръцката книжнина и история азъ се възхищавалъ отъ напредъка въ науката и изкуствата на древнистѣ елини и отъ прѣхваленитѣ имъ подвизи; като не намирахъ подобни възможности за наши прѣдци, азъ си правѣхъ удоволствие да си създавамъ въображаеми историйки за български царе и юнаци и да ги прочитамъ прѣдъ съученицитѣ си гърчета.

Между съученицитѣ ми имаше и нѣколко българчета, отъ които помия братия Стоянъ и Христо Караминкови, Василь Чолаковъ и нѣколко рилски калугерчета. Въ училището ни всичко бѣше гръцко, та и самитѣ български имена трѣбваше да се прѣкръпчатъ и погърчатъ; така Стое стана Стефанъ, и Г. Груевъ стана Г. *Γρηγορίου* и пр. Между българчетата азъ минавахъ за най-силенъ по славянски езикъ, затова по тѣхно желание често имъ съчинявахъ писма по славянски; така по настояване на Василь Чолаковъ азъ му съчинихъ по славянски прошение до сръбския князь Александръ Кара-Георгиевичъ съ молба да го приематъ за възпитаникъ въ Богословското училище въ Вѣлградъ, дѣто и биде приетъ.

Въ онова врѣме въ самия градъ Пловдивъ по къщитѣ наредко се говореше български. Въ градскитѣ църкви богослужението се извършваше по гръцки; само въ църквата „Св. Петка“ подновена отъ голѣми чорбаджи Вълко, служеше и по славянски п. Ганчо, извѣстенъ съ прѣзиме *попъ Ченгелъ*, и изповѣдаше по български. Учителъ Никола Топджоровъ учеше смѣсено и по гръцки, и по български въ училището, съградено при църквата „Св. Петка“ отъ скция чорбаджи Вълка, и пѣше въ църква смѣсено и по гръцки, и по български. Въ тая църква азъ често ходѣхъ и четѣхъ апостолскитѣ послания по български.

Прѣзъ пощта на 27. януарий 1846. г. избухна пожаръ та опустоши голѣма частъ отъ чаршията и отъ махалитѣ извѣтъ и извѣтрѣ по край калето дори до мевлевихането на дервишитѣ. По къщнинитѣ отъ повечето къщи се запазиха въ камънната църква „Св. Богородица“, изново съградена прѣзъ 1844-5. г. на мѣстото на вѣтхата. Въ тоя пожаръ изгорѣ и училището ни заедно съ библиотеката, отъ която твърдѣ малко стари книги се уназиха, и пше отъ пролѣтъта прѣзъ цѣлото лѣто учихме въ стаятѣ при църква „Св. Недѣля.“ На еселята ни прѣведоха въ ново училище, съградено по настояване на чорбаджи Столянъ Чалковъ. Тамъ азъ учихъ около два мѣсеца при новъ учителъ Д. Славиди, който почна да ни прѣподава и французски и отъ геометрия.

Прѣзъ ноемврий 1846. год. по бащино ми настояване азъ се завърнахъ въ Копривщица, за да слѣдвамъ науката си при г. Найдень Геровъ, който бѣ се завърналъ отъ Одеса, дѣто свършилъ курса по наукитѣ въ Репилевский лицей, и бѣше се настанилъ за учителъ. Той бѣше съставилъ отъ нѣколко ученици класъ, въ който прѣподаваше български езикъ, християнско учение, въведение въ вс. история отъ Шлепера, география и аритметика. Моятъ и на братия Стоянъ и Христо Караминкови отдѣлно даде да учимъ

руски езикъ, французски, алгебра, геометрия и физика. Слѣдъ дѣтъ години учителствование г. Найдень Геровъ въ 1848. год. напусна училището, и азъ трѣбваше да напустя науката си и да се залави за работа.

3. Отиванието ми въ Цариградъ.

Баща ми, който оная година се намираще въ Шуменъ по болестка, сторилъ намѣрене да ме готви за търговецъ; затова по-вика ме да ида при него, за да ме заведе и настани при нѣкой търговецъ въ Варна, дѣто оная година се вършеше голѣма жатва търговия. Азъ отидохъ на 15. септ. на Узунджовския параиър, отъ-между билъ се оставилъ отъ първото си намѣрене да ме прави търговецъ, а по обѣщания дадени му отъ нѣкой си *Кости Параманолъ*, гръкъ изъ Цариградъ и белгичия оная година въ Шуменъ, намислилъ да ме настани въ медицинското училище въ Цариградъ. Баща ми ме придружи до Варна, а оттамъ заедно съ речения Кости ме изврати за Цариградъ съ австрийски параходъ „Метернихъ.“ Слѣдъ една есенна бурна студена нощ, прѣзъ която прѣминахъ на кувертата почти стоимомъ, по причина че нѣ-маше дѣ да се седне отъ много навалица. На заранята останахъ въ Цариградъ и заедно съ Кости отидохъ въ къщата му на фенеръ, отдѣто той ме прѣпрати въ Чоранчи ханъ при уйковѣтъ ми братия Топалови. По негова порѣка на другия дѣнь отидохъ въ къщата му, отдѣто той ме заведе и прѣпорѣчи на нѣкой си Челеби Димитраки, познатъ и близкъ на Логотетъ бей. Челеби Димитраки ме заведе у Логотетъ бей и ме прѣдстави на майка му, която като ме разпита и се научи отъ дѣ съмъ и какво ми е желанието, каза: защо не съмъ донесълъ прѣпорѣчително отъ *ἀντὸς φιλιπποπόλεως*. Прѣдъ Логотетъ бей се явихъ, когато излизаше изъ стаята си, по никакво обѣщание не ми даде. Българското обѣло, види се, да не е било прѣпорѣчително за прѣдъ Фенерскитѣ ар-стократи, защото Челеби Димитраки на излизане изъ къщата на Логотетъ бей ми каза, че не му дошло на умъ да ми обѣче попе-одно джубс.

Азъ седѣхъ въ Чоранчи ханъ при уйковѣтъ си, които бѣха абаджии, и отъ врѣме на врѣме ходѣхъ да се явявамъ при Логотетъ бей съ молба да ме прѣпорѣчи дѣто трѣбва за стипендиантъ при медицинското училище, но нищо не ме отрѣ. Най-сетѣ, като се разбра, че нѣма да сполуча, уйчо ми Стефанъ отъ Копривщица ми писа да се завърна въ село, дѣто г. Н. Геровъ отново се билъ ми писа да се завърна въ село, дѣто г. Н. Геровъ отново се билъ условилъ за учителъ и обѣщаль да ме вземе за помощникъ под-учителъ. На 12. ноемврий съ кириджийски конь трѣгнахъ за Копривщица. Щомъ излѣзохъ изъ Цариградъ на „Кючюк-чекмедже“ лови ме *хараччия* и ми даде *харач-кядж.* за която ми взима

30 гроша, почти всичкия ми харачъкъ¹⁾. Слѣдъ 14-дневно пътуване всрѣдъ калове и студове азъ пристигнахъ у дома си, дѣто заварихъ майка си болна и въ притѣснено състояние, защото баща ми билъ останалъ въ Варна, за да си търси работа.

4. Начало на моето учителюване.

Г-нъ Н. Геровъ ме прие за подучителъ помощникъ съ годишна заплата 1200 гр., която той ми плати, защото споредъ условието си съ общината, той трѣбваше да плаща на помощника си. Като подучителъ азъ прѣподавахъ въ долнитѣ два класа и съврѣменно взимахъ уроци по французски и руски. За 1849-50 учебна година условията ме за главенъ учителъ на мѣстото на г. Герова, който напустна. Условието бѣше, да ми платятъ годишна плата 2000 гр. и да ми приставятъ и помощникъ. За такъвъ Петко Догановъ, влиятеленъ чорбаджия, тъкмилъ да постави Христа В. Пулековъ, едно врѣме мой учителъ. Но други прѣдни селени съ Моровенековци на чело не рачили Пулекова. По тая причина азъ останахъ повече отъ два мѣсеца безъ помощникъ, самъ да се грижа на повече отъ 300 ученици, които бѣха разпрѣдѣлени въ взаимно училище и въ два класа. Уморенъ най-сетнѣ, азъ се принудихъ да напустна и да затворя училището. Тая моя постапка принуди селени да се събератъ и рѣшатъ въпроса за помощникъ-учителъ. Петко Догановъ си наложи волята, и никой не смѣя да му противоречи. Азъ отворихъ училището и начнахъ да учителствувамъ съ другаря си Хр. В. Пулековъ. На другата година ми поставиха за другаръ х. Геро Добревъ Мушекъ, баща на Н. Геровъ; той учеше на църковно чтение въ взаимното училище. По-послѣ азъ имахъ за другаръ помощници Иванъ Цѣклилъ и Никола Торомановъ. Прѣвъ 1852/3. и 1853/4. учителствува заедно съ мене за турски езикъ нѣкой си сръбиянъ Гюка, който билъ турченъ отъ извѣстния Кара-Феизи, и се хвалѣше, че служилъ нѣкога си като писаръ при князь Милошъ, а напоследъкъ билъ учителъ на турски езикъ въ Русе.

По програмата на Копривщенското училище двцата най-наурѣдъ учеа по взаимната метода²⁾ и слѣдъ една—двѣ години, като прѣкараха таблицитѣ и научеа да четатъ и пишатъ свободно мидуваха въ класове, които бѣха венчко три и учеа едно по друго: св. история, катихизисъ, бѣлг. граматика, аритметика, география,

¹⁾ Харачъ или *джизие* бѣ данъкъ, който се събиралъ само отъ християни на глава по 15 гр., 30 гр. и 60 гр. споредъ възрастта. Списъци за населението нѣмаше и харачитѣ всѣка година излизаша да събиратъ харача отъ кого дѣ хванеха и дѣто го случеа. Кога дойдеше харачия въ нѣкое село, млади момци, и които можеа бѣгаха да се криятъ, докль отминне харачиятъ. Харачътъ се измѣни въ 1856. год. на *ваней аскерийѣ* (военна помощ), съ която всѣка община, споредъ числото на мѣжкото си население, се облагаше. Военната помощ се развѣташе въ три категории: по 15 гр. на момци отъ 15 год. нагорѣ, на мѣже по 30 и 60 гроша споредъ състоянието имъ.

²⁾ Вижъ Период. Списание книга . . . Взаимната метода.

вс. история, начала отъ геометрия и отъ физика. Всячко това трѣбваше азъ да прѣподавамъ и съврѣменно да наглеждамъ и пазимното училище, да съставямъ и чета проповѣди въ църква, въ недѣлни дни да тълкувамъ на ученицитѣ Евангелието и напавицѣ да служа и като писаръ за турски писма при мѣстното общинско управление. Азъ имахъ слаба начала отъ турски и французски езици; за да се улесни и поприготви по-добрѣ, азъ се абонахъ на турски вѣстникъ *Таквим-и-Векац* и на французски *Journal de Constantinople* и съ прилежно прочитане постигнахъ да разбирамъ и прѣвождамъ свободно и отъ двата езика.

Въ онова врѣме бѣше много мачно да се добие човѣкъ съ книги на чужди езикъ, особено въ такова затѣнено мѣсто като въ Копривщица х. *Найдена Иоановичъ*, т. пазарджичанинъ, който равнасяше печатни свои дребни книжки и календарчето. У него намѣрихъ руска христоматия отъ Галахова и си я купиохъ. Тая христоматия ми бѣше единичката библиотека, въ която намѣрихъ и учехъ образци отъ разни видове съчинения. Полезни четива намѣрихъ и въ вѣстникъ „Србске новине“, който получавахъ, за да уча що става по свѣта. Въ тоя вѣстникъ намѣрихъ въ подлистникъ повѣстята: „*Райна Княгиня Българска*“ и „*Воювание на Рускитѣ войски въ Маджарско*.“ Повѣстята *Райна Княгиня* прѣведохъ и напечатахъ въ 1852. год. въ Вѣлградъ, дѣто за коригиране и настояване при печатанието испратихъ брата си Георгия. За напечатване книгата улесни ме г. Павелъ Герджиковъ съ единъ заемъ отъ 2000 гроша, защото спомоществователи за книгата се подписаха твърдѣ малцина. Напечатахъ я въ 1000 екз., но и за това малко количество не се намѣриха доста четци, та и до послѣдво ми се намираха още екземпляри. Прѣводътъ ми на втория подлистникъ: „*Воюване на рускитѣ войски въ Маджарско*“ остана ми въ рѣкописъ по нѣмане срѣдства за печатане.

На 26 Юлиа 1852. год. се помина майка ми *Тана* слѣдъ дълги страдания отъ подагра, която отъ много години я мѣчеше и не ѝ даваше спокойствие. Горката много ми обичаше, но не може да поживѣе да види и братята ми настанени. Вѣчна ѝ паметъ!

Въ врѣме на учителствуването ми въ Копривщица въ околнп общини учителствуваха: въ Панагюрище отецъ Атанасий Чолаковъ, въ Класура Петъръ Стояновъ, въ Стрѣлча Дяконъ Поликаръ, въ Пирдопъ Никола отъ Банско, въ Сопотъ Калистъ Луковъ, послѣ Г. Економовъ, въ Карлово Димитръ Поповъ, въ КалоферъVote Петковъ. Съ тия учители азъ бѣхъ въ приятелски сношения и по изпититѣ ходѣхме си единъ другиму на госте. Така напр. въ 1850. год. ходихъ на госте у Отца А. Чолаковъ въ Панагюрище, дѣто се видѣхъ и съ прѣждебившия учителъ отецъ Савва Илиевъ. Въ 1852. год. ходихъ на изпита въ Пловдивъ, дѣто учителствувахе г. Н. Геровъ; тамъ се заознахъ и съ Н. Касански, учителъ въ Калоферъ и въ 1854. год. повторно ходихъ на изпита въ Пловдивъ, гдѣто учителствувахе г. Константинъ Геровъ намѣсто брата си Н.

Геровъ, който като руски поданикъ прѣзъ 1853. год. бѣ замислялъ въ Русия по причина на руско-турската война.

Тая война всички българи слѣдѣха съ благопожелание за сполука на руситѣ въ надежда да ни избавятъ отъ турското иго. За вържежа на военнитѣ дѣйствиа азъ четѣхъ „Сръбске новине“ и нашенци, които чакаха съ нетърпѣние седмичната поща да донесе новини отъ бойното поле. Прѣзъ тая война населението прѣтегна много пегоди и мѣлотици. Освѣтъ военната помощъ въ пари трѣбваше да дава безплатно храна и да я прѣкарва съ свой добитѣкъ. Чети башибозуди и снахли на отиване за бойното поле обикалаха по селата, за да се хранятъ и плячкосватъ.

За облякло на турскитѣ войници бѣ разпоредено и разхвърляно по общинитѣ: Копривница, Клисуря, Калоферъ, Габрово и пр. да правятъ по нѣколко стотини хиляди аршина шаеци, плащани много офино. Прѣдприемачътъ на тия шаеци Михалаки Гюмюшгерданъ позволявалъ си, както се приказваше, голѣми злоупотрѣбления като изкарвалъ въ по-малко аршина прѣдаванитѣ шаеци и пр.

Въ Копривница азъ учителствувахъ цѣли осемъ години отъ 1848. до 1856. една година като помощникъ-учителъ съ г. Н. Геровъ и седемъ години като главенъ учителъ. Годишната ми заплата отъ 2000 гр. прѣзъ първата година постепенно се възкачваше и достигна до 8000 гр. въ последнята година на учителстваннето ми. Като учителъ въ Копривница азъ прѣминахъ доста спокоевъ и приятель животъ, обичанъ и почитанъ отъ всички нашенци, защото имъ служехъ усърдно не само като учителъ, но и като помощникъ въ общинскитѣ работи и писаръ на турски езикъ при мѣстнитѣ *людари*, между които рѣдко се случваше нѣкой да умѣе да чете и пише.

5. Поминѣкътъ въ Копривница.

Тогавашниятъ поминѣкъ въ Копривница бѣше доста лесенъ и охолентъ. Копривненци по занятие се дѣлѣха на абаджии, чорачии, браничари (джелепи), вълнари, бегликчии, овчари, киридѣии и твърдѣ малцина *домашари*: терзии, обуцари, кръчмари и пр. Копривненци добри и пестовни домакинци сами си изработваха черги, постилки, завивки, платна и сукна за дрехи; за похвала бѣха ония уредни стопанки, които въ спретенитѣ си къщи напѣтѣха полицитѣ съ *трѣби* платна и димии. Копривненци работеха и за продажъ доста много чорачии, аби и димии.

Абаджитѣ майстори лѣтѣ прибираха при себе по нѣколцина калфи и чираци та работѣха и готвѣха терлицѣ, потури и разни други дрехи отъ аби, които накупеха на Марашъ-панаиръ въ Пазарджакъ отъ помаци изъ рупскитѣ села. Приготвената стока абаджитѣ натовареха на стотина кола и я караха въ Цариградъ, по Анадолъ въ разни градове, по островитѣ и по Египетъ. Като си изпродадеха зимъ стопата, при-пролѣтъ се завръщаха по домоветѣ

си, за да готвятъ нова стока. Чорачитѣ събираха пѣла година чорачии, които работни копривченки изнасяха на пазаръ всѣки поведѣлникъ, и събранитѣ чорачии еднѣдни по десѣтъ въ връзка продаваха на абаджии за Цариградъ, или за Узундаговския пазаръ, който се събираше прѣзъ първата половина на септември и треше всички страни на Европейска и Азиатска Турция.

Браничаритѣ (джелепи) пролѣтъ събираха овци по разни мѣста низъ България и Сърбия и браницитѣ (сюрци), всѣка една отъ петъ караха за продажъ въ Цариградъ, или ги държеха на зимовищевичари, които караха по дѣтъ, три дори и по петъ браниии. *Влачаритѣ* прѣкпуваха отъ браничари и бегликчии вълна и я караха работѣха гайтани въ голѣми количества. Овчаритѣ, единъ бѣха пасе свои скотовѣдство съ говеда и овци, които лѣтъ държеха по планини на паша или по *бачии* за мѣлване, та бутаха масло или сирека сирене, а зимѣ стадата се караха на зимовище по Одринско.

Отъ всички занятия най-изгодно, най-привлѣчително бѣше занятieto на бегликчинитѣ, които събираха беглика или десетѣка отъ овци и кози за снабдяване съ месо царскитѣ войски и дворци. Събирането на тои десетѣкъ съставаше едно важно прѣдприятие, или по-добрѣ единъ видъ държавна служба, покривана до половината отъ миналото столѣтие на българи. На десетѣкъ отъ овци били обложени областитѣ на Европейска Турция, разирѣдѣени на четирѣ отдѣла: *Бахар-колу*, *Враджа-колу*, *Самоковъ-колу* и *Енишехиръ-колу*. Въ първия дѣлъ влизали околитѣ на пѣла Тракия, въ втория — околитѣ на сѣверна и източна България, въ третия — околитѣ на западна България съ сѣверна и сръдна Македония, а въ четвъртия влизали вѣжа Македония съ Албания и Тесалия. Босна и Херцеговина не давали беглики. Десетѣкъ се взимаше отъ всички овци и кози, безразлично у когото и да се намерѣхъ съ изключение на така нареченитѣ *испански овци* (меряноси), на които разплодбата била покровителствувапа за тѣпката имъ руда вълна. Споредъ както се види отъ ферманитѣ, въ сила на които се събираше бегливѣтъ, тоя десетѣкъ въ начало, когато е билъ установенъ, не е билъ същи данѣкъ, а десетѣкъ, купуванъ отъ държавата съ пари. Така: поставовено било да се взима отъ всѣки стопанинъ на овци и кози по една отъ 10 бравъ и да му се плаща по 200 аспри за овенъ, по 160 аспри за овне и вълна и по 120 аспри за женска овца (марий) и за коза. Първо можеше да се плаща, споредъ това постановление, по отъ послѣше да се плаща, споредъ това постановление, по отъ послѣше то остана само да личи въ ферманитѣ, безъ да се плаща нѣщо за зетия десетѣкъ. Десетѣкъ въ натура се взимаше отъ овци, годни за провизия (тайнатъ), а отъ пегодни се събираше въ пари по пѣни, опрѣдѣлени отъ мѣстнитѣ свѣти. Кога е билъ установенъ

беглицѣтъ и въ началото какъ е билъ събиранъ не зная; но както съмъ слушалъ отъ стари хора, пръвъ бирникъ или прѣдприемачъ на беглика въ послѣдната четвъртина на 18-то столѣтие билъ копривщенецъ х. Стане; неговъ синъ Никола х. Станевъ билъ малко врѣме е билъ и Никола Почеконъ, който въ врѣме на турските войни изгубилъ плѣвени всичкитѣ си събраши овци и се пропастилъ. Прѣзъ първата половина на миналото столѣтие се приемачи на беглика слѣдватъ Чалковци: Малки-Вълко, Голѣми-Вълко, синоветѣ му Недѣлко и Тодоръ и братъ му Голѣми-Стоянъ. Тѣ събирали беглика редомъ всѣка година дори до 1854. год. За свои довѣрени настойници по десетъчнитѣ отдѣли тѣ поставяли Догановъ и Г. Стояновичъ въ Шуменъ и Самоковъ и пр., а за броячи и бирници взимали Копривщенци около 300 души и вълчина Клисурци и Панагюрци и за кехай и овчари около 400 души за събранитѣ беглицки овци. Всички броячи и събрачи (санджии и панти) длъжни били да иматъ ятки пѣргови коне и добро оръжие; тѣ често били принудени да влизатъ въ кръвави спречквания съ стопани на овци, особено по Македония, Албания и Тесалия, дѣто царски фермани нѣмали никаква сила. Тамъ беглицкитѣ съ рискъ на живота си трѣбвало да тражатъ и изнасятъ овци и кози, укрити въ гѣсти гори, по дълбоки долове и по неистлъпни мѣста, дѣто често се сбивали съ стопанитѣ имъ. Така Илия Черневъ въ Радовичката околия, дѣто бѣ заедно съ бащата ми броячъ въ 1841. г. Беглицки се записваха въ началото на прѣлѣтъта; назначенитѣ отъ прѣдприемача настойници още прѣзъ фев. записваха желязницѣ да идатъ по беглика. Въ опрѣдѣленъ денъ записанитѣ излизаха извънъ село, дѣто имъ прѣглеждаха копитѣ и оръжието, и които се намѣрѣха съ слаби коне и съ негодно оръжие, се изключваха. Отъ беглицкитѣ се искаше да умѣятъ да четатъ и пишатъ: това условие повлияло и спомогнало да се развие много рано грамотность въ Копривщица.

Въ началото на мартъ всички записани беглицки се събирали въ Одринъ, отдѣто съ по единъ фирманъ въ рѣцѣтъ имъ, изпращаха ги по околитѣ на Бахаръ-колу въ всѣка околия по единъ санджия (броячъ) съ по 20—30 панти. Слѣдъ като се събереше десетъкътъ на ошитѣ отъ околитѣ въ Бахаръ-колу, беглицкитѣ заминаха редомъ въ другитѣ десетъчни отдѣли. Така беглицкитѣ отъ прѣлѣтъ до есень обикаляха почти цѣла Евр Турция; това обстоятелство имъ даваше възможность да се запознаятъ съ лица отъ разни народности, съ разни мѣста и обичаи, а по работата си, принудени да влизатъ въ сношения съ официални лица, изучаваха и усвояваха добръ езика, нравитѣ и обичаитѣ турски, доивашата практическа опитность и познания по уредбитѣ на тогавашната администрация. Ето дѣ трѣбна да се търси причината на ранния развой у копривщенци, отъ които мнозина се отличиха.

между други еднородци и заловиха видни мѣста и положения, дѣто и да се прѣселеха. Така намираме копривщенци и положени, дѣто и влиятелни членове въ управителнитѣ съвети въ Одринъ, Найдегъ Кръстевъ и Кара-Михалъ, въ Пловдивъ Голѣми Вълко и Стоянъ Чалковъ, Салчо И. Чомаковъ и Г. Ст. Чалковъ, въ Калкитѣ Стоянъ Груевъ и нѣколцина други, които достойно прѣдставяватъ и бранятъ интереситѣ на християнското население. Беглицкитѣ се ползуваха съ довѣрие прѣдъ турскитѣ власти и се радваха на право да носятъ оръжие и турско облѣкло съ фесове, обвинитѣ съ шалове, даже и въ врѣме на завѣрата, когато на християнитѣ било забранено да носятъ оръжие и лѣскави дрехи.

Разноскитѣ по събиране беглика бѣха за смѣтка на прѣдприемача; той плащаше опрѣдѣлена заплата на броячи, на панти, вореното число овци. Всички тия разноски до прѣдаване угодностъта на колѣното повече овци отъ уговореното изкараше отъ вълната на овцитѣ. Въ първи врѣмена облагата на прѣдприемача е била много голѣма и той тогава билъ доста щедъръ и въкъ броячитѣ, които богато наградени заврѣщаха се по дома си весели и прѣкарваха зимата безгрижно по гошавки, на припускане коне, по стрѣлба и по ловъ.

Отъ горѣказаното се разбира, че въ онова врѣме населението въ Копривщица е било въ относително благато състояние: при тогавашнитѣ условия за живѣние, при тогавашнитѣ цѣни на храната ¹⁾ и на други потрѣби годишенъ приходъ отъ 1000 до 1500 гроша бѣше прѣдостатъченъ за охолень поминѣкъ на едно сѣмейство отъ срѣдна рѣка.

За това и венчки обряди по кръщавки, по свадби, по поменички, по служби ²⁾ въ извѣстни празници се извършваха много тържественно и богато. Охолниятъ и лесниятъ поминѣкъ даваше възможность на мнозина прѣдни люде да спомогатъ и за общеползлив дѣла, като за цркви, за градене мостове, калдаръми, чешми и пр. Така щото всички улици въ Копривщица сж били постлани съ камъни, по всички потоци и рѣки има мостове, и въ всички махали по нѣколко чешми, които, за жалость, при днешното общеползливо самоуправление сж запустѣли. Копривщица по онова врѣме се радваше и на пълна самоуправа. Когато се прогласи *танзиматъ*

¹⁾ Около половината на миналото столѣтие жито споредъ качеството си се продаваше по 10 до 15 пари оката, месо по 40 пари оката, сланина по 50—60 п. оката, вино 20 пари оката, вѣлна по 3 до 4 гроша оката и пр.

²⁾ Подъ название *служби* се разбираха гошавки за сиромаси. Имаше двоички служби едни частни служби, които нѣкои заможни люде правѣха у дома си въ извѣстни празници и гошаваша сиромаси, и общи служби, които въ извѣстни празници се правѣха по оброчница или на площта по махали; за тѣхъ се събираше помощъ отъ пари и разни вѣща за готвене, и отъ той сборъ се приготваше гошавка за сиромаси. Таква служба се правѣха въ празникитѣ на 14. окт. на 26. окт. на 1. и 8. ноемвр. А частни служби правѣха, доколкото помни, на 30. ноемвр. Генчо Топалътъ на 5. дек. Радъ Муравенекъ, на 12. дек. папучийски еснафъ и пр.

въ 1840. год. въ Копривница се състави *шура* (съвѣтъ) отъ трима избрани селени, които управяха, разглеждаха и рѣшаваха случайни распри; за пазепие реда и тишината държеха нѣколцина *сеймени* помаци и българи *пандури*. Слѣдъ нѣколко години съвѣтътъ не се поднови и начнаха да назначаватъ отъ Пловдивъ за управител (мюдиръ) турчинъ; но той нѣмаше почти никаква властъ, защото всичко зависеше отъ волята и рѣшението на прѣдни селени и на опълномощения селски прѣдставител (великъ). Съдействието дѣлжност вършеше околийски наибъ (кадия), — Замѣстникъ на Пловдивския молла. Той дохождаше три-четири пѣти прѣвъ годаната, за да разрѣшава съдебни въпроси и распри.

Държавниятъ данѣкъ, *виргия*, около 80 хил. гроша селянитѣ сами си разхвърляха, въвѣяму по състояние, подкачи отъ 25 гр. до 100 и пай-много до 300 гр. Освѣнъ той данѣкъ мъжкото население плащаше и *харачъ*, който слѣдъ Кримската война биде замѣненъ съ *военна помощъ* (паней аскерийе) по 15, 30 и 50 гр. споредъ възрастта на вѣско мъжко отъ 15 години нагорѣ; отъ земеделци се плащаше и десетѣкъ въ натура. Освѣнъ тия въ онова врѣме други данѣци нѣмаше.

Внѣрѣ въ селото царуваше пълна свобода и спокойствие; по не така бѣше внѣрѣ по пѣтищата за Пловдивъ, Пазарджикъ и София, яждѣто обикновено пктуваха по работата си Копривненци. Тамъ нѣмаше безопасностъ; хайти отъ околни турски села често завардѣха пѣтници. Рѣдко се минаваше година, да не паднатъ нѣколцина жертва на такива кръвопийци. Освѣнъ мѣстни разбойници, често се мѣркаха чети отъ арнаути, които подъ прѣдлогъ че чакали да намѣрятъ работа било като сеймени, било като панти по беглицитѣ, сповеха низъ малкитѣ села, да се хранятъ и да пѣткватъ дѣто имъ се паднеше. Тѣ много пѣти се заканвали да паднатъ и Копривница и въ 1842. г. една чета отъ 70 души бѣше стигнала до Стрѣлча, отдѣто мѣрила да нахлупе и въ Копривница: по беглицитѣ, добрѣ въоръжени, завардиха пѣтищата, и арнаутитѣ се принудиха да се оттеглятъ.

По горитѣ често излизаха и *юнаци* българи, хайдутти, за да живѣятъ на свобода, да обиратъ, когото уловѣха и да се хранятъ по бачинитѣ. За такява юнаци Копривненци сочеха нѣкой си Матей Лудовъ и Ралчо войвода.

6. Българско училище въ Пловдивъ.

Християнското население въ Пловдивъ, съставено изобщо отъ пришелци българи изъ околни села и градове, до половината на миналото столѣтие подъ влияние на грѣцкото духовенство обичаше и за честь го имаше да се грѣче, да говори грѣцки, да се учи по грѣцки, да се моли по грѣцки, съ една дума да минува като благороденъ *ромеосъ* и да мрази всичко българско, дори и свои роднини. Верѣдъ тая грѣкомания у нѣколцина заможни граждани българи народното съзнание не било заглѣхнало, и тѣ се покрижили

да спомогнатъ за свѣщаване заблуденитѣ си съотечественици. Влиятелнитѣ въ онова врѣме Чалжковци настояли и спомогнале та съградиле по една църква и по едно училище, въ които да се служи и учи по български. Въ сѣщото врѣме наследникитѣ на покойния Малки Влько Куртовичъ, основаното отъ него св. Троицко училище, обърнаха отъ грѣцко на българско. Но тия училища бѣха първоначални; които желали по широкото образование, трѣбвало да слѣдватъ наука въ елинското въ града училище, дѣто напоени съ елински духъ, излизали млади фаватизирани грѣкцина родолюбиви българи начело съ Чалжковци поискали да се въведе и учи и български езикъ въ елинското училище, като въ общо училище, подѣржало повече съ български сѣдства; но като сѣрѣцнали опорито съпротивене отъ фаватикитѣ грѣкомани, тѣ рѣшили да основатъ и уредятъ отдѣлно българско сѣдно училище.

Чорбаджи Стоянъ Тодоровичъ Чалжковъ съгради сѣдно помѣщение за училище, което бѣ наречено *Епархийско училище св. Кирилъ и Методий*¹⁾ За прѣвъ учителъ въ него бѣ повиканъ г. Н. Геровъ, който прѣвъ окт. 1850. г. пачва да преподава по български на нѣколко десетини ученици, и успѣхътъ показанъ на публиченъ изпитъ зарадва ревнителитѣ на народната просвѣта, стоили много хладнокрѣвни българи, но съ това усили злобата и враждата на запаленитѣ грѣкомани противъ българитѣ. Г. Цукла, пришелецъ отъ Ионическитѣ острови, подъ защита и насочка на Пловдивския митрополитъ, Фанаротина Хрисантъ, повдигна гонение противъ училището, противъ учителитѣ и подѣржателиитѣ му: съ класетнически дописки по грѣцки вѣстници ямчеше се да го прѣдстави за папславистическо учреждение, та да го компрометира и нарочи прѣдъ правителството, нѣ подъ защита на заможнитѣ си настояници училището вършеше и трѣблливо и съ успѣхъ продължаваше да буди народната свѣсть. Прѣвъ пролѣтъта 1853. г. прѣдвидъ на прѣдстоющата война между Русия и Турция г. Н. Геровъ напусна училището, като остави за замѣстникъ брата си Константина, който крѣпи училището до края на учебната година 1856

7. Учителюванието ми въ Пловдивъ. Владиката Хрисантъ, клеветитѣ му и замѣщанието му съ Паисия.

Прѣвъ августъ 1856. г. Д-ръ Стоянъ Чомаковъ съ волята на училищнитѣ настояници покани ме за учителъ при Епархийското въ Пловдивъ училище. Противъ волята на Копривненци азъ напуснахъ Копривненското училище, замиснахъ въ Пловдивъ и на 5. септ. отворихъ училището. Въ началото се явиха отъ града около

¹⁾ Виждъ Български прѣгледъ, III. год. книга VII. и VIII. Епархийско въ Пловдивъ училище „Св. Кирилъ и Методий“.

лентъ. Хрисантъ на връхъ Връбница 1857. г. се завърна и като побѣдителятъ тържествено влезе въ Пловдивъ, възсѣднахъ като Христенитѣ заедно съ опълноменитѣ прѣдставители отъ общинитѣ. Наме- заминаха за Цариградъ, отдѣто издѣйствуваха и доводжалието на Хрисанта, и слѣдъ деветъ мѣсечно настояване пай-постѣ сполучиха заха клеветитѣ и производитѣ на фанариотина и измолиха негово- родомъ грѣкъ отъ Янина, пристигна въ Пловдивъ Паисий, Паисий- ница 1858. год., въ сѣщия знаменитъ день, въ който лани Хрисантъ на връщане отъ Хасково бѣ влезълъ въ града, като побѣдителятъ.

По борбата съ Хрисанта, натоваренъ да зема и азъ участие и да пиша писма до общини, общи прошения и статии по вѣст- ници, доколкото бѣ възможно, трудѣхъ се да си върна и учител- ската длъжностъ.

8. Пътуването ми по Сѣверна България и въ Цариградъ.

На края на учебната 1858. г. слѣдъ изпитъ по внушение на Д-ръ Ст. Чомаковъ, азъ направихъ една обиколка по сѣверна България съ намѣрение да се споразумѣя съ нѣкои влиятелни българи, за съгласно и задружно работене по повдигане въпроса за подпо- ление на независима Българска Црква. Прѣзъ Златица и Етро- поле отидохъ на гости у владиката Доротея въ Вратца, дѣто прѣ- седѣхъ нѣколко дни и се видѣхъ и разговорихъ по въпроса съ нѣ- колцина лични граждани, като Печеняковци, Бръщеняковци, Бош- няковъ и пр., които съ готовност посрѣщнаха прѣдложението ми, за да съдѣйствуватъ отъ своя страна потребното за възобновение на църковната ни независимостъ. Отъ Вратца прѣзъ Карлуковския манастиръ заминахъ за Плевенъ, дѣто се видѣхъ и разговорихъ по въпроса съ известния Маринча, съ х. Костадина и пр. и за- минахъ за Свищовъ, дѣто се срѣщнахъ съ Апостолъ Конкоолу, съ Василь Манчовъ и съ нѣколцина други граждани. Отъ Свищовъ заминахъ за Търново, дѣто се запознахъ съ Д-ръ В. Беронъ и съ П. Р. Славейковъ и пр. и заминахъ за Габрово, дѣто учителъ г. О. Бурмовъ ме посрѣщна любезно и ме запозна съ нѣкои лични габровци. На връщане отъ Габрово ми нахъ прѣзъ Казанлъкъ, дѣто се видѣхъ съ учителя г. Филиппъ Велевъ и се завърнахъ въ Плов- дивъ прѣзъ Карлово, дѣто се запознахъ съ г. Евлогия Георгиевъ, който онова лѣто прѣкарваше въ отечеството си.

Низъ тая малка обиколка, съ които познати родолюбци имахъ случай да се разговоря по въпроса, всички се показаха готови да съдѣйствуватъ въ постѣпкитѣ за извоюване църковната ни неза- висимостъ.

Учебната 1858/9. година начпахъ и благополучно завършихъ съ повече ученици и слѣдъ изпитъ ваканцията прѣзъ м. августъ прѣкарахъ при брата си Георги въ Цариградъ. Тамъ бѣхъ свидѣ-

тель на грижитѣ, които тамошнитѣ български дѣла, Братия Хри- и Н. Тълчилещовци, Д. Гешовъ, Добровищъ, К. Райковъ и други полагаха за съграждане българска црква „Св. Стефанъ“ на която основитѣ се полагаха край морето на мѣсто, по старому отъ Стефа- тогава работѣше въ редакцията на в. „България.“ По негова прѣ- порѣка азъ прѣведохъ отъ турски паказателни закони, който братъ му *Стаматъ* прѣдприе да налечата. Прѣводътъ ми се отпечатал; по книгитѣ секвестирани отъ нѣкой взаимоданецъ на печатара, не видѣха бѣлъ свѣтъ. Едва слѣдъ години случайно нахѣрихъ у единъ книжаръ и турихъ на рѣка единъ свз. отъ тоя мой трудъ.

9. Богослужение въ црква „Св. Богородица“ по славянски.

Въ седмтътъ градеки цркви по онова време се служеше само по грѣцки. Фанариотитѣ Хрисантъ бѣ забранилъ да се чу- по цркви нито едно „Господи помилуй“ по български, дори и въ црква „Св. Петка“ дѣто прѣди неговото дохождение се служеше и по славянски. Слѣдъ отстраненето на фанариотина българскитѣ дѣйци насрѣдчени отъ първата си сполука съ борбата противъ него, изявиха желание да се въведе боже въ една отъ градеки цркви богослужение по славянски. Владиката Паисий, ако и да съзнаваше справедливостта на това желание, не можеше безъ съ- гласие на патриаршията да удовлетвори българитѣ. А патриар- шията не даваше ухо на многократнитѣ заявлени отъ страна на владиката и на българитѣ. Това нехайство на църковната властъ съ чести подигравки съ богослуженни славянски езикъ отъ страна на заналени търкомани наежи и извара изъ търѣвни по-пргавитѣ млади, и училището „Св. Кирилъ и Методий“ даде поводъ, за да се постѣпи рѣшително. Единъ ученикъ отъ пансионитѣ ми, по име *Нешо п. Брайковъ*, бѣ нагласенъ да изчете въ црква „Св. Богородица“ отъ апостола на славянски; прѣвъ штъ на 14 ноемв. той не сполучи, а на 30 ноемвр., запазенъ отъ другаритѣ си слѣдъ едно сѣоричкване съ гърци, сполучи да изчете дневния апостолъ едно славянски. Тая смѣлость на ученицитѣ разсѣди гърцитѣ; по- на славянски. Тая смѣлость на ученицитѣ разсѣди гърцитѣ; по- бѣспѣли отъ гнѣвъ, тѣ се събаратъ въ митрополията и некатъ на- казанието на учителя и на ученицитѣ, които посегнали гѣ-смѣло казанието на учителя и на ученицитѣ, които посегнали гѣ-смѣло да сквернятъ съ *варварския* си езикъ грѣцка црква и да безпо- коятъ благочестивитѣ слини епироти на връхъ празника „Св. Андрей“, именнитъ день на одного отъ пришъзшитѣ единомани. Съ общо прошение настоящитѣ обичаи и редъ въ цркви и да стѣпни да запази настоящитѣ обичаи и редъ въ цркви и да се накажатъ смутителитѣ нововъводители. Отъ своя страна и бъл- гарскитѣ дѣйци, възползувани отъ случая, залавятъ се по-дѣятелно да осъществятъ проявеното желание за въвождане славянски езикъ при богослужението. Съ прошения до патриаршията и до Високата порта енергически настояха за справедливо рѣшение на тая разпра, която плашеше съ грозни послѣдци. По натискъ, на-

вѣрно, отъ правителството, патриаршията се принуди да даде колко-годѣ удовлетворение на справедливото българско желание да се молятъ въ црква на свой езикъ. Съ синодално писмо отъ декемвр. 1859. год. патриархъ Кирилъ заедно съ синодалнитѣ старци съвѣтѣ и заповѣда да се служи и чете въ съсѣднитѣ старци „Св. Богородица“ и „Св. Димитъръ“ отъ дѣсна страна по гърци а отъ лѣва—по славянски; въ случай че не се съгласятъ гърци и българи на такава спогодба, то въ единъ празникъ да се чете въ едната отъ горѣказанитѣ двѣ цркви само по грѣцки, а въ другата само по славянски съ условие слѣдния празникъ да се чете по славянски, а въ другата грѣцки и така нататкъ редомъ.

Въ 1859. год. на 20. декем. бѣ опрѣдѣлено да се прочете въ црквата „Св. Богородица“ синодалното. Гърцитѣ, съ намѣреніе да не оставятъ да се прочете, бѣха прѣвѣрили црквата съ доведени отъ Станимака помощници, паликарега, въоръжени съ тоги, омашеци, ками и пр. А и българи немалко бѣха се събрали отъ разни махали, за да чуятъ разрѣшението на тая интересна разпрѣя. Когато проповѣдникътъ на митрополита, дяконъ Ипатій, пачна да чете синодалното, набранитѣ грѣци нададоха викове: *денъ ѡлоуевъ бѡулаѡиѡѡ* (не щемъ български) и се спуснаха да свалятъ отъ амвона дякона, който четѣше синодалното. Страшна оледина настана: съ свѣщници въ рѣцѣ, съ омашеци отъ изкѣртени столове, съ тоги и пр. палетѣха единъ противъ други грѣци и българи и слѣдъ една кратка буйна разпрѣя нападателитѣ и смутителитѣ грѣци се намѣриха изтикани навънъ изъ црквата, мнозина съ натѣртени гърбове и съ разбити глави, и литургията се свърши съ приѣли отъ ученицитѣ по славянски.

Побѣсенѣли паликарега нападаха на улицата българскитѣ ученици съ камъни; отъ грѣцкото училище грѣмнаха съ пушки, отъ които единъ крушумъ, безъ да стори пакостъ, падна въ стаята ми у българското училище, съсѣдно съ грѣцкото. Мѣстпата власть взе строги мѣрки, излови и запрѣ главнитѣ причинители на буйствата; тогавашниятъ управителъ Азисъ паша даде благоприятенъ за българитѣ рапортъ на правителството. Недоволнитѣ отъ патриаршеското рѣшение грѣци изпратиха въ Цариградъ Д-ръ М. Владѣ, единъ отъ тогавашнитѣ горещи поборници на елинизма, за да дѣйствува прѣдъ патриаршията за отмѣненіе на прѣжното ѣ рѣшение. Въ ожидание да сполучатъ да взематъ изново црквата въ свое изключително вѣдомство сърдититѣ грѣци енорити по съвѣти отъ Димитрака Мицура, съ надежда, че малчината енорити българи не ще могатъ сами да подържатъ црквата, оттеглиха се отъ црква Св. Богородица и богослужението за първи пътъ бѣ отслужено въ нея цѣло по славянски на 25. дек. 1859. г. Оттогава тая црква слѣдъ дълга опорита борба остана въ вѣдомството българитѣ, прибра мнозина и отъ други енорити любители на народния си езикъ. Покрай црквата и енорията ѣ изпослѣ като българска бѣ запазена подъ вѣдомството на екзархиата съ ферма-

на за учрѣждение на екзархиата, и въ тая црква се отслужи и благодарствено славословие на 5. януарий 1878. г. за освобожденіето на гр. Пловдивъ*).

10. Празднуване паметта на Св. Кирилъ и Методій.

Сполуката съ българска црква въ града спомогна на инициативата, вземана отъ епархийското училище за тържествено празнуване паметта на българскитѣ просвѣтители. Посветено на въкровителство на Св. Кирила и Методія и украсено съ иконата имъ на 11. май 1857. г. Като имаме още въ града българска црква, ученицитѣ се задоволиха да изпѣятъ въколко църковни пѣснопѣния прѣдъ иконата имъ и посветиха деня на благоуѣно възпомяване за началото на българската книжнина и на народното просвѣщение. Така скромно отпразднувахме тоя празникъ въ училището и на слѣдната година. На 16. апр. 1858. г. азъ написахъ ѣ обнародихъ въ *Цариградския вѣстникъ* една покана, съ която напомнимъ за тоя забравенъ народенъ празникъ и подѣстихъ, че народенъ дългъ ни е да почитаме и славимъ паметта на нашитѣ первоучители*). Тая покана, подкрѣпена съ частни мои писма до нѣкои мои приятели, околни учители, намѣри благословенъ приеми, и 11. май 1858. г. както и въ 1859. г. се отпразднува въ Пловдивъ и въ пѣколко общини, като училищень празникъ безъ участие на народъ и духовенство.

Блѣсково праздуване паметта на Св. Кирила и Методія се пачна въ Пловдивъ на 1860. год., когато градътъ се доби съ българска црква. На 11. май слѣдъ тържествено богослужение въ храма *Св. Богородица* духовенството, иридружено отъ ученици и отъ народъ съ литии, отидо въ училището, дѣто слѣдъ водосветъ азъ изрекохъ поучителна рѣчь съ обяснения за значението на празника. По обѣдъ изявиени българи съ челядта си и ученицитѣ прѣнараха деня съ пѣсни и веселби на едно избрано мѣсто извънъ града.

Така се положи начало на тържествено праздуване празника 11. май, който отъ година на година се обобща не само по цѣлата Пловдивска епархия, но и по цѣла България, и отъ училищень празникъ, какъвто бѣше изпърво, достигна да стане всеобщъ народенъ Великденъ.

Учебната 1859/60. година на Епархийското училище благополучно завършихъ съ публиченъ изпитъ на 98 ученици и прѣвѣ Т.-Пазарджикъ, дѣто гостувахъ у учителя Юрданъ Невовъ, заминахъ за Копривщица, за да прѣмина разпуса.

*) Първи свещеници въ нея бѣха: п. Златанъ, п. Тодоръ, доведенъ отъ Пирлоуцъ, и п. Христофоръ отъ Троянски манастиръ.
*) Видѣть „Ц-градски вѣстникъ“, брой 316.

11. Изгнание на Паисия и Епархийско църковно настоятелство.

Въпросът за независима българска църква бѣше се вече разгорещилъ. Въ Цариградъ българитѣ на Великденъ 1860. год. бѣха припудили владиката Илариона на литургии да не спомене, по обичая, името на патриарха; съ тая си постѣпка тѣ явно бѣха заявили да не припознаватъ патриаршията за свое църковно началство. По подражание на Цариградскитѣ българи и въ Пловдивъ се подготви такова заяwienie. На Православна недѣля, 12. мартъ 1861. год., въ прѣврата *Св. Богородица* азъ изрекохъ отъ амвона рѣчь, въ която като описахъ неприязненото поведение на грѣцкото духовенство спрямо българския народъ и каноническото право на самостоятелна българска църква поканихъ и Пловдивскитѣ българи да послѣдватъ примѣра на Цариградскитѣ, та да работятъ заедружно съ тѣхъ и съ други епархии за възобновение на българската патриаршия и пр. Владиката Паисий, намразенъ отъ грѣцкитѣ, защото имъ не угаждаше на прищѣвкитѣ, и по тѣхни клевети падна въ немилость прѣдъ патриаршията, лесно можа да склопи, та заставенъ на литургията на мѣсто името на патриарха спомена *всякое епископство православнихъ*. Тая му постѣпка навлѣче му гнѣва на Фенеръ, и Паисий ненадѣйно, по висока заповѣдь, биде грабнатъ отъ митрополията и изпратенъ на заточение въ *Св. Гора* на 15. апр. 1861. год.

Изгнанието на Паисия огорчи, по не отчая българскитѣ дѣйци въ борбата за народна църковна независимостъ. Д-ръ *Стоянъ Чомаковъ* бѣ вече изпратенъ отъ Пловдивъ за прѣдставителъ въ Цариградъ, дѣто поканени съ писма отъ Пловдивъ и прѣдставители отъ други епархии наскоро пристигнали да ходатайствувать за възстановение на народната ни иерархия. На мѣстото на Паисия патриаршията назначи за Пловдивски митрополитъ Панарета, дотогавашния ксентийски владика. Той не рачи да дойде въ Пловдивъ, защото знаеше, какво посрѣщане го очакваше, а изпрати свой замѣстникъ, който съ помощта на властѣта бѣ намѣстенъ въ митрополитския домъ. Българскитѣ дѣйци свикани се събраха въ училището, за да размислятъ, какво поведение да се държи и какви мѣрки да се взематъ.

Менѣ дойде на умъ честита мисль, която прѣдложена съ готовность се прие: *да се състави Епархийско църковно настоятелство, което отъ името на митрополита Паисия временно да управля и води църковнитѣ работи на епархията.*

Такова настоятелство веднага се състави отъ слѣднитѣ лица: *п. Златанъ* прѣдседателъ, членове: *Павелъ Куртовичъ, Цоко Каблешковъ, Атанасъ Малъевъ, Пью Г. Кожухаръ* и *х. Костадинъ Стоевъ*. Писарска длъжность на настоятелството бѣ възложена менѣ. За помѣщение на настоятелството послужихъ метохътъ на Рилския манастиръ. Веднага се изпратиха до главнитѣ общини

писма, съ които имъ се обаждана за станалото и се поканиха да изпратятъ свои пълномощници въ Пловдивъ, за да се размисли за по-нататѣшни мѣрки и дѣйстви за освобождение отъ игото на фанариотекото духовенство.

На 30. апр., Томина недѣля, събра се въ епархийското училище съборъ отъ 60 свещеници и около 200 души миряне, прѣдодобри земеното рѣшение за неприпознаване пѣдомството на фанариотеката патриаршия, припозна за валидно съставеното епархийско църковно настоятелство и го онѣлномощи да води изрочнитѣ работи на епархията. Една депутация отъ него се прѣстави прѣдъ управители Мухлисъ паша и демонстративно заяви, че епархията не може да припознава грѣцката патриаршия за свое духовно началство, нито пратеника и, а че ще припознава съставеното църковно настоятелство за водителъ и управителъ на църковнитѣ работи до окончателно рѣшение на въпроса, за който съ изпратените прѣдставители въ Цариградъ. Патриаршията се опита да растури прѣдъ властѣта избраното настоятелство, но то съ търпѣние и постоянство умѣ да се закрѣпи, изпрво търпимо, а впоследъ припознато и отъ мѣстната властъ за българско духовно началство, а прѣдседателътъ му най-послѣ бѣ приетъ и за членъ въ управителния съвѣтъ (*Идаре Меджлиси*) наредъ съ другитѣ духовни началници*).

Съ общо прошение прѣдставителитѣ отъ епархията заавиха и на Високата Порта, че църковнитѣ дѣла въ българското население въ Пловдивската епархия ще се ръководятъ отъ свое избрано църковно настоятелство до окончателното рѣшение на въпроса за българската църковна самостоятелность, и помолеха да не дозволѣва на патриаршията вмѣшателство въ църковнитѣ имъ работи. Съ писма се дадохъ наставления и съвѣти на всички български общини по Пловдивската епархия да припознаватъ българското църковно настоятелство и до него да се отнасятъ за свои църковни нужди и по брачни спорови дѣла, и да внимаватъ да се не поддаватъ на измама отъ агенти на грѣцката митрополия. Така църковното настоятелство умѣ да привърти и да закрѣпи подъ свое църковно вѣдомство всички български общини. Веѣла година на Православна недѣля, паметниятъ денъ за отвѣрляне вѣдомството на грѣцката патриаршия, то свикваше епархийски съборъ отъ прѣдставители на главни общини по единъ свещеникъ и по двама миряни и слѣдъ тържественно богослужение отъ 50—60 свещеници въ училището се даваше годишенъ отчетъ по дѣловодството на настоятелството, по вървежа на църковни въпросъ, смѣтка на събранитѣ и разне-

* За прѣдседателъ на настоятелството намѣсто *п. Златанъ* бѣ избранъ архимандритъ *Дамаскинъ*, който по-прѣди билъ учителъ въ Кюстендилъ и въ врѣме на изгнанието на Паисия управителъ, забѣгналъ бѣ въ Пловдивъ. Той прѣдседателствуваше настоятелството до 1872. г., когато биде избранъ и ръководителъ за Велески митрополитъ. Той се помни въ 1876. г. въ Арабовския манастиръ, дѣто бѣ дошълъ да си поправи здравето.

сени пари и се съставише бюджетъ отъ 80 до 100 хил. гроша, разметнатъ по общинитѣ. Съ такава уредба Пловдивъ сполучи да държи въ сговоръ и единство цѣлата епархия, да ѝ спочели до вѣрието, та съ срѣдствата ѝ да улесни и поддържа чръзъ прѣдставителя си *Ст. Чомаковъ* борбата по църковния въпросъ прѣдметна сетъ години до благополучното му разрѣшение*).

12. Български еснафи, гръцки пакости и напрѣдъкъ на българщината въ Конушката околия.

Училището „Св. Кирилъ и Методий,“ богослужението на народенъ езикъ въ църквата „Св. Богородица,“ тържественото празнуване българскитѣ просвѣтителни и закрѣпената уредба на епархийското църковно настоятелство, всичко това упражни едно по друго благотворно влияние въ пробуждане на народното съзнание и българщината въ Пловдивъ постепенно се усили. Еснафитѣ, които съставяха голѣмото болшинство отъ населението, дотогава почти вѣкога се раководѣха отъ първомайстори гръкомани. Когато се въведе въ църква *Св. Богородица* богослужение по славянски, български еснафлии пожелаха на еснафскитѣ си празници да не служатъ на народенъ езикъ; тѣхнитѣ другари гръкомани се възпротивиха и не имъ дадоха отъ еснафската каса за разноски по службата въ българската църква. Тоя отказъ даде поводъ на раздоръ и на раздвоене еснафитѣ. Слѣдъ упорити прѣбирни и разправии по сѣдливца най-послѣ българитѣ се отдѣлиха и съставиха отдѣлни еснафи, които съ свои особени еснафски печати спомогнаха доста въ разни мѣстни разправии между българини и гръци, както и въ борбата по църковния въпросъ. Тоя напрѣдъкъ на българщината въ Пловдивъ усили исконната вражда у гръкоманитѣ противъ българитѣ; тѣ въ злостата си не знаеха мѣрка въ оскърбителни присмивки и подигравки съ всичко българско, и въ клевети и гонения противъ омразнитѣ имъ българини. Така съ клевети побудиха властѣта да събори и свади българскитѣ надписи отъ книжарницата на *Хр. Г. Дановъ* и С-не и отъ магазина на *Ив. Душковъ*, защото били написани български и съ название на града Пловдивъ.

По махалитѣ и двата мухтарски (кметски) печати бѣха у гръкомани, които правѣха голѣми спънки и мъчнотии на българини, когато имъ потрѣбваше да си послужатъ съ мухтарскитѣ печати

* По равностѣтка сключена на февр 1871 г. въ разстояние на 10 години отъ май 1861 г. до 1871 г. църковното настоятелство събрало и

за поддръжка на Митрополитъ <i>Ниссий</i>	зл. гроша	277,547
„ „ прѣдставителя <i>Ст. Чомаковъ</i>	„	344,019
„ „ владиката <i>Панаретъ</i> пособие	„	12,329
„ „ Български Синодъ	„	6,760
за разни разноски въ настоятелството	„	185,994
Всичко зл. гроша		826,649

въ разни случаи. Потрѣбна най-послѣ дълга разправка и издѣлство на властѣта, за да се прибави и на българини въ махала *Св. Богородица* по еднѣ отъ тия общи печата.

Когато за първъ пътъ се състави въ 1860 г. църковно управление (*идарей белеоще*), единствениятъ печатъ отъ Пловдивъ да се прибави при турския надписъ въ печата и въ *Градско управление*. Тоя печатъ нѣтъ да се отъбави отъ *М. Владосъ*, като дѣлари на управително управление (*братско управление*), съ тѣхновѣрнѣ турската и българскитѣ у управителя съмѣстни въ печата прѣдметна и нѣтъ да надѣйствува заповѣдь да се унищожи тѣ печата.

При всички интриги и клевети, които се правиха, не спомогнаше противъ вѣско български възмущеніе, нѣтъ да се българщината постепенно растѣше и за турскитѣ и гръцкитѣ *Конушка* околия и у погрѣчения гръцки *Конушка* околия дава народното съзнание бѣ захлупванъ отъ гръцки свещеници и игумени по околия новитѣ и старитѣ манастири. Въ 1857 г. *Архангелитѣ* и *Св. Петръ* манастири въ *Младавския* манастиръ „Св. Петръ“ останаха манастири и манастиръ съ храмъ на *Св. Недѣля*. Тоя манастиръ за време на свещеници за скоро време стана обрѣдъ за почитане на отъ *Конушка*, *Чирпанска* и *Ускова* манастири и тѣхнитѣ паметѣта на *Св. Недѣля* събирани отъ кметскитѣ и отъ народъ. Въ тия сборове вѣска година прѣдметна и въ манастирския настояникъ *Павелъ Куртозакъ* и църковно управление рѣчи на събраното множество, та пожеланиахъ за време отъ Съ такива проповѣди и изрѣчения малко по малко започна да се окопоти и свѣсти българското население и въ *Конушка* околия; замѣстиха се гръцкитѣ свещеници съ български, тогата се български училища въ повечето села, а най-послѣ и въ махала отъ гръцкитѣ градецъ *Станимака*. За прѣвъ пътъ въ 1864 г. отвори българско училище въ махалата „Бато-мисла“ благодарение на грижитѣ на по-личнитѣ махалени като *Бато Дочо* и *Кузмовъ*, *Х. Желю* и *Х. Стоянъ* и пр. и се състави една малка българска община съ отдѣленъ мухтарски печатъ и съ отдѣленъ дънъченъ окладъ.

Слѣдъ изпита на ученицитѣ вѣска година въ махалата *Юлий азъ* заминувахъ въ *Копришница*, дѣто прѣкарвахъ махалата на почивка между свои. А въ 1864 г. азъ си прѣкарвахъ махалата въ *Цариградъ*, дѣто бѣхъ на гости у г. *Др. Г. Велканцинта* въ *Цариградъ*, дѣто бѣхъ на гости у г. *Др. Г. Велканцинта* и *Хр. Караминковъ*, които задръжа държела кляна въ *Террапия*. Въ *Цариградъ* отдохъ нарочно съ намѣрение да изходарапия. Въ *Цариградъ* отдохъ нарочно да си отвори печатница въ тайствуваниъ, ако се може, разрѣшение, да си отвори печатница въ Пловдивъ. Азъ се прѣдставихъ прѣдъ *Елжежъ* паша, тогаташешъ министръ на просвѣщеніето, поднесохъ му единъ екземпляръ отъ

Лѣтото прѣминахъ въ с. Дермендере (сега Фердинандово), дѣто привършихъ прѣвода на физиката отъ Гано.

Прѣзъ 12-годишното си учителствование при Буархийското въ Пловдивъ училище азъ бѣхъ честитъ да се радвамъ на стотини ученици изъ разни мѣста на отечеството ни. Възпитани въ стотини като Пловдивъ, дѣто се водѣше упорита борба съ чуждѣ враждобенъ элементъ и трескава дѣйность за народно свѣстяване, мнозина отъ тия възпитаници, драго ми е да го кажа, се отличиха изпослѣ като трудолюбиви учители-будители, като родолюбиви граждани и като сръдцати обществени дѣйци по народното ни възраждане, а не малцина и като държавни мъже и достойни чиновници въ освободепото ни отечество. Отъ тѣхъ помня да забѣлжа следниъ учители и обществени дѣйци: Христо п. Марковъ, Веселинъ (Харитонъ) Груевъ, Найдено п. Стояновъ, Нешо п. Брайковъ, Александъръ Груевъ, Андоно х. Джурковъ, Ив. Чорачиевъ, Малый Лулчовъ, Ив. Чунчовъ, Атанасъ Мишевъ, Атанасъ Бошково, Никола Ковачевъ, Христо Пасаревъ, Димитъръ Павловъ, Несторъ Марковъ, Т. Милковъ, Дълко Ж. Милковски, Григоръ Караджовъ, Никола Ганчовъ, Яковъ Змѣвичъ, Н. Джансѣзовъ, Захариъ Бояджиевъ, Янко Кочовъ, Стефанъ п. Петровъ, Сребро Стойновски и др; като обществени дѣйци: Костад. Стоиловъ, И. Е. Гешевъ, Ив. Ст. Гешевъ, Ив. Хр. Гешевъ, Кост. Калчевъ, Кост. Поменовъ, Данаилъ Юруковъ, Вълко Нейчовъ, Д. Стамболовъ, Ив. Вазовъ, и прѣколяо калугерчета, между които известния дяконъ Василий (Левски).

14. Муавинликътъ ми и участието ми въ разни комисии.

Намѣрението ми да си посвета врѣмето изключително на книжовна дѣйность не се сбъдна; ненадѣйно бѣхъ повиканъ на държавна служба. Турското правителство, слѣдъ като свърши съ Критското въстание и съ българскитѣ чети, показа се разположено да въведе нѣвакни подобрения въ управлението; състави Държавенъ свѣтъ (Шура-й-Девлетъ) въ който настани и християнци, между които и двама българи: Георги Стояновичъ Чалжковъ отъ Пловдивъ и х. Иванчо Пенчовичъ отъ Русе; назначи и муавини (помощници) на мютесарифитѣ въ Русе Петъръ, Златевъ, въ Видинъ Илия Цаневъ, въ Нишъ Драганъ Цанковъ, и въ Пловдивъ мене. Назначението ми се съобща на 6. дек. 1868. г., същия оня день, въ който пловдивскитѣ българи тържествуваха по случай обнароденитѣ известни правителствени проекти за уреждане на църковния ни въпросъ. Това съвпадение се прие като честита поличба, и вечерята оня день се даде отъ общипата блѣскавъ балъ въ училището. Азъ нагазихъ въ ново поприще, въ което съ слабитѣ си познания и неопитность по администрация, отъ прѣвѣпъкъ се намѣрихъ като въ небрано лозе и не знаехъ, отъ да почна и дѣ да свърша. Правата и длъжноститѣ на муавинитѣ не бѣха

опрѣдлени съ законъ; мютесарифитѣ по свое усмотрѣние вълагали на муавинитѣ каквито дѣла по управлението заблагоразсѣдиха; прошенията и да слѣди за тѣхното рѣшение и изпъление, да иматъ и туримъ въ изпъление рапортитѣ на полицията и да присѣдствувамъ въ заседанията на Съдебния свѣтъ (темиз-и-хукумъ) въ Турция и Гърция бѣха се прѣкажвали, и Високата порта заподозривъ да се изгонятъ изъ държавата грѣцкитѣ поданици. Изпъдѣлность ми причини голѣми главоболия. Повечето грѣцки поданици, принудени да си отидатъ въ Гърция, съ писмени заявления се откажахъ отъ грѣцкото си поданство и си прѣдадоха паспортитѣ; малцина само рѣшиха да си отидатъ въ Гърция. Наскоро обаче всичко се свърши миролюбиво; приятелскитѣ сношения между двѣтѣ държави се подновиха, и всички си оставахъ на мѣстата и съ претенции на елински поданици, дори и ония, които бѣха се отrekli отъ елинско поданство. Положението ми на администрация между турски чиновници, които не гледаха съ добро око българинъ, облѣченъ съ власть, бѣше деликатно и млчно. При изпъление възложенитѣ ми длъжности азъ нерѣдко дохождахъ въ стѣпленения съ разни ефендите, дори и съ самия прѣседателъ на Съдебния свѣтъ, Халедъ ефенди, и съ неговия секретаръ. Отъ многото случки, които дадохъ поводъ на такива стѣпленения, ще спомена слѣдната: прѣзъ лѣтото 1869. год. бѣ убитъ при Клеура отъ разбойници единъ търговецъ Сливенецъ. Молла ефенди (сѣдия по шер'а) прати *наиба си* (намѣстникъ) да ваправи *кешифъ* (огледъ) на мѣстото на убийството и да прибере вещитѣ и стоката на убития. Братътъ на убития съ писмо отъ Сливенския мютесарифъ дойде въ Пловдивъ да прибере стоката на убития. Молла ефенди не рачи да припознае писмото на мютесарифия за достатъченъ документъ и подъ претекстъ, че трѣбвало да се прѣдстави *иламъ* отъ Сливенския кадия, съ който да се удостовери тождеството на носителя, че е същи братъ на убития. Азъ се намѣсихъ, и слѣдъ остра прѣлрипи Моллата най-послѣ прѣдаде вещитѣ и стоката. Братътъ на убития публикувалъ тая случая въ български вѣстникъ и се оплакалъ отъ Молла ефенди и отъ мене, че не му съмъ билъ помогналъ. Одринскитъ валия Асимъ паша, въ обиколката си прѣзъ Пловдивъ, ме вика и ми иска обяснения по тая случка, за която, види се, да му е било дадено да мисли, че стѣпленията въ вѣстника е публикувана съ мое знание. Азъ му разкажахъ работата и откровенно му казахъ, че въ тои случай Молла ефенди се погрижи не толкозъ за правосѣдие, колкото за лична облага и за кешиф-парасѣ.

Прѣзъ лѣтото на 1869. г. се прѣдприе строене на посета; другарятъ ми муавинъ Ибрахимъ бей настояваше за направата на шосетата отъ Пловдивъ до Назарджикъ и до Казанлъкъ, а азъ нагледвахъ направата на шосето между Пловдивъ и Дермендере

и съврѣменно откарвахъ текущитѣ работи по администрацията. Главенъ инженеръ на шосета и мостове въ Пловдивския окръгъ бѣ полкѣтъ *Добруски*; той както и мнозина поляци на турска служба бѣ съврѣменно вършил и службата на тасенъ агентъ и експлоатиралъ наивността на турскитѣ управители. Едно утро управителятъ *Аали бей* ме повика и ми даде да му прочета единъ рапортъ, който сѣ на французски и прѣиратенъ нему отъ Одринския валия. Този рапортъ се говорѣше за бунтовнишки планове и подготвици за неблагонадеждни лица, за съчувственици и съучастници въ прѣграждани и пр. *Аали бей*, който самъ познаваше за порядѣни търгоуци мнозина отъ посоченитѣ въ рапорта възнегодува и каза: «Това е работа на она будала *Добруски*». Като го увѣрихъ и азъ че за посоченитѣ лица не може да се има ни най-малко съмѣние за коректното имъ поведение, той отговори потрѣбното на валията.

Прѣвъ лѣтото на 1869. год. донесоха въ управлението въ Пловдивъ едно палто, въ което се намѣрило печатъ съ надписъ Телорманъ, нѣколко отпечатаѣци на востъкъ, турски печати на разни градове, нѣколко листа, по които имаше заблѣжени имена отъ разни градове и села. Това палто билъ смѣнналъ отъ гърба на В. Левски, когато билъ въ Сопотъ, нѣкой си сонотпенецъ, който се го билъ позналъ за свое. Управителятъ ми даде да разгледамъ писанитѣ листове; по началнитѣ букви на имената азъ се договѣдихъ, че тѣ сѣ лица, съ които Левски по всѣка вѣроятность се е билъ виждалъ и разговарялъ; но не бѣ ми възможно положително да покажа, именно за кои лица се относѣтъ началнитѣ букви, напр. буква С.-ий, когато съ нея може да се разбере: Стоянъ, Стефинъ, Стойко и пр. Така се отървахъ отъ компрометирале записанитѣ у Левски приятели и познайници.

Муавинската служба, създадена отъ нужда и съ намѣрение да се хвърли прахъ въ очи, наскоро бѣ унищожена съ везирска заповѣдъ отъ 8. мартъ 1870. г. по икономически уаждъ съображения. Азъ се заловихъ пакъ за книжовна работа и въ свободно врѣме взимахъ участие въ общински работи, като членъ отъ църковното и училищно пастоятелство и като познатъ на властитѣ по покана взимахъ участие въ разни комисии при разгледаше въпроси отъ общъ интересъ. Познаването ми съ управляващитѣ ми даваше възможность да ходатайствувамъ нерѣдко съ сполука по частни и общински работи на селяни, които дохождаха при мене да се допитватъ и да търсятъ помощъ.

Прѣвъ 1870. год. *Аали бей* показа прѣкалена ревность за правене шосета; онаквания отъ насилия и злоупотрѣбениа не прѣстаяха да пристигатъ. Нѣколцина ние отъ пастоятелството помолнихме управителя да се распореди да се прѣкратятъ злоупотрѣбенята. Той при всичкитѣ си обѣщания като заинтересуванъ не направи нищо. Той се обѣгаше на защитата въ Цариградъ отъ първия султановъ секретаръ, *Еминъ бей*. Ние направихме общо прошение (махзаръ), подписано отъ нѣколко села, и го извратихме

чрѣвъ прѣдставителя С. Чомаковъ, до Великия везиръ. При всѣката защита, съ която се получаваше компрометираниитѣ въ стаялитѣ злоупотрѣбениа, *Аали бей* биде уволненъ и замѣстенъ въ стаялитѣ *Камилъ паша*, човѣкъ образованъ, но слабъ и нехаенъ управителъ. Съ него азъ и Т. Кесяковъ се сирѣкахме, като искаше да защитимъ Хасковската българска община отъ посегателството на шинско мѣсто, притовнено за училищно здание.

Камилъ паша, подозрѣвъ въ подкупъ по търговетѣ за десправосѣденъ и хѣргавъ управителъ. Той прѣкрати много злоупотрѣбениа, мнозина чиновници въведе въ длъжноститѣ имъ и яказъ мнозина, между които тѣмрѣшилия *Ахмедъ ага*, който като *Кър-ага* съ своитѣ братия и жандарми бѣше направилъ да провиди се, на турци, покани мене и съ заповѣдъ отъ Одринския валия ме назначи прѣдседателъ на градския съветъ (*Беледийе-раиси*). Тая почетна служба азъ приехъ и изпълнавахъ безплатно отъ ноемврий 1871. год. до май 1872. г., когато по болестъ се принудихъ да я напусна и заминахъ на почивка въ Дермендере.

15. Български митрополитъ Панаретъ въ Пловдивъ.

Слѣдъ възстановението на Българската екзархия въ Пловдивъ пристигна на 14. окт. 1872. год. прѣвъ български митрополитъ *Панаретъ*, посрѣщнатъ съ небивало блѣсково тържество. *Аманасъ Самоковецътъ* и азъ избрани отъ църковното пастоятелство, отидохме до Хасково да го посрѣщнемъ; оттамъ верѣдъ многохлядна навалица селяни пизъ цѣлия пътъ благополучно пристигнахме съ владиката въ Пловдивъ. Благодарение на распоредителността на *Камилъ паша* при всички грѣцки заканвания писаква неприятна случка не побърва на въодушевеното тържество.

На пролѣтъта, 1873. г., *Фехимъ паша*, управителъ въ Нови-Пазаръ, бѣ назначенъ въ Пловдивъ, намѣсто *Камилъ паша*, който бѣ прѣмѣстенъ въ Нови-Пазаръ. Прѣвъ май сѣщата 1873. год. въ Пловдивъ се извърши тържественото отварише на желѣзницата отъ Цариградъ до Сарамбей въ присѣствие на *Садразамъ Мехмедъ Рушди паша*, на *Мидхатъ паша* и на други министри. Дѣдо *Панаретъ* помисли случая стоденъ да се ходатайствува отъ министринатѣ разпорѣждане да се опредѣлятъ прѣкви *Св. Петка* и *Св. Недѣля* на еноритѣ християни българи, за да си служатъ въ тѣхъ по пароденъ езивъ. Азъ приготвихъ прошение, което, подписано отъ нѣколцина, подадохме на Великия везиръ. Той заповѣда на управителя да разгледа дѣлото въ свѣтъ и да прѣдстави на Високата порта съ мазбата (протоколъ) потрѣбното. Управителятъ постави въпроса на рѣшене въ мѣстния меджлисъ, отдѣто съ мазбата

стоя и тръгна самъ, придруженъ отъ нѣколцина жандарми. Въ срѣда сутринята на 21. априлъ изненада ни въ Пловдивъ грозно известие, че въ вторникъ на 20. апр. избухнало въ Копривщица въстание, почнато отъ *Тодоръ Л. Каблешковъ*, че жандармийски офицеръ, *Неджибъ ага*, който билъ изпратенъ тамъ да излови съзаклетниците, билъ нападнатъ въ конака и едвамъ сполучилъ да избѣга подъ градъшка отъ куршуми, че възстаницитѣ побили знамена, та завардили пѣтищата, които водятъ въ Копривщица. На другия денъ се чу, че и Панагюрци, като се известили за станалото въ Копривщица, и тѣ възстанали, и жандармерийски офицеръ, *Маджаръ Ахмедъ ага*, който билъ изпратенъ да излови тамошнитѣ съзаклетници, едва сполучилъ да избѣгне, па и самъ *Азисъ паша*, който билъ на пътъ за Панагюрище, се принудилъ да се завърне. Споредъ както се узна тогава, за събранието въ *Оборище*, държано отъ 12—18. априлъ, подказалъ на пазарджишкитѣ власти нѣкой си *Ненко* отъ Балдево, който билъ присъствувалъ на събранието, а за съзаклетниците въ Копривщица, обадилъ билъ, както се казваше, на управителя въ Пловдивъ, *Черню Илиевъ*, — нѣщо, което той отричаше и отдаваше на други.

Вечерята на 22. априлъ срѣщу Гергьовъ-денъ въ Пловдивъ избухна на Джумаята пожаръ изъ дюкяна на *Димитъръ Свѣщаровъ*; тоя пожаръ бѣ работа на съзаклетниците отъ Пловдивския комитетъ, които се опитали да подпалятъ града, като хвърлили запалителни вещества и по други мѣста низъ чаршията. Турцитѣ, които, види се, да сѣ били усѣтили плаванетоъ на съзаклетниците да запалятъ града, сами ограничиха и угасиха пожара, безъ да допуснатъ християнинъ да приближи. Прѣвъ сѣщата нощъ свѣтна пожаръ и въ близкото село Царацово. На 24. апр. *Азисъ паша* се завърна въ Пловдивъ и доведе съ себе си *п. Георги Тилевъ*. Владиката, азъ и *Цоко Каблешковъ* отидохме да видимъ управителя. При пашата бѣха събрани всички прѣдни турци, и *Азисъ паша* въ присѣствие на всички ядосано каза на *Панарета*: „деспотъ ефенди, не казвахъ ли ти азъ да съберешъ ума на *п. Георги*? той е единъ отъ първитѣ бунтовници; прѣдавамъ ти го да го пазишъ до втора заповѣдъ“. Слѣдъ нѣколко дни *п. Георги* бѣ изпратенъ въ Одринския затворъ. Наскоро пристигнаха известия, че селата по Пловдивска околия били подпалени, и жителитѣ имъ българи бѣгали въ Копривщица съ щото могли да понесатъ съ себе си, че възстанието и пр. най-сетнѣ и близкото село Перущица възстанало. На 25. апр. отидохъ да вида насамъ *Азисъ паша*; намѣрихъ го занятъ и единичниятъ разговоръ, който отвори, бѣ да натяка, че не се надѣялъ на такъва награда срѣщу услугитѣ, които билъ направилъ на българитѣ въ разни случаи, и че много тежко му е, че не се намѣрилъ нѣкой да го прѣдудѣдоми за готвеното. Съ тия думи той изобличаваше между други и мене. Азъ се помлчихъ да се оправдая, но извинението ми, че и азъ самъ не бѣхъ угадилъ, пито мислѣхъ за възможно такъво нѣщо, не го удовлетвори. Той бѣ въ

Хамидъ паша, назначенъ за втори пътъ за управителъ на шѣто незабавно въ Цариградъ. За изрѣчането му ние нѣколкома съ владиката заедно отидохме да му пожелаемъ добъръ пътъ. По той

Градъ Пловдивъ се изпопълни съ войски и съ въшкава *Барушанъ* башибозуци, които чакаха за плѣчка. Пристигна и *Сердаръ-и-Екремъ Абдул-Керимъ паша*; за посрѣщането му владиката, *Цоко Каблешковъ* и азъ почетохме за длъжностъ и попоказани да налѣземъ на гарата и отъ двѣтѣ страни бѣха натрушени башибозуци и черкези, и ние на кола измежду навирени пушки отъ башибозуци, изминахме поздравявани съ викове: „Юха башикомитаръ“ отъ разярепи турцини, които съ байраци бѣха налѣзали на оръжане. Здрави, читави посрѣщнахме *Сердаръ-и-Екремъ* и на връщане въ конака му се прѣдставихме; той надутъ благоволи да каже, че дошълъ да види, що става, и да накаже немирницитѣ. Слѣдъ като прѣседѣ два дни и направи нѣкакви военни разпорѣди, *Сердаръ* съ артиде, а на другия денъ слѣдъ него и владиката *Панарета* по заповѣдъ отъ Високата порта бѣ изпратенъ въ Цариградъ. Разорението на Цариградъ. Рупчоски помаци подъ началство на *Ахмедъ ага* отъ Тьмърънъ и други доведени отъ Одринъ и отъ Кърджали заобиколиха и западнаха Перущица; жителитѣ на това заможно село се изпозаваха, или въ прѣквитѣ, отдѣто да се бразятъ. Но скоро црквата била разбита, селото обрано и изгорено, мъже и момци излани. Женени и дѣчурлига доведени, като роби въ Пловдивъ и затворени въ мръсни мѣста. *Хабъзъ паша* нападнатъ Панагюрище, изгорилъ много къщи и далъ воля на баши-бозуцитѣ и на войницитѣ да стѣпватъ, да убиватъ и да безчестятъ. Такава поразия била готвена и за Копривщица. *Хасанъ бей* съ редовни войски шлѣхъ отъ мѣстата, баши-бозуци заобиколиха около и чакали знакъ за стѣпнѣ и пожаръ. Копривщеници изплашени пратили депутация да полюли управителя да запази селото, като прати да изловятъ и да докаратъ нѣколкоцината немирници въ Пловдивъ. Депутацията увѣряваше, че събранитѣ въ Копривщица селяни отъ полскитѣ села били забѣгнали тамъ отъ страхъ отъ баши-бозуцитѣ, сполучи да взмоли полковникъ *Хамидъ паша*, който при всячки прѣчки отъ срѣдството на *Хамидъ паша*, който при всячки прѣчки отъ влиятелнитѣ турци, настроени да изгасятъ и Копривщица, като огнище на възстанието, се споразумѣ съ команданта на редовнитѣ войски и *Хасанъ бей* влѣзълъ въ Копривщица съ редовна войска. Та я запазилъ отъ крайно разорение, слѣдъ като обралъ по-богатитѣ къщи. Злочеста *Клисура* не можѣ да се избави. *Тосунъ бей* съ набралитѣ си баши-бозуци я нападвалъ, обралъ и изгорилъ; отъ жителитѣ, колкото души сполучили, избѣгали въ Копривщица. Такова онустошение сполетѣ и много други села. А най-възмутителни и грозни звѣрства били извършени въ Батакъ, дѣто помаци подъ началство на *Барутанли Ахмедъ*, като на касаница изклали

безразборно смалъ не всички мъже, жени и деца, колкото паднали въ ржцѣ.

18. Затвори и бѣсилки.

Възстанието скоро бѣ потжкано и смазано по най-свирѣп начинъ. Редовни войски подъ началство на фанатици команди се надпрѣваряха съ баши-бозуци и черкези да плѣнятъ, да горятъ и да насилватъ и да трешятъ дори беззащитни жени и деца. Пове-чето български села по Пловдивско и Пазарджишко, замѣсени и незамѣсени въ възстанието, безразлично бѣха обрани и изгорени, а жителитѣ имъ избити или навързани, обковани и смазани отъ бой на стотини бѣха докарани въ Пловдивъ и натъкнати въ затвори и въ задушливи баши и други мръсни мѣста. Баши-бозуци и черкети, откакъ се навоюваха и награбиха по селата, нахлуха въ градъ Пловдивъ, дѣто въоръжени се разтакаха по улицитѣ и чакана за плѣнъ и пожаръ. По-лични Пловдивски граждани отъ страхъ завориха се въ къщитѣ си и не смѣха да излѣзатъ по работата си. Въ това бурно врѣме и менѣ никакъ не бѣше драго да се мѣркамъ низъ улицитѣ, но като членъ отъ градския съвѣтъ (белденъ) отъ нѣмай-къдѣ трѣбваше всѣки день да се промичамъ измежду тѣли отъ въоръжени пехранимайковци и да ходи да присѣтствувамъ въ заседанията на съвѣта, на който бѣ възложена грижа да натъкмява и настанява доведенитѣ плѣнници жени и деца и да грабения добитъкъ отъ разсипани села. За щастие, азъ наскоро се отървахъ отъ тая неприятна длъжностъ; присѣтствието ми въ съвѣта не било угодно на моитѣ другари турци; тѣ нетърпѣли да иматъ помежду си българинъ свидѣтель на произволнитѣ имъ разпоредби съ ограбения български имотъ. По единъ мой познатъ турчинъ дадохъ ми да разбере, че моето присѣтствие въ съвѣтѣ е излишно, и азъ трѣбваше да се оттегля. Властитѣ задружно съ фанатици граждани турци, като да бѣха нарочно търсили случая да си покажатъ злобата противъ по-лични българи отъ Пловдивъ и околни градове; изпозатвориха свещеници, учители и по-ирѣдни граждани българи отъ Чирпанъ, Пазарджикъ, Сливенъ и пр. Отъ Пловдивъ между други запрѣха *Ив. Душковъ*, набѣденъ, че продавалъ оружие, и като съзаклетници: *Душо х. Дековъ*, *К. Калчевъ*, *П. Наботковъ*, *Ст. Дрънски*, *Хр. Г. Дановъ* и *К. Пъевъ*. Тоя по-слѣдния, като прѣдседателъ на пестовно дружество "Пчела", запрѣха по клевети отъ една гъркиня, подучена да покаже това дружество, като съставено съ бунтовнишка цѣль -- нѣщо, което тя ужъ била узнала отъ покойния си мъжъ *Д. Славиди*, който като учителъ въ българското училище, билъ посветенъ въ тайнитѣ на съзаклетницитѣ.

Въ първитѣ дни на май пристигна отъ Цариградъ извънредно прѣдседателство извънредна съдебна комисия, която да сѣди, сѣди и накаже многобройнитѣ затворници, обвинени въ бунтовни-

чество. Той състави такава комисия отъ фанатици турци и гърци и отъ довѣрени българи: *Велчо* чорбаджи и *Н. Христовичъ* отъ Пазарджикъ, *Ив. Касеолу* отъ Базилъкъ и *Т. Власановъ* отъ Пловдивъ. При комисията прибави и петъ изслѣдователи сепкии (шубе), телитѣ съ трескава бързина се заловиха за работа и съ обвинителни актове изпращаха изслѣденитѣ въ съдебната комисия, а тая още по-голяма бързина ги осаждаше и пращаше на бѣсилка, а тая на изгнание или въ тъмниченъ затворъ. Начнаха да бѣсятъ всѣки день по нѣколцина въ разни мѣста низъ града; ужасъ обаче всички българи и мнозина малодушни, отъ страхъ да не бѣдять подозрѣни или наклеветени, се прогласиха за гърци. Вуйството на фанатици мюсюлмани нѣмаше мѣра; усърдни и услужливи помощници на казания умножаваха броя на невиннитѣ жертви. Злорадъ нѣко отъ тия едновѣрци (които днесъ въ честита за тѣхъ България се радватъ на особено благоволение) голѣмо удоволствие усѣаха да разгласяватъ велегласно по улицитѣ нещастieto на нови обвинени, запрѣни и осѣдени, и не се свѣнуваха дори и дѣцата си да водятъ по бѣсилки, за да имъ показватъ обѣсени българи. Справедливостта обаче изисква да отбѣлѣжа, че между зловнитѣ намѣрида се, ако и не мнозина, състрадателни гърци, които пожалаха невинно мъчениитѣ. Такива бѣха особено: *Михалъ-гомюшь-герданъ* и *Дръ Михайло Владо*, първиятъ съ влиянието си облегчи теплото на мнозина обвинени, а вториятъ, като дѣваръ, който имаше свободенъ входъ въ затворитѣ, спомогна съ прѣглеждане, съ лѣкове и съ парична помощъ на мнозина болни и бѣдни затворници.

19. И азъ затворникъ.

Отстраненъ отъ градския съвѣтъ азъ се прибрахъ у дома си, дѣто безпокойно прѣминувахъ въ неизвестность за съдбата си: едно прѣдчувствие за грозни сѣтнини ме мъчеше. На 10. нийнъ вечеръ отидохъ въ Митрополита за да науча що става по вънъ, особено отъ дохождането на князь *А. Церетелевъ*, който бѣ изпратенъ отъ руското посолство, за да замѣсти руския вице-консулъ *Г. Г. Геровъ*, повиканъ въ Цариградъ. Едвамъ бѣхъ отишълъ тамъ, дойдохъ, та ми обадиха, че ме търсиль дворнитѣ врата на къщата на врьшане у дома си заварихъ прѣдъ дворнитѣ врата на къщата ни пристава *Меджаръ-Ахмедъ*, който ми обади, че ме никалъ управителъ и, безъ да ме остави дори да се обая на домаинитѣ си, поведе ме за рѣка. Часътъ бѣше около 9 вечерята, когато стѣпнахъ въ окръжното управление. Водачътъ намѣсто да ме заведе при управителя, въведе ме при полицеймейстора, който ми събуди, че отъ съдебната комисия било постановено да му бѣда за нѣколко дни гостъ, и при тия думи заповѣда да ме отведатъ въ стаята на тъмничния надзирателъ. Тая стая е до входа на затвора съ прос-

транство около 10 четворни метра, съ малки прозорчета, едно към двора на окр. управление и друго към тѣсния коридоръ, прѣзъ който отвънъ се влиза въ двора на затворитѣ; а отпрѣдъ съ врата и голѣмъ прозорецъ къмъ двора на затворитѣ. Тя бѣше постлана съ ветхи рогозини; стѣнитѣ ѝ прошарени съ разни фигури отъ кървави дири на дървеници и накитени съ окачени въжа за връзване и бѣсене и съ вериги и желѣза за обковаване осѣдени. Приставѣтъ, като ме настани въ тая негостолобива стая, прибра отъ мене щото имахъ въ пазвитѣ си портфейлъ и книга съ забѣлѣжки на разни дребни работи и смѣтки, и ме остави при надзирателя Халилъ-ага, единъ добъръ турчинъ, който имаше добрипата да ме тѣши и ободрява. Отъ дома ми донесоха постеля, завивка и вечеря. Надзирателѣтъ сложи трапеза, на която насѣдаха той, старшиятъ стражаръ Хасанъ Чаушъ и нѣколко прислужници. Приканиха и мене, и азъ ги придружихъ съ своята вечеря, която моитѣ сътрапезници потребиха и се оттеглиха да спятъ вънъ по двора на хладъ. Оставенъ самъ самичъкъ въ стаята, азъ седнахъ да мисля и да луча, защо ли съмъ запрѣнъ, коя ли ще е вината ми, наклеветилъ ли ме е нѣкой и кой именно. Мжченъ отъ такива мисли и дучкания и нагнать отъ гъгло насѣкоми, азъ цѣла нощъ не мигнахъ. Припомнихъ си случки и срѣщи, които може да сѣ дали поводъ за да ме нарочатъ. Като членъ въ Епархийския съвѣтъ азъ често ходѣхъ въ Митрополията, а тамъ много пѣти дохаждаха вънкашни люде, които ни приказваха за готвеното възстание. Смислихъ си особено срѣшитѣ и разказитѣ на *Архангелъ Гичовъ* и на други двама перущичане, които нѣколко дни, прѣди да избухне възстанието, бѣха дохождали въ Митрополията и ни разказваха, че възстание било приготвено да избухне. Припомнихъ си още, че владиковиятъ намѣстникъ въ Пазарджикъ *п. Георги Тилевъ* бѣше ни разказвалъ за настроението, което е владѣло у Пазарджишкото българско население и за готвеното възстание. А тия лица всички бѣха затворени и обвинени като участници въ възстанието. Да ли нѣкой отъ тѣхъ, мислѣхъ си, не е подказалъ или наклеветилъ и мене, като посветенъ въ тайнитѣ на съзаклетието? Владиката *Панаретъ* бѣше вече изпратенъ въ Цариградъ; да ли такава участъ не се готви и менѣ? Такива мисли ме мжчеха цѣла нощъ, и азъ осъмнахъ съвършено съсипанъ и омаломощенъ отъ безсъница. Оня день бѣше петъкъ, неприсѣтсвенъ день. При мене дойде да ме навѣди писарѣтъ на жандармерията Мехмедъ ефенди; при другитѣ утѣшителни думи той спомена, че съмъ билъ запрѣнъ по поводъ на нѣкакви книги и книга, найдени у *Христя Дановъ*. Менѣ поолекна, като ми стана извѣстно, че не по подказване и клевети отъ нѣкого съмъ билъ запрѣнъ, а по книги, навѣрно, мои, у които не можеха да найдатъ нищо компрометираще. Прѣзъ деня слугата ми донесе обѣдъ и ми обади, че у дома дошли да ми прѣглеждатъ книгитѣ нѣкой си Али ефенди и грѣкъ Якови Панадопуло, и отнесли нѣколко книги и портфейлчета, по които имаше разни забѣлѣжки, езикословни и статистически. Тѣ търсили безпо-

лезно да найдатъ нѣщо бунтовнишко, но у мене нѣмаше такова нѣщо; азъ прѣдварително бѣхъ си попрѣчистилъ книги и книжа, или унищожилъ. Въ това прѣчистване стана жертва и една часть отъ кореспонденцията ми съ Д-ръ Ст. Чомаковъ по църковния въпросъ.

Утѣха въ затвора намирахъ въ прочитане отъ псалтира, който ми достави нѣкой си Иванъ Мархоловъ, осъденъ за участие въ разбойничество и съ доброто си поведение заслужилъ довѣрието на надзирателя, та служеше като прислужникъ въ затвора. Той понѣкога издебнѣше случай да ми съобщи по нѣщо за други затворници, като напр., че *Христо Дановъ* билъ поставенъ и лежалъ въ *полисъ* (тѣсна стаичка), за *Арх. Гичовъ*, че билъ мъченъ, за знаяли и сѣ били съгласни за възстанието и пр. По-отсетнѣ азъ имахъ вече за прочитъ и вѣстници, които ми донасяше отъ дома слугата ми. Съобщения и разговори съ вънкашни люде бѣха строго забранени на затворниците, но менѣ не се призираха много, та азъ можехъ отъ слугата си да се уча за удома си и по него да изпращамъ понѣкога и писмени извѣстия за положението си. Журналистътъ на затвора *Ахмедъ ефенди*, който държеше списъка на затворниците, дохаждаше всѣка сутрина въ стаята на надзирателя, обикновено *махмуренъ* отъ вечеренъ *мухабетъ*, за да напише дневния си рапортъ за новозатворени и за новоотпустени. Нему било прѣдоставено и право да пише *арзухали* (прошения) на затворници, които биха имали нѣщо да съобщатъ или да просятъ. Той бѣ слабограмотенъ и едва умѣеше да напише нѣщо свѣстно. Азъ му прѣдложихъ услугитѣ си да му помагамъ, и той на драго сръдце ме остави да пиша прошения на затворниците. Това обстоятелство ми даваше възможность и да уча по нѣщо и що става по затворитѣ. Между нѣколко прошения, които ми се случи да напиша, бѣше молбата на единъ чирпанецъ, който смѣя да разкаже и да се оплаче за мжкитѣ, които му нанесли въ затвора по настояване отъ извѣстния изедникъ *Саидъ-ага* отъ Чирпанъ, за да го принудятъ да наклевети и нѣколцина отъ прѣднитѣ чирпанци, като участници въ заговора за възстание. Това прошение ускори освобождението на невинно наклеветенитѣ чирпанци. Изслѣдванията продължаваха, и бѣсилкитѣ работѣха постоянно. Въ стаята си азъ узнавахъ още отъ вечерята, когато сутринята имаха да обѣсятъ нѣкого защото *Хасанъ Чаушъ* отъ вечеръ още се разшѣтваше да приготви вжжа за бѣсене. Негова грижа бѣ още да убѣждава или съ бой да принуждава нѣкои отъ затворниците да се признаятъ за възстаници, или да подкажатъ и да наклеветятъ нѣкого за съучастникъ. Всѣка нощъ отъ затворитѣ се чуваха рекове и писъци и сутринята измълченитѣ изваждаха прѣдъ изслѣдователитѣ, за да се признаятъ или да наклеветятъ нѣкого. Нѣмъ зритель на такива грозни сцени, азъ съ горестъ на душата си прѣкарвахъ дни и нощи въ неизвѣстность за своята сѣдба и съ нетърпѣние чакахъ да ме повикатъ на из-

слѣдване, за да разбера божемъ какви обвинения тежатъ върху
 ми. Измина се цѣли седмица въ такъво тревожно и праздно ча-
 кане, и най-послѣ се рѣшихъ да подканя и за себе си; написахъ
 прошение до окръжния управитель и го помолихъ да разпоречи
 да ме изслѣдятъ, ако има защо, за да разбера вината си. На че-
 тирнадесетия день отъ затворничеството ми ме извикаха, и двама
 въоръжени жандарми ме поведоха и заведоха въ една отъ петте
 изслѣдователни секции, дѣто прѣседателствуваше нѣкой си Фе-
 хамъ ефенди и имаше за заседници единъ фанатикъ имаиниъ и
 грѣкъ П. Дула. Слѣдъ обикновенитѣ разпити за име, вѣра, народ-
 ность и пр., прѣседателтъ ми зададе въпросъ: съ каква цѣль
 е било съставено дружеството, на което азъ съмъ билъ
 писалъ и ималъ устава? Смаянъ отъ тоя въпросъ, азъ отгово-
 рихъ, че не разбирамъ, за какво дружество е питането. Прѣседа-
 телтъ продължи: у Хр. Дановъ е найдено писмо, въ което се
 говори за дружество, на което ти си билъ написалъ устава. При
 тия думи подаде ми едно писмо. Това писмо изъ Виена съ подписа
 Драгановъ (псевдонимъ на Гр. Начевичъ) бѣ отговоръ Данову
 на негово писмо, съ което той билъ съобщилъ, че въ Пловдивъ се
 готвило да се състави търговско дружество. Драгановъ, като изла-
 гаше ползитѣ отъ това дружество за българи и удара, който
 щѣлъ да се нанесе на търговията на гърцитѣ въ Пловдивъ и Ста-
 никама, одобряваше намѣрението и съвѣтваше по-скоро осъществе-
 нието му. Азъ си припомнихъ, че миналата зима бѣ станалъ раз-
 говоръ за българско дружество за търговия съ колониялни и индус-
 триални стоки, и дори бѣхъ приготвилъ уставо-проектъ. Раз-
 ясихъ на изслѣдователя, че прѣдметното дружество бѣ проекти-
 рано за търговия, но не можа да се състави по причина, че не
 се намѣриха достатѣчни капитали. Фехамъ ефенди съ заплашване
 се помъчи да изчопли отъ мене откритие за нѣкакво съзаклетни-
 ческо дружество и слѣдъ дълги и широки разправи по същия
 прѣдметъ прѣпрати ме пакъ въ затвора. Слѣдъ два дни на второ
 изслѣждане Фехамъ ефенди ми прочете и нареди нѣколко имена и
 ме попита: познавашъ ли се съ тия лица? — отговорихъ: не се
 познавамъ. — А що търсятъ имената имъ вписани въ твоя порт-
 фейлъ? — повтори и ми даде портфейла, въ който бѣха забѣлѣ-
 жени имената на мнозина, между които и на нѣколцина пазард-
 жичане, напр. К. Величковъ и Матакиевъ и др. Портфейлтъ не
 бѣше мой, и азъ протестирахъ противъ подметанието на чуждъ
 портфейлъ, съ който мѣрѣха да ме компрометиратъ. Прѣседателтъ
 повика Якови Пападопуло, който служеше като прѣводачъ и цен-
 зурираше донесенитѣ отъ дома ми книги, и му каза да види, чий
 е тоя портфейлъ. Услужливиятъ грѣкъ тури очила, поразгледа порт-
 фейла и повторно увѣри, че е мой, като сочеше за доказателство
 една разписка, втикната въ него и на която личело думата Груевъ.
 Азъ разгледахъ разписката и видѣхъ, че тя бѣ квитанция отъ ав-
 стрийското пощенско писалище за единъ групъ, и негова милость
 цензорътъ на книгитѣ ми, думата групо прочелъ нарочно или по-

грѣшно Груевъ. Като му показахъ безочливостъта, той засраменъ си призна погрѣшката, и прѣдседателътъ сконфузенъ захвърли портфейла и прѣкрати изслѣдването. Трети пъкъ изслѣдването ми се въртѣ около мои книги, печатани отъ Христия Г. Дановъ. Тежко обвинение ми се приписваше за вмѣстенитѣ въ *Лѣтоструя* три мои статии: *Статистически описъ на българскитѣ училища въ Пловдивскій окръгъ*, *Народонаселението въ Пловдивския санджакъ* и статия: *Словенски свѣтъ*. *Фехамъ ефенди* се напиваше да наиде въ тия статии, по показанията на прѣводача, нѣщо прѣстѣпно, като ме обвиняваше, че азъ съ намѣрение да приготвя станалото възстание съмъ билъ написалъ тия статии, за да насърдча и настроя българитѣ, като имъ покажа, че тѣ сѣ мнозинството отъ населението на мѣстото и че иматъ силни защитници у едноплеменнитѣ си руси и сърби и пр. Напраздно се трудѣхъ да оборя тия безосновни обвинения съ тия невинни статии, печатани съ научна цѣль, като казвахъ, че такива се печататъ въ всички периодически списания, както и въ турското *меджмуай-фюнунъ* понѣкога се срѣщатъ такива статии. *Фехамъ* не искаше да се разубѣди въ непрѣстѣпността на тия статии. На утрѣшния день четвъртото ми изслѣдване се начала съ запитване: „*що търсятъ у тебе руски книги?*“ — отговорихъ: „Като бившъ учителъ и любителъ на книжнината, азъ имамъ книги на разни езици и мисля, че не е прѣстѣпно, нито е запрѣтено да имамъ между французски и турски книги и нѣколко руски“. — А защо ти е била, попита, книгата *тюфекчи* и що си мислилъ да правишъ съ нея, както и съ книгата на *Берберъ Георги*, у която има толкова клевети и оскърбения противъ турцитѣ?“ — Смаянъ отъ тия въпроси, азъ отговорихъ, че за такива книги не зная, нито ги имамъ. Тогава ми подаде двѣ книги, отъ които едната бѣ томъ отъ съчиненията на *Пушкина*, а другата — томъ отъ *Всеобща история* на Г. Вебера за срѣднитѣ вѣкове. Едва се задържахъ отъ смѣхъ и отговорихъ, че тука нѣма *тюфекчийска* книга, нито *берберска*; едната е отъ съчиненията на прочутия руски поетъ *Пушкинъ*, а другата е история отъ знаменития нѣмски историкъ Г. Веберъ, и че въ тия книги нѣма нищо прѣстѣпно, нито бунтовнишко. *Фехамъ ефенди* повика прѣводача *Якови* и поиска отъ него обяснения по даденитѣ му свѣдѣния за тия книги. Смутениятъ грѣкъ тури очила, прѣгледа заглавията на книгитѣ и призна, че наистина едната е отъ Г. Веберъ, а той погрѣшно проречелъ *берберъ*, а на другата заглавието е *Пушкинъ*, което на турски значи *тюфекчи*. За клеветничество и оскърбително за турцитѣ посочи главата за кръстоноснитѣ походи, дѣто се говори за пакоститѣ и насилията на селджукскитѣ турци противъ християнитѣ поклоници въ Иерусалимъ и пр. Азъ се трудихъ да доказвамъ, че въ тия книги нѣма нищо прѣстѣпно, нито пъкъ умѣстно е да се обвинява, който ги има, защото въ такъвъ случай хилядитѣ четци по свѣта, които ги четатъ, трѣбвало би да минатъ за бунтовници, и че въ историята на Вебера казаното не е за сегашнитѣ

турци, а за селджуцитѣ, които наистина съ насилитѣ си противъ християнитѣ бѣха повдигнали противъ себе си цѣла Европа.

Слѣдъ тия ми обяснения изслѣдвачътъ прѣмина на другъ прѣдметъ за обвинения, именно върху единъ отъ донесенитѣ отъ дома ми портфейли, въ който имахъ забѣлѣжени географически и статистически забѣлѣжки, правени въ врѣме на пътуването ми прѣзъ 1858. год. по сѣверна България, съ скици на мѣстности, прѣзъ които бѣхъ заминалъ, и имена на нѣкои граждани, съ които бѣхъ се запозналъ въ Вратца, Плѣвень, Свищовъ, Търново и Габрово. *Фехамъ ефенди* въ самоувѣреностъ, че е намѣрилъ разковничето, съ единъ грозенъ тонъ запитва: „Съ каква друга цѣль, а не съ бунтовническа сж събирани тия статистически и географически свѣдѣния и сж снимани планове на градове и мѣстности?“ — Азъ отговорихъ, че съмъ събиралъ тия свѣдѣния съ намѣрение да съставя колко-годѣ върна география за мѣстото ни, и че тука нѣма планове, а просто скици, и забѣлѣжки за положението на нѣкои градове и села и за разстоянията помежду имъ. Недоволенъ отъ тия обяснения, той пѣлъ часъ съ разни подпитвания и заплашвания се мъчи да улови нѣщо прѣстъпно, кроено съ забѣлѣжкитѣ ми въ тоя портфейлъ, и най-послѣ ме отпрати, за да потърси поводъ за нови обвинения.

Измежду това врѣме война между Турция и Сърбия бѣ вече пламнала, и баши-бозуци отъ разни мѣста се събираха въ Пловдивъ за походъ противъ Сърбия. Набранитѣ по Кърджали баши-бозуци на пътъ за Пловдивъ оплѣнили били много села по Хасковско и Конушката околия. По оплаквания, подкрѣпени отъ нѣкои посолства, Високата порта се намѣрила принудена да изпрати въ Пловдивъ извънреденъ комисаръ *Кяни паша* съ послание да изслѣди причинитѣ на станалитѣ насилия и буйства. *Кяни паша* ненадѣйно пристигна въ Пловдивъ, и докаранитѣ кърджалийски баши-бозуци, обградени въ двора на управленieto съ редовна войска, прѣтърсиха и намѣриха по тѣхъ освѣтъ голѣмо количество пари, прѣстени, гривни, нанизы отъ вехти пари, кандила отъ цркви и пр. Около 50 души отъ тѣхъ вкагово прѣдседателство, сѣди и нѣколцина отъ главатаритѣ на чепомислихъ сгоденъ случая да се възползувамъ отъ присѣтствието на *Кяни паша*, та съ прошение до него изложихъ всички шикани и безосновни обвинения, съ които се трудѣха да ме прѣдставятъ като съучастникъ въ възстанието, и го помолихъ да се заинтересува за сѣдбата на единъ невиненъ затворникъ. *Кяни паша* поискалъ свѣдѣния и бунтовнишкитѣ ми книги, главниятъ прѣдметъ на обвинението ми. Когато между друго му прѣдставили и книгата отъ съчиненията на Пушкина, той изхокалъ изслѣдователя, като казалъ, че и той (*Кяни*) има въ библиотеката си тия и други руски книги, и че тая книга не е бунтовнишка и които я четатъ,

не сѣ бунтовници. ¹⁾ Надежда за избава ми свѣтна, когато ми съобщиха отъ дома всичко това, което имъ разказалъ *Атанасъ Самоковецъ* членъ отъ комисията, която сждѣше баши-бозуцитѣ.

Тая надежда се усили още повече, когато наскоро видѣхъ въ затвора дошли нѣколкомина европейци да видятъ, въ какво положение се намиратъ затворницитѣ. Тѣ били, както се научихъ отъ послѣ, американци *Скайлеръ*, *Макъ Гаханъ*, английски консулъ *Барингъ* и неговъ драгоманинъ *Гарачино*. Турцитѣ, щомъ зачули, че пристигнали тия гости въ Пловдивъ съ намѣрение да обидятъ затворитѣ, се разшѣтаха още отрано да поуредятъ затворитѣ: пометоха, поочистиха и постлаха на затворницитѣ нови рогозки. Гоститѣ обиколиха и навѣдиха всички затвори, поразпитаха затворницитѣ; дойдоха и прѣдъ моята стая и попитаха ме, защо съмъ запрѣнъ и какъ се обхождатъ съ мене. Като видѣхъ, че ги придружава грѣкъ Д-ръ *Вентило*, нарочно поставенъ, по всѣка вѣроятностъ, за да рапортира за разговоритѣ, размѣнени между гоститѣ и затворницитѣ, азъ разтревоженъ казахъ, че самъ положително не зная, защо съмъ запрѣнъ; отъ досегашнитѣ ми изслѣдвания едно само разбрахъ, че търсятъ причини да ме обвинятъ и за такива намиратъ нѣколко книги и статии, които съмъ писалъ и които не съдържатъ нищо врѣдително, и руски книги, съчиненията на А. Пушкина, найдени въ библиотеката ми. Колкото до положението ми въ затвора, азъ поне нѣмамъ причини за оплакване. Гоститѣ си отидоха, и азъ останахъ въ затвора, ободряванъ отъ надзирателя, който отъ дохождането на чужденцитѣ прокобояваше за скорошната ми избава.

Не така обаче мислили моитѣ изслѣдователи и обвинители. На другия день ме извадиха пакъ на изслѣждане, за да отговарямъ на нови обвинения: „Ти си билъ измислилъ за градъ *Филибе* ново име *Пловдивъ* и си го въвелъ въ употрѣбение между българитѣ, съ цѣль да прѣдставишъ града и околията му за български, та да вдѣхнешъ желание и куражъ, за да отвърлятъ турската власть и да направятъ Пловдивъ столица на българско царство“ бѣше новото ми обвинение. Отговорихъ: названието *Пловдивъ* не е измислено; то е старо име на града, извѣстно на жителитѣ по много мѣста, па го има забѣлѣжено и въ вехти книги, каквито се намиратъ и по манастиритѣ: *Бачковския* и *Кукленския*, които сѣ днесъ въ грѣцки рѣцѣ, па и у българската митрополия има такава вехта книга, дѣто е записано името Пловдивъ отъ прѣписвача на книгата. Изслѣдователтъ, съ надежда да наиде въ тая книга ново нѣщо бунтовническо, на часа прати да я донесатъ отъ митрополията, и азъ му посочихъ мѣстото, дѣто бѣ забѣлѣжено името на прѣписвача и на *Пловдивския митрополитъ*, въ врѣме на когото близу прѣди 300 год. била прѣписана книгата. Безъ да каже нѣщо, тѣй прѣкрати изслѣждането, за да го поднови на другия день. Споредъ както го надули, *Фехамъ ефенди* настояваше да казва, че думата

¹⁾ Кѣни паша билъ родомъ татаринъ и слѣдвалъ въ руски учебни заведения.

Пловдивски въ книгата била изпослѣ приписана, и не била на същия почеркъ, който е въ книгата. На тая негова претенция азъ въразихъ, и той се принуди да запесе книгата въ комисията на *Селимъ ефенди*, за да се произнесе върху почерка на думата *Пловдивски*. Тамъ българскитѣ членове потвърдили, че писмото на тая дума е същото, каквото е въ дѣлата книга, и тая дума не е изпослѣ приписана. Следъ тая комедия прѣдметъ за изслѣждане стана дружество *Пчела*. Изслѣдвателътъ настояваше да казва, че то било съставено съ бунтовнишка цѣль и че азъ съмъ ималъ въ него участие. Разправихъ му, че то е пестовно дружество, въ което работници и малки дѣца влагатъ спестенитѣ си дребни сумици, за да имъ растатъ, и че азъ нѣмамъ въ него никаква мѣшана. Съ това се склочи петото ми изслѣждане.

На другия дѣнь шестото ми изслѣждане се начна съ запитване: „познавашъ ли *Ненча* налбантина отъ Ново-Село? На отговора ми че не познавамъ такъвъ човѣкъ, *Фехамъ ефенди* върази: „какъ да го не познавашъ, когато ти, *Т. И. Кесяковъ* и *Цоко Каблешковъ* сте го настроили и пратили да повдигне Ново-Село и околнитѣ села?“ — Азъ се възмутихъ и съ всичката си сила протестирахъ по тая сковава клевета. Тогава изправиха прѣдъ мене непознатъ човѣкъ, който билъ казанитѣ *Ненчо*. Запитахъ, той отвори уста и заприказа, какъ *Бенковски* билъ дохождалъ въ селото имъ и ги надумалъ да възстанатъ, като ги увѣрилъ, че възстанитието било пригответо и рѣшено съ знание и съгласие на Пловдивски прѣдни граждани, че по тѣхна порѣчка той ходилъ да проповѣда; и за да ги увѣри, показалъ имъ бѣла хартия, натъркалъ я съ нѣкаква *евза*, и веднага излѣзло на нея писмо, подписано отъ мене, отъ *Т. Кесяковъ* и отъ *Цоко Каблешковъ*; послѣ пакъ я натъркалъ съ друга *евза*, и писмото се изгубило. Като видѣлъ това *Ненчо*, за да се увѣри по-добрѣ, дохождалъ въ Пловдивъ, за да се допита; мене не могълъ да случи, а се видѣлъ съ *Кесякова*, който го увѣрилъ, че показаното отъ *Бенковски* писмо било наше, и го съвѣтвалъ да върши, щото го учи тоя апостолъ. Всичко това *Ненчо* изчете, като отъ книга. Азъ се възмутихъ и съ негодование се помъчихъ за опровержение, малко внимание даваха моитѣ изслѣдователи, които бѣха прѣдрѣшили моята съдба. *Фехамъ ефенди*, съ надежда да поравдрази честолюбитието ми, та да извлѣче отъ мене нѣкакво признанне, подѣе да ме ласкае, че той у мене не намира вина, ако съмъ работилъ лекоректно, че правителството е въ това криво, като ме е било отбило отъ редовното учителско занятие и ме направило чиновникъ, а послѣ ме оставило на срѣдъ улицата. Но залудо бѣхъ тия лѣснатарства, както и заплашванитя, защото азъ нѣмаше що да призная по простата причина, че нѣмахъ нищо общо съ възстанитието. Измѣченъ въ борба съ безобразни лѣжки и клевети, азъ се завърнахъ въ затвора душевно сломенъ и обезнадежденъ. На 24-юлий седми пакъ ме изведоха прѣдъ изслѣдователя, който ме запитва: „Познавашъ ли нѣкого си *х. Мустафа*, прѣкоряванъ съ име

х. Симо?“ — На отговора, че не познавамъ такъвъ човѣкъ, изслѣдователътъ върази: „А ако той те знае и каже, че се познавате, що щещъ кажешъ?“ — Не е чудно, отговорихъ, ако той на я многодини, билъ съмъ *муавинъ* (помощникъ) на Пловдивския *мюте-сарифъ*, бивалъ съмъ членъ на разни комисии; не е чудно, ако гда *Фехамъ* заповѣда да доведатъ *х. Мустафа*, и съ приструвки равпореди да седна азъ на мѣстото на одного отъ заседнитѣ, а той да седне на стола на подсѣднитѣ. Наречениитѣ *х. Мустафа* Тогава го накараха да разкаже, посочи ме и ми каза името. мене и що знае за мене. Новиятъ ми клеветникъ, пригответъ, заприказа, че прѣди една година прѣзъ пролѣтъта билъ дошълъ отъ Цариградъ въ Пловдивъ заедно съ *Т. Кесяковъ* и въ митрополията въ присѣствие на владиката *Панаретъ* и на *Цоко Каблешкова* азъ съмъ билъ прочелъ писмото, което той билъ донесълъ отъ *генералъ Игнатиева*, послѣ сме го били пратили да агитира по Македония и да събира пари за възстание; на завръщане билъ донесълъ, колкото събралъ, и *Цоко* го изпратилъ въ Катунца, дѣто да се крие въ чифлика му, докато потребва; пращали сме го били въ Назарджикъ и въ Батакъ, отдѣто донесълъ менѣ писмо отъ чорбаджи *Трендафилъ*¹⁾ съ извѣстие, че тамъ било всичко пригответо за възстание; че на султановия празникъ въ врѣме на тържеството ме билъ видѣлъ облѣченъ въ униформа и такива други безобразни лѣжки и клевети. Благодарение на многоглаголанието му и на датитѣ, които привождаше, за да даде по-голяма достоверность на показанитя си, азъ лесно можахъ да изкарамъ наявѣ противорѣчията и лѣжитѣ му. Тоя клеветникъ билъ потурнакъ отъ грѣкъ *х. Симо* и още прѣзъ 1875. год. се въртѣлъ по тия страни като шиоиниъ и прѣзъ лѣтото въ Пзарджикъ билъ клеветилъ въ бунтовничество ханджията, у когото гостувалъ много врѣме, вѣроятно, за да му не плати, и горкиятъ ханджия прѣтегилъ тежки маки, за да изкаже въображаеми съучастници, между които клеветнитѣтъ сочилъ и мене. Властитѣ тогава не дали никаква важность на такива лѣжки, а сега въ усилията си, за да ме прѣдстанятъ като бунтовникъ, смислили си ланскитѣ показаня на *х. Мустафа* и го довели отъ Одринъ, дѣто билъ заприкъ за такива лѣжки.

Тоя потурнакъ бѣ туренъ да гостува въ статѣ на жандармитѣ, дѣто му давали уроци за клеветене. Той билъ нагласенъ да наклевети и *Цоко Каблешкова*, когото прѣди нѣколко дни бѣха заприкали въ една стая на жандармитѣ, поради клеветитѣ на *Ненча* налбантина. Единъ дѣнь *х. Мустафа* съ нѣколко лири на ръка изправа се прѣдъ прѣдседателя на комисията и заявява, че *Цоко*

¹⁾ Трендафилъ бѣ единъ отъ прѣднитѣ селяни въ Батакъ и въ врѣме на клантата билъ умъртвенъ по най-звѣрски начинъ.

изъ стаята му кивналь и го повикаль, та му втикнуль въ ръка тая лири съ молба, да не изказва него за участникъ въ възстанието. Доведенъ Цоко прѣдъ изслѣдователя, напраздно протестираше и заявяваше, че не познава тоя клеветникъ, нито го виждалъ нѣкога; но на опроверженята му изслѣдователътъ малко внимание даваше; нему трѣбваша само обвинения, които приемаше безразбрано отъ какъто изворъ и да бѣха.

На 27. юлий ме прѣведоха въ помещението на жандармитѣ и ме въведоха въ стаята, дѣто бѣха задрѣнитѣ Т. Кесяковъ и Цоко Каблешковъ. Тамъ събрани отпуснахме се въ разговори и сѣждения относително начина на изслѣдането ни и се ободривахме съ надежда, че излитнитѣ ни най-послѣ скоро ще се свършатъ. Другаруването ни обаче не трая повече отъ една нощъ; на другия денъ ни раздвоиха. Мене прѣведоха въ стаята на градоначалника, дѣто научихъ новината, че била далена амнистия за всички затворници по възстанието, съ изключение на ония, които били извършили прѣстѣпки отъ общо право. На 29. юлий взе хада отпуцатъ затворницитѣ, и на 31. юлий вечеръта отпуснаха и мене, слѣдъ петдесетъ дневенъ арестъ; същата вечеръ пуснаха и Т. Кесякова и Цоко Каблешкова.

Благодарение на амнистията, ние се отървахме отъ бѣсилъта, но неприятели се погрижили и за бѣдеще да ни иматъ на ръка. Сѣдебната комисија била распоредила затворницитѣ на три категории: 1) подстрѣбатели, 2) прѣстѣпници по грабежи и 3) замѣсени въ възстанието. Насъ трима, безъ да ни съдятъ, записали въ категорията на подстрѣбателитѣ (мухарики). Когато се научихме за тая распоредба, ние протестирахме, но безполезно; сѣдебната комисија бѣше вече разтурена, и ние трѣбваше да се задоволимъ съ голо обѣщание отъ окръжния управителъ да подѣйствува по административенъ редъ за отмѣнение на тѣй несправедливо и произволно взмената противъ насъ мѣрка.

20. Слѣдъ възстанието и руско-турската война.

Турскитѣ звѣрства, извършени прѣзъ пролѣтъта на 1876. год., бѣха възбудили силно негодуване въ Европа, особено въ Англия и Русия. Султановото правителство, уплашено, принуди се да стори що-годъ за успокоение на духоветѣ. Слѣдъ амнистията, дадена на обвиненитѣ по възстанието прѣзъ първитѣ дни на августъ то изпрати въ Пловдивъ комисари *Блакъ бей* и *х. Иванчо Пенчовичъ* съ послание да разпитатъ и издиратъ виновнитѣ въ кражби, въ убийства и въ други ужаси, извършени по Пловдивско и Пазарджишко. Посланието на християни комисари стресна мѣстнитѣ фанатици турци и пободри отпадналитѣ духомъ българи. Комисаритѣ обиколиха ограбенитѣ и изгорѣлитѣ села, видѣха грозното зрѣлище отъ развалини и непогребени още трунове на изкланитѣ въ Батакъ мѣже, жени и дѣца и събраха свѣдѣния за извършенитѣ изобщо

свирѣлости и за главнитѣ имъ виновници. Когато се завърнаха въ Пловдивъ, ние нѣколкомина граждани ходихме да ги видимъ и ги помолихме да бѣдатъ, дѣто трѣбва, вѣрни тълкуватели на виденото и издиреното. *Блакъ бей* ни увѣри, че ще представятъ на В. порта вѣрно всичко, щото сѣ видѣли и научили, и злодѣшитѣ негрѣшестиха да дохождатъ въ Пловдивъ англичани, любопитни да задѣятъ съ очитѣ си и да провѣрятъ страхотнитѣ, разгласени отъ вата *Леди Странгфордъ* пристигна въ Пловдивъ въ началото на ноемврий, придружена отъ нѣколкомина англичани съ човѣколюбиво намѣрение да помогне на изгорѣлитѣ и обрванитѣ. Слѣдъ като набра потребни свѣдѣния за пострадалитѣ мѣста, тя раздаде дрехи, постелки, завивки; пари за добитъкъ, за поправка на жилища, сградѣ бараки въ Батакъ, дѣто прибра бездомнитѣ. Раздадената помощ отъ тази благородна госпожа достигаше, както увѣрявахъ, до почетната сума 26 хиляди лири стерл., събрани отъ човѣколюбиви и състрадателни лица въ Англия. За споменъ на прѣбиването си въ България, по нейно желание госпожатѣ отъ дружество „*Майчина Грижа*“, ѣ поднесоха приготвено за нея женско-селско обѣкло.

Слѣдъ *Леди Странгфордъ* пристигна въ Пловдивъ и другъ благодѣтель англичанинъ, — *Мистеръ Лонгъ*, който тѣй също раздаде голѣми помощи и съгради бараки за бездомни по изгоренитѣ села въ Пазарджишко.

Дохождането въ Пловдивъ на чужденци, симпатично заинтересувани съ сѣдбата на пострадалитѣ, принесе ири материалната и морална полза: убититѣ духомъ българи се пооконитиха и ободриха, а турцитѣ гузни посърнаха и взеха да се подмиляватъ и да търсятъ приятелство у българитѣ. И турското правителство, за да прѣвари, да отклони бурята, която усѣщаше да му се вие на глава, прибѣгна до пословичната си тактика да печели врѣме. Назначи и изпрати въ Пловдивъ десеточленна комисија, съставена отъ прѣседателъ *Саад-уллахъ бей* и отъ членове: *Исмаилъ бей*, *Хамди бей*, *Селимъ еф.*, *Пертевъ еф.*, *Бехджетъ еф.*, *Х. Иванчо еф.*, *Пенчовичъ*, *Абро еф.*, *Янко Икиади еф.* и *Васа еф.* Като свѣдѣвателъ членъ придружаваше комисията и г. *Барингъ*, изпратенъ отъ английското посолство. Комисията въ цѣль съставъ Пловдивъ и да пострадалитѣ мѣста, послѣ начна да заседава въ Пловдивъ и да разисква мѣрки за помагане на пострадалитѣ и да изслѣдва компротетирани обвиняеми по убийства и грабежи; но съ бавното си и нехайно баране тя наскоро даде да се разбере, че назначението ѣ било не за да върши работа, а само да хвърли прахъ въ очи и да се печели врѣме, докѣ да се изличатъ и забравятъ страхотнитѣ и се поуокротѣ гнѣвътъ на общественото мнѣние по Европа. Членоветѣ на комисията свърѣменно начнаха да приближаватъ и да ласкаятъ личнитѣ българи; самъ *Селимъ ефенди* правѣше визити на ония, които той миналото лѣто, като прѣседателъ на из-

въвредната съдебна комисия, бѣ зачислилъ въ категорията на под-
стрѣжатели. *Исмаилъ бей*, любимецъ *Мидхатъ Палповъ* на под-
влиятеленъ членъ отъ комисията, единъ день ме покани въ
квартирата си и съ ласкави думи ми събщи, че билъ ходилъ въ
Цариградъ, видѣлъ *В. везиръ Мидхадъ паша*, който му казалъ, че
правителството пригответило да въведе коренни прѣобразованиа въ
управленнето и че на християнитѣ щѣли да се дадатъ равни пра-
ва, каквито иматъ мюсюлманитѣ, та и българитѣ щѣли да бждатъ
най-добрѣ облагодѣтелствуванн и способнитѣ отъ тѣхъ назначени
на високи служби и пр. При такива ласкателни думи той приба-
ви, че и досега правителството най-много било направило за Бълга-
рия, дѣто има направени шосета и желѣзници, каквито нѣма въ
никоя друга област, и други такива, на които азъ въ отговоръ
заблѣжихъ, че българитѣ, като послушни и прѣданны подданици,
сж работили по направата на шосета и желѣзници, за които сж
и отстапили безплатно потребнитѣ земи и пр., а по други области,
ако нѣма направено нѣщо, то може би по причина, че населението
тамъ не е показало готовность и пр.

Кждѣ края на злочестата 1876. г. прѣдставители на велики-
тѣ сили бѣха се събрали въ Цариградъ на конференция, за да
промислятъ и прѣдложатъ мѣрки, сподни да подобрятъ положението
на християнитѣ въ Европейска Турция. Султановото правител-
ство, съ надежда да изпрѣвари рѣшенията на конференцията, про-
гласи основния законъ (*Канун-и-Есаси*). На 12. дек. топовни гър-
межи възвѣстиха и въ Пловдивъ радостна вѣсть, че *Н. В. Султа-*
нътъ надарилъ държавата съ Конституция. Веднага по това въ
Пловдивъ се състави комисия съ назначение да групира селата по
Пловдивския окръгъ въ *Кантони* (общини), всѣки единъ отъ по-
четири хил. население. Това било началото на реформитѣ и, споредъ
разбирането на единъ турчинъ, членъ отъ комисията, то се
правило съ намѣрение, за да се постави въ всѣки кантонъ по-
единъ *кжр-агасж!* Всички тия и други залъгалки бѣха нагласени,
за да хвърлятъ прахъ въ очи и да подмаматъ българитѣ, та да
изкубватъ отъ тѣхъ, особено въ Пловдивъ, нѣколко благодарителни
адреса, съ които биха се осуетили, както се надѣяха, рѣшенията
на конференцията. По коледнитѣ празници пристигна въ Пловдивъ
Д-ръ Ст. Ив. Чомаковъ; той, споредъ думитѣ му, билъ изпратенъ
да дѣйствува за сближение и сприятеляване на българитѣ съ тур-
цитѣ. По починъ отъ властитѣ, свикано бѣ у *Х. Исмаиловия* ко-
накъ събрание отъ граждани отъ разни народности, между които
отъ нужда се явиха и нѣколкома българи. Слѣдъ прѣдварителни
разговора и взаимни увѣрения за братство и приятелство на мю-
сюлмани съ християни, турцитѣ прѣдложиха да се подпише и под-
несе на *В. порта* адресъ, съ който да се благодари за прогласе-
ния основенъ законъ и да се заяви, че Пловдивскитѣ граждани отъ
разни народности прѣдаватъ на забвение миналитѣ скръбни при-
ключения и се обѣщаватъ въ бъдеще да живѣятъ въ братско съ-
гласие и пр. Въ това събрание, дѣто присѣдствуваха и фанатици

турци, моя знайни гонители, азъ намѣрихъ случай да изкажа бол-
ката си отъ прѣслѣдваиията, на които тѣй несправедливо бѣхъ из-
ложень, както и мнозина други велики българи по елвети
на нѣкой отъ съжителитѣ на турци, съ които сега ни ва-
нятъ да подписваме заявление за братско живуване. За мене осо-
бено, който съмъ отблѣженъ като подстрѣжателъ въ възстаннето,
не зная, казахъ, доколко ще е съвѣстно да подписвамъ благода-
ретелно. Отъ присѣдствуващитѣ другъ никои не възрази, нито на-
прави нѣкой заблѣжка, и събранието прие да се приготви адре-
сътъ. Подписанъ отъ турци, адресътъ бѣ поднесенъ въ митропо-
лията за подписване и отъ българи. Епископъ *Гервасий*, както и
многo други българи, не искаха да го подписватъ; само петъ-шестъ
души, които бѣха нарочени, за да не минатъ за подстрѣжат-ли,
принудиха се отъ нѣмай-къдѣ да подпишатъ*). Но измуденитѣ
петъ-шестъ български подписа не бѣха достатъчни да послужатъ
за изказване волята и разположенията на българското население
въ Пловдивъ, и адресътъ за голѣмо разочарование на вичиято-
ритѣ не можа да послужи за прѣдзначената си цѣль. *Гервасий*
за упорството си наскоро бѣ изпратенъ въ Ц-градъ.

За Великденъ азъ отидохъ въ Цариградъ на госте у брата
си, за да се поотклони отъ прѣдъ очитѣ на фанатици турци, които
бѣха ме нагрозили, и да си поотпочина. Случайно намѣрихъ се въ
Ц-градъ да взема участие въ избора на българския екзархъ г. *Ио-*
сифа. Турското правителство бѣше нагрозило *Н. Блаженство* ек-
зарха *Антима* за упорството му въ защита на правата на цство-
то си, и накара нѣколкома чиновници българи и данугати *Дими-*
траки и *Стефанаки Тодорови*, *Д-ръ Ст. Чомаковъ*, *В. Х. Гуровъ*,
п. Златевъ, митрополитъ *Григорий* и пр. да поискатъ уволнението
му. На 17. априлъ *Н. Блаженство* г. *Антимъ* уволненъ се оттегли
отъ екзархийския постъ, и на 24. апр. смѣсениятъ свѣтъ свика въ
Ц-градъ находящитѣ се българи отъ разни епархии на избирател-
но събрание, което съ тайно гласоподаване по вишегласие избра
Ловчанския митрополитъ г. *Иосифа* за български екзархъ. Новиятъ
екзархъ пристигна въ Ц-градъ на 15. май. Лопата воля на тур-
ското правителство, да не приема прѣдложенията на конференция-
та, намалени до минимумъ, прѣдизвика освободителната война,
която Русия най-сетнѣ обяви на Турция на 12. апр. Азъ прибър-
захъ да се завърна въ Пловдивъ, за да взема челядта си да и
заведе въ Ц-градъ като на по-безопасно мѣсто. Пловдивъ заварихъ
въ пълно движение за военни разпорѣди и подготовки: войски съ
военни припаси постоянно приходеха и се изпращаха къмъ про-
ходитѣ на Стара планина. Съставена комисия събираше подъ бла-
говучното име доброволна помощъ особенъ данѣкъ въ пари, ме-
кярета, т. е. товарни кола и коне, които да служатъ при войската,
храни, добитъкъ и други продоволствия; и всичко това се събираше

*) Доколкуто помня, подписаха: *Хр. И. Гешовъ*, *Цоко Кабленковъ*,
Д-ръ Рашко Петровъ, *Г. Власаковъ*, *А. Самоковецъ* и азъ.
J. Груевъ — Монѣ спомени.

безплатно само отъ български села и махали. При тая бъркотия азъ не намѣрихъ за възможно да отведе челядта си въ Ц-градъ, а останахъ да чакамъ по-сгоденъ случай. Първитѣ дни на юлий руски войски прѣминали прѣзъ Хаимбоазкия проходъ, нападнали на Казанлъкъ и загърчили турскитѣ войски, които назили шипченския проходъ. Разбититѣ войници, прѣснати низъ разни пѣтища, се прибираха въ Пловдивъ. Наскоро руски войски завзели Ст. Загора, и единъ отрядъ прѣзъ нощъ нападналъ на Кайджикъ, прѣсѣвъля желѣзната линия и изгорилъ гарата. При тия новини страхъ и трепетъ обзе турското население; въ отчаянието си то се събираше да бѣга прѣзъ руската планина. Нѣкои отъ прѣднитѣ турци се разтичаха да молятъ българитѣ на помощъ да задържатъ и запазятъ уплашеното турско население. Поканени и отъ Пловдивския управителъ, събрахме се българи, гърци и турци при управителя. Слѣдъ много извинения за прѣминали грѣшки и съ голѣми обѣщания за бъдеще добро живуване турцитѣ съ съзри на очи молѣха българитѣ да ги защищаватъ въ случай на нужда, като се вѣрѣха и кѣляха, че тѣ, щомъ приближатъ руситѣ, ще излѣзатъ да ги посрѣщнатъ. Гузнитѣ се страхуваха не толкова отъ руситѣ, колкото отъ българитѣ, на които бѣха сторили толкова обиди и пакости. За взаимно увѣрение, че християни и мюсюлмани ще назятъ редъ и тишина въ града и вѣма да си правятъ пакости, направи се *съгласително*, подписано отъ присутствуващитѣ, и нареди се да се изпратятъ по единъ българинъ и по единъ турчинъ въ всѣка околия, за да обикалятъ по селата и да посвѣтватъ българи и турци да стоятъ мирни и да си не правятъ пакости. Съ такова послание отъ българска страна изпратихме *Костадинъ*, нареченъ чирпанецъ, по Овчехлъмска и Копруща околии и Цанко Вояджиевъ по Стрѣмска и Стрѣногорска околии. Нареди се и нощна стража отъ българи, която да пази тишината въ града. Съ такива мѣрки турското население се поуспокои, и прѣдставителитѣ му не прѣстаняха отъ да засвидѣтелствуватъ своята благодарностъ и да увѣряватъ за своитѣ братски чувства къмъ всички *топрак-кардашларж*. За да ободри уплашеното турско население, пристигна въ Пловдивъ английскитѣ въ Одринъ консулъ г. *Блондъ*. Той дойде откъдѣ Казанлъкъ, дѣто билъ отишълъ да насрѣдчава, и, като наближили руситѣ, той офейкалъ. Нѣколцина българи, които го познавахме отъ врѣме, когато бѣше консулъ въ Пловдивъ, отидохме да го видимъ. Той ни посрѣщна сърдито и се изрази много люто противъ българитѣ, които, споредъ него, прѣдизвикали тая опустошителна война, която щѣла да обърне на прахъ и на пепель тая като градина хубава страна. На турци, които отишли тѣй също да го поздравятъ, той имъ давалъ ободрителни свѣсти и не само устни, но ми даде да му прѣведе на турски отъ френски едно писмо, съ което по заповѣдъ отъ английския въ Цариградъ посланикъ г. *Лаярдъ* свѣтваше турцитѣ отъ една страна да държатъ мирно поведение спрямо християнитѣ, а отъ друга страна ги ободряваше да се не отчайватъ, като имъ

даваше да разбератъ, че Европа, особено Англия, вѣма да остави безъ защита турската държава. Турцитѣ се поощориха, особено Ц-градъ да ободри изплашенитѣ и единъ муширъ, изпратенъ отъ защита на тая страна. Турцитѣ и да разпореди потребното за шаха да живѣятъ братски съ българитѣ, навариха посове, напанаха да странятъ и да се събиратъ отдѣлно на събѣщания. Командирътъ на разпрѣсната турска войска въ Шипка *Хулуси паша* бѣше се завърналъ въ Пловдивъ, за да си прибира войничитѣ. Пъленъ съ ядъ и съ злоба противъ българитѣ, а особено противъ Калоферци, които той обвиняваше, че ужъ били избили мюсюлманотъ прѣснатитѣ войници, завани се на българитѣ съ военно положение, което наистина наскоро се объяви. Съставиха се и двѣ комисии: една да събира и да въоръжава башибозуци, друга да готви храна и други военни потребности. И въ двѣтѣ влизахъ пай-разгорещени фанатици-турци и по единъ грѣкъ. Въ първата *М. Гюмюшгерданъ*, а въ втората — *Я. Аргириади*.

Скоро градътъ се изпълни съ всѣкакви сборщници баши-бозуци и черкези; оръжия пристигнали отъ Ц-градъ раздаваха на всѣкакви пехранимайковци, отъ които съставяха баши-бозушки чети. Отъ тия чети една подъ главатарството на х. *Мехмедъ х. Арифозъ* потегли къмъ Стрѣногорска околия, дѣто обра и изгори нѣколко села. Втора чета подъ главатарството на Пловдивецъ х. *Ахмедъ паша* замина за Карлово и Калоферъ да накаже тамошнитѣ жители, които ужъ се били въоръжили и тръгнали по околии села да колятъ турци. Между това обезпокоителни слухове идѣха и откъдѣ Ст.-Загора, задѣто чакали *Сюлейманъ паша* съ 40 баталциона отбрана войска, изпечена въ боеве по Черна-Гора. Въ неизвестностъ за бъдещето азъ и *Цоко Каблешковъ*, като нарочени отъминалата година, мислѣхме за потребно да се мѣрваме отъ врѣмена врѣме при мютесарафина, за да не би съ страшенето си да дадемъ поводъ на нови подозрѣния. Единъ день бѣхме събрали и отишли да видимъ управителя, но не сполучихме да му се прѣдставимъ, защото нѣколцина отъ прѣднитѣ турци бѣха при него на събѣщание подъ прѣдседателство на мушира. На другия день жанпандармъ дойде да покани мене и Цока да идемъ при управителя. Смутени отъ тая ненадѣйна покана, ние веднага отидохме. Управителътъ *Хамидъ паша* безъ много заобикалки ни каза, че на назначилъ членове на комисията за военни продоволствия (*идарей, аскерие комисиюну*) и заповѣда незабавно да идемъ да заседаваме тамъ редовно. Ние не можахме да си обяснимъ причината и нуждата за това наше назначение, освѣтъ като мѣрва, за да ни иматъ подъ близкъ надзоръ. По неволя отидохме въ речената комисия, въ която подъ прѣдседателство на *Рифатъ паша*, командиръ на резервата, броеха се за членове зловни фанатици: полковникъ *Юсоуфъ бей*, *Рашидъ еф.*, *Есадъ еф.*, *Ходжа-заде х. Мехмедъ еф.* Безъ сръдце ние трѣбваше всѣки день да заседаваме при другари, които ни гледаха кръвнишки, и, изложени на мъка, да

слушахме разни хули, усувни и заканаваия противъ българитѣ. Въ тѣя подвизи най-много се отличаваше полковникъ Юсуфъ, които проповѣдаваше общо изтѣрбение на българитѣ. Яростта и злобата на фанатикитѣ надминаха всѣка граница, когато пристигна извѣстие, че Сюлейманъ паша на 19. юлий прѣизелъ Ст. Загора, оплѣнилъ и изгорилъ града и избилъ колкото души българи не сполучили да избѣгатъ. При тая скръбна повина прибави се и друга гробна, че Ахмедъ паша съ своитѣ башибозуци оплѣнилъ и изгорилъ Калоферъ, че Х. Мехмедъ обралъ и изгорилъ Аджаръ и други села, че башибозуци и черкези нападнали на Сопотъ и Карлово. Карлоферци и Сопотвенци сполучили да избѣгатъ, а Карловци безгрижно си оставали у дома въ надежда, че като мирни жители ще бѣдатъ пожалени и запазени отъ всѣка поврѣда. Не тъй обаче мислили гонителитѣ на всичко българско; при всичко че Карловскиятъ мютевелия, единъ почтенъ мюсюлманинъ, се застъпи за Карловци и гарантираше за тѣхната невинность и коректностъ, тѣ трѣбуваше да изкупитъ съ скъпи жертви случката, че видѣли нѣколкомина казаци въ града си! Военниятъ свѣтъ (*диван-и-харбъ*) подъ прѣседателство на оня звѣръ, Юсуфъ бей, начна да създа и бѣси набѣдени българи за прѣдательство и за бунтъ. Първа жертва на турски фанатизъмъ станаха двѣ момчета отъ с. Чардакъ: тѣ били пратени да каратъ съ колата си сухари за войската при Шинна; на пѣтъ ги врѣрѣщатъ казаци и имъ подкарватъ колата къмъ Казанлъкъ; момчетата уплашени избѣгатъ и се връщатъ у дома си. Набѣдени че прѣдали на руситѣ военни припаси, военниятъ свѣтъ ги осажда, и ги обѣсватъ. Почнаха да влѣкатъ навързани и избити по пѣтъ невинни Карловци: мирни граждани, бащи на фамилии, почтени търговци на стотини бѣха докарвани, натикани въ затвори и прѣдадени на военния съдъ. Ужасъ обзе всички българи и насъ българскитѣ членове на комисията, дѣто оня фанатикъ Юсуфъ бей съ усувни се заканаваше и се хвалѣше, че като прѣседателъ на военния съдъ той нѣма да пожали ни единъ българинъ, който би му падналъ въ рацѣ, защото всички до единъ били *комити*.

На 21 юлий сутринтъ у дома доде стражаръ, та ми обави, че управителтъ заповѣдалъ да отидемъ съ Цока на гарата, за да посрѣтнемъ и настанимъ български жени и дѣчурлига отъ Ст. Загора и отъ околни села, на брой около 4000 души, които Сюлейманъ паша изпратилъ, за да се настанятъ въ Пловдивъ по български къщи. Въ сѣщото врѣме дойде скръбна вѣстъ, че се починало здравето си бѣше донгълъ отъ Цариградъ и отъ нѣколко врѣме лежеше боленъ въ Арабовския манастиръ *Св. Недѣля*. Сгѣдъ като наредохме потребното за погребението му, отидохме на гарата и тамъ що да видимъ? Окдсани, боси, посърнали, нагладѣли, а нѣкои ранени, хлади клотинци, жени, дѣца, повезето момчета, лежеха на гола земя. Въведохме въ града тия аlochестници, намѣстихме ги во български цркви, училища и къщи, а раненитѣ въ

особена сграда. Събрахме отъ милостиви хора, колкото се можѣ дрехи, постилки, завивки и хлѣбъ, та пооблѣкохме и пахранихме горкитѣ плѣнници. Отворихме списъкъ за доброволни помощници; на поканата ни се отзоваха мнозина щедри, между които и нѣколкомина отъ Европейската колония, особено г. Такеда, който импровизира отдѣлно помѣщение за болица, дѣто прабра болни и ранени и имъ се грижеше отечески. Голѣми трудове и молби трѣбуваше да употребимъ прѣдъ правителствената комисия, за да изходатайствуваме за бѣднитѣ страдалци по въ опредѣлено количество хлѣбъ отъ оня, който изобилно се раздаваше на дѣло свлѣкло хранимайковци и башибозуци.

При голѣмитѣ лѣтни горещини онасно бѣ да се държатъ аlochеститѣ плѣнници за повече врѣме въ града; комисията разпореди да се изпратятъ и изнамѣстятъ по български села. Подбляхметъ на групи споредъ голѣмината на селата, дѣто имаше да се настанятъ, и ги прѣдавахме на селскитѣ кметове, всѣкому по нѣколко челяди, за да ги намѣстятъ по селата си. Селянитѣ, ако и да се намираха въ притѣснено положение, на драго срѣдце ги прибраха и имъ се погрижиха за прѣхраната.

Единъ день въ заседание на комисията между други книжа поднесоха ни да подпечатаме и една телеграма до Сюлейманъ паша въ отговоръ на негова телеграма, съ която питалъ, кои българи заседаватъ въ комисията като членове. Въ отговорната телеграма се показваха имената: моето и Цокового. Това ненадѣино запитване на Сюлейманъ паша възбуди у менъ съмнѣние, дали не ще да е прѣдизвикано отъ нашитѣ другари въ комисията, които съ недовѣрие гледаха на насъ, и дали то не прѣдвѣщава нови изненади и неприятности. Съобщихъ съмнѣнията си на другаря си, който не знаеше съдържанието на телеграмата, която подпечата, защото не умѣеше да четѣ турски, и му прѣдложихъ да намѣри случай да види управителя, отъ когото можа-ще да научи нѣщо по прѣдметната телеграма. Цоко, като членъ отъ управителния свѣтъ (идаре междисис), ползуваше се съ познательство и съ довѣрие отъ управителя Хамидъ паша. Другарѣтъ ми не захтеи да види управителя, отъ когото се научилъ, между друго, че когато билъ тукъ муширѣтъ, нѣкои турци били ни клеветили прѣдъ него, че миналата година били сме обвинени като подстрѣкатели и сега сме били дохождали въ ковака, за да шпионираме; муширѣтъ, безъ да разниа по-нататкъ, заповѣдалъ билъ на полицеймейстора да ни затвори и обкове въ желѣза, но благодарение че началникътъ на полицията, прѣди да извърши мушироваването, че началникътъ на управителя, а той разправилъ на мушира за поведението ни и го разубѣдилъ отъ прибързаното му рѣшение и, за да прѣмахне всѣко недовѣрие спрямо насъ, съ негово съгласие билъ ни назначилъ въ комисията членове. Тоя разказъ отъ управителя даваше да разберемъ, че и Сюлейманъ пашовото запитване ще да е извикано по поводъ на нѣкоя скована клевета противъ насъ, и че на главитѣ ни се навѣва нѣкаква бѣда.

Това наше прокобаване не захкна да се обиде. На 5. авг. когато бях отиригал послѣдната група отъ злочеститѣ загорски жертви, и едва бяхъ се прибралъ у дома си на почивка, дойдѣ жандармъ и ми обади да ида скоро, че ме викалъ полицеймейсторъ. Доклѣ да се накая да ида, другъ жандармъ съ повторни знавоудъ скоро да ида. Това бързо настояване ме смути. Отидохъ и полицеймейсторътъ *Едхемъ ага*, безъ да ми проговори, подаде ми телеграма отъ В. порта, в що да вида? *Сабразамътъ* заповеда на мютесарифина да ме изпрати незабавно въ Цариградъ подъ конвой. Гълбоко вараненъ отъ тая несправедлива противъ мене мѣрка при всичкото ми коректно поведение въ тия мъчни обстоятелства, азъ отидохъ при управителя да измоля поне нѣколко дни, за да се приготвя за пътъ, и да ме не изпраща подъ конвой. *Хамидъ паша*, единъ строгъ и справедливъ управитель, ме познаваше отблизу и знаеше поведението ми, защото още въ 1872. год. когато пръвъ пътъ бѣше Пловдивски управитель, по негово прѣдложение, азъ бѣхъ назначенъ за прѣдседателъ на Пловдивския градски съветъ (*Беледие реиси*). Той ме съжали за мѣрката, земе на противъ мене, и прибави, че тя ще да е прѣдизвикана отъ вѣкон, които между друго ще да сѣ подказали прѣувеличено и рѣчта, които съмъ билъ изрекълъ миналата зима въ събранието у х. Исмаилъ бевови конакъ, и които още тогава му била прѣддена като много смѣла и насочена да осуети подиската на желаемия адресъ и пр.; но той, управительтъ, има довѣрие въ мене и съ писмо до сабразамъ ще ме изпрати безъ конвой, а трѣбва незабавно да върва на другия денъ. Азъ му благодарихъ за добрината, която ми изкава и почнахъ да се готви за пътъ. Смѣлостята ми на думитъ ми, изказани по случай на прѣдложения адресъ, или друга нѣкоя склана клевета е прѣдизвикала отстранението ми отъ Пловдивъ — не знамъ, но трѣбваше да се съобрази съ заповѣдта, безъ да знамъ, що ме чака въ Цариградъ. На излизане изъ кабинета на управителя подадохъ ми пригответно поржчителство, за да го подпечата нѣкой познатъ за неотклонението ми. Г-нъ *Ст. Гершовъ*, който се случи въ комисията, имѣ добрината да поржчителствува за мене. Привечеръ жандармъ ми донесе обѣщаното отъ управителя писмо и паспортъ, съ който полицеймейсторътъ се погрижилъ да ми услужи, като ме означилъ въ него *булгаръ мютеберанлиданъ*, навѣрно, за да ме иматъ навсѣкдѣ по пътъ подъ особентъ надзоръ.

21. Отиването и прѣбиването ми въ Цариградъ.

Сутринта на 6. авг. при радѣла отъ свон, която може-би щѣше да е вѣчна, азъ съ убито сърдце се простихъ съ челядта си и отпѣтувахъ съ редовния влакъ. Въ вагона вѣже и непознатъ менѣ турски офицеръ, който каза, че ншгъл откладѣ Нишъ и отивагъ за Одринъ. Вѣрно ли бѣ казането му, или бѣ приятелъ да ме слѣди, незнамъ;

но слѣдъ като изминахме нѣколко станции, той се нагуби, и азъ не го видѣхъ вече. Вечерта късно влакътъ пристигна на Одринската гара, и азъ останахъ да прѣвопувамъ въ близкия хотелъ. Тамъ се срѣснахме съ *д-ръ А. Вълковичъ*, който идѣше отъ Капанлъкъ, дѣто билъ лѣкаръ при тамошната турска болница, и като я зели руситѣ, той я напусналъ, та се връщаше въ Цариградъ. Около гарата имаше много навалица; войски пристигаха и заманаваха за Шишка; запитиета караха навързани българи и ги прѣкарваха по разни мѣста, за да ги бѣсятъ; псувни и законявания се слыѣха противъ българитѣ, които били докарани такава бѣда на държавата. Оная вечеръ чакаха да се завърне и валията отъ Цариградъ, дѣто билъ отишълъ за наставления. На посрѣщане бѣха изгѣнали много чиновници и граждани; между тѣхъ съгледахъ и английския консулъ г. *Блонтъ*. Като познатъ нему, приближихъ да го поздравя; нахксо му разказахъ положението си и го помолихъ, ако намѣри случай, да каже нѣкоя добра дума за моя защита прѣдъ валията. Той ме посрѣщна студено и, като смѣна нѣколко неспезани думи, оттегли се.

Сутринта на 7. авг. дадохъ на почтата писмо за у дома си и трѣгнахъ съ редовния влакъ. Вечерта по мръкнало пристгнахме на серкеджиската гара. Азъ се надѣхъ тамъ да намѣри и нѣкой познатъ съ кола, за да ме заведе въ Ортакой, както бѣхъ помолилъ телеграфически г. *д-ръ С. Чомаковъ* още на тургване отъ Пловдивъ. Въ тъмнината не съгледахъ таквѣтъ човѣкъ познатъ; наехъ кола и потеглихъ за Ортакой, дѣто и пристгнахъ на 11 часа по европейски и слѣзохъ у г. *д-ръ С. Чомаковъ*. Тамъ намѣрихъ и г. Г. Стояновичъ Чалковъ, севаторъ, когото и помолихъ да ме прѣдстави на Великия везиръ, за да му прѣдамъ писмото, съ което бѣхъ изпратенъ. Сутринта на 8. авг. г. *Стояновъ* ирѣвѣ ме заведе при министѣра на полицията, когото за жалостъ не сварихме у дома му. Оттамъ отидохме на В. порта, дѣто въ отсъствието на В. везиръ прѣдадохъ писмото на мюстешарина му Хуршидъ паша, който, като го прочете, каза, че съмъ билъ повиванъ за нѣкакви обяснения. *Хуршидъ паша* ме познаваше още отъ вѣрме, когато бѣше валия въ Одринъ прѣзъ 1868—1869. год.; по негово прѣдложение азъ бѣхъ назначенъ тогава за *муавинъ* (помощникъ) на Пловдивски мютесарифъ. Въ Ортакой се завърнахъ поуспокоентъ. Надвечеръ дойдохъ у г. *Ст. Чомаковъ*. Негово Блаженство ервархътъ и Пловдивскиятъ митрополитъ г. *Панаретъ*, за да ме видятъ. Въ разговоръ си азъ имъ разправихъ за събитията по Пловдивъ и за военнитѣ дѣйствиа около Стара-Загора и Шишка. Въ това вѣрме обадиха ми, че полицейски приставъ въ Ортакой дошгълъ да ме вика. Изгѣаохъ при него, и той ми събщи, че полицейски агентъ дошгълъ да ме вика и води при министѣра на полицията. Вѣше вече на мръкване; азъ го помолихъ да ме остави за сутринта рано да ида; но той дори и на ходатайството на Негово Блаженство не склони да ме остави и настоя веднага да ида. Въ прѣдчувствие за ново неприятно гостуване незнамъ гдѣ азъ си зехъ врѣвна дреха

тия думи и казахъ, че ще бѣда крайно благодаренъ да остана въ Ц-градъ, но отъ министерството на полицията ми е заповѣдано да ида да зема писмо до Брусевския валия и да върви за Брусевския везиръ повтори: „въ Ц-градъ ще останешъ“, и повика адютанта си, та му заповѣда да ме заведе при министъра на полицията и да му съобщи заповѣдта, за да остана въ Ц-градъ. Съ развѣдувано сръдце отъ радостъ пристѣпихъ, та му се поклонихъ и излязохъ. Адютантинътъ ме придружи; но прѣди да изляземъ изъ конака, повърнаха ме, и В. везиръ ме попита: „Какво вършишъ въ Пловдивъ българския владика?“ Отговорихъ: той отъ година тамъ повече се намира въ Ц-градъ. — Тамъ имало другъ владика, който бунтувалъ населението“, прибави. — Разбрахъ, че въпросътъ се отнася до епископа *Гервасия*, и отговорихъ: по-прѣди имаше владиковъ замѣстникъ, по той сега е въ Ц-градъ. „А вие въ Пловдивъ за кой екзархъ бѣхте и сте?“ — Отговорихъ: въ врѣме на избора на сегашния екзархъ азъ се случихъ тука въ Ц-градъ, та взехъ участие въ избора му и въ мазбатата за избиранието на настоящия екзархъ личи и моятъ печатъ. — Слѣдъ тоя разпитъ отпусти ме, и адютантинътъ ме заведе и прѣдстави прѣдъ министъра на полицията, та му съобщи заповѣдта на В. везиръ за прѣбыванието ми въ Ц-градъ. Министърътъ на полицията се намѣри какъ си обиденъ и ядосано ми каза: „Кой ти е казалъ да не седишъ въ Ц-градъ? Седи.“ — Безъ да се оправямъ повече, излязохъ си, надарихъ адютанта съ кайме 50 гр. и се завърнахъ въ Ортакъой, дѣто приятели и познайници останаха възчудени отъ сполуката ми тъй лесно да се отърва отъ изгнание. Врѣменно останахъ гостенинъ у *Дръ Ст. Чомаковъ*, и никой вече не ме потърси.

Отъ писма и отъ пѣтници изъ Пловдивъ научихъ страховитиѣ, които настанаха тамъ. Слѣдъ отстранението ми отъ Пловдивъ тамъ начнаха да бѣсятъ всѣки день по нѣколцина Карловци и други невинни отъ разни мѣста, нагрозени граждани; по-лични българи отъ Хасково, Чирпанъ, Пазарджикъ и Пловдивъ били изпратени на заточение въ разни мѣста по Азия. Въ Пловдивъ между други били задрѣни *Ив. Е. Гешовъ* и *Ив. Ст. Гешовъ*; военниятъ командантъ *Дамадъ Ибрахимъ* всѣка вечеръ въ пияно състояние потвърждавалъ присѣди за бѣсене или изгнание. При таква грозни буйства и свирѣства, разиграни въ Пловдивъ, азъ наистина, както каза В. везиръ, трѣбваше да благодаря, че съмъ въ Цариградъ. Неприятното и мѣчното за мене бѣше извѣстието, че, слѣдъ като ме отстраниха отъ Пловдивъ, къщата ни обърнали на болница за ранени турски войници, които всѣкидневно докарвали отъ Шипка, а жена ми и дѣцата ми се прибирали въ чужда къща. Поискахъ да ги доведа въ Ц-градъ, но властитѣ тамъ не дозволявали; на вѣтъ отъ града не пускали никоя българска фамилия. Съ заявение помолихъ Пловдивския управителъ *Хамидъ паша* да дозволи отплатуването на челядта ми, но той билъ вече уволненъ по оплакване отъ фанатици, че не имъ давалъ желаемото отъ тѣхъ съдѣйствиенъ въ буйствата имъ противъ българитѣ. На мѣстото му

за Пловдивски управителъ билъ назначенъ нѣкой си *Хилми паша*, който живѣлъ въ Бояджи-кьои на Босфора. Съ дѣла *Панарета* рѣши на фамилията ми да дойде въ Цариградъ. *Хилми паша*, се посрѣщали, и турци, и гърци намѣрвали случаи да се покажатъ любовата и къмъ невинната ми челядъ: мухтарлътъ на мазбата ми, текстъ, че трѣбвало жена ми да плати данъкъ и за слѣдната година. Азъ се отнесохъ съ молба до министъра на вътрѣшнитѣ работи, *Джевдетъ паша*, който благоволи да заповѣда телеграфически въ Цариградъ. Най-послѣ разрѣшило се, но новия спънки се изпорочителствува: чувство на самосъхранение тъй силно било обладало малодушнитѣ, што и най-близки роднини и приятели, като *Дръ Рашко* и *В. Милковъ*, отъ страхъ да се не компрометиратъ, не рачили да подпечататъ обикновено порочителство за паспорть на жена и дѣца. Благодарение пакъ на турчинъ, мой позайникъ, *Х. Шабанъ*, който подпечаталъ порочителство, и челядта ми можа най-послѣ да трѣгне и пристигна въ Цариградъ на 5 октомврий, 1877. година.

Пастанихъ се съ челядта си въ Ортакъой, седалище на Екзархията, дѣто бѣха се прибрали водно или неволно и всички тогавашни български владци. Тамъ живѣха и нѣколцина българи чиновници на турска служба, депутати и нѣколцина българи търговци, бѣжанци и изгнаници изъ разни градове. Прѣвъ първата половина на ноемврий единъ день ме извѣнада у дома ми Чаушъ (разсиленъ) отъ В. порта, изпратенъ съ билетъ отъ г. *Г. Стояновичъ*, който ме викаше да ида незабавно въ министерството на вънкашнитѣ работи, безъ да ми забѣлѣжи импено защо. Азъ се смутихъ; прѣвъ ума ми минаха разни мрачни мисли и лучкапяя за нѣкоя нова туна бѣда, скроена, може-би, отъ шивонци, които всѣкидневно кръстосваха низъ улицитѣ по Ортакъой.

Отидохъ и намѣрихъ г. *Стояновичъ*, който ми разтури съмнѣнията, като ми обади, че имало да се прѣведе на български едно окръжно. Заведе ме при г. *Каратеодориди*, мюстешаръ (свѣтеникъ) на министъра на вънкашнитѣ работи. *Каратеодориди* любезно ми прѣдложи да прѣведе окръжно, което правителството приготвило да изпрати на българскитѣ общини за свѣти и прѣборажи съ прѣдложение да бѣдатъ вѣрни на подданческитѣ си длѣжности и да се не вдаватъ на неприятелски изкушения и пр. Въ писалището на прѣводницитѣ седнахъ, та прѣведохъ окръжното и се завърнахъ у дома, дѣто разтревоженитѣ ми домашни ме чакаха съ нетърпѣвие.

Новинитѣ отъ бойното поле изъ день въ день вече прѣдѣлѣцаваха скорощна развѣзка на кървавата драма. И наистина, прѣвъ първата седмица на новата 1878. год. пристигна радостна вѣсть.

че побѣдоноснитѣ руски войски завзели Пловдивъ и тамъ близу въ единъ опоритѣ бой поразили свършено Сюлейманъ-пашинитѣ пълчища. Наскоро освободителната война се свърши съ Санъ-Стефанския миръ, който между друго създаде широко българско княжество и даде пълна амнистия на всички задрѣпни и политически изгнаници. Всички такива почнаха да се завръщатъ въ роднитѣ си мѣста.

На края на м. мартъ получихъ изъ Пловдивъ отъ г-нѣ Н. Геровъ писмо, съ което ми съобщавахте, че съмъ билъ назначенъ за прѣдседателъ на учрѣдения въ Пловдивъ Съдебнитѣ съвѣтъ, и ме канѣше частъ по-скоро да се завърна да поема длъжността си. На 7. апр. тръгнахме азъ съ челядѣта си и фамилиитѣ на бр. *Гешовци* и на *Д-ръ Р. Петровъ* съ влакъ, прѣпълненъ отъ пѣтници и руски войници, и едва вечерѣта на 8. апр. стигнахме на Одринската гара, дѣто въ единъ хотелъ прѣношувахме. На другия денъ 9. апрелъ, Врѣбница, късно вечерѣта допаднахме живо и здраво въ Пловдивъ, дѣто намѣсто страховити отъ башибозуди и черкези владѣше пълно спокойствие подъ защита на християнско управление.

22. — По окупацията.

На завръщанието си отъ Цариградъ азъ се прибрахъ съ челядѣта си у г. *Т. Власаковъ*: нашата къща отъ турска болница, каквато я заварили руситѣ, бѣ прѣпълнена съ ранени и болни руски войници. Г-нѣ *Н. Геровъ* стори добро, та ме прѣдстави и прѣпоръчи на генералъ *Столипина*, който квартируваше въ къщата му, на Пловдивския губернаторъ полковникъ *Шепелевъ* и на вице-губернатора *Ивановъ*. На Великденъ поканихъ нѣколцина българи отъ църква отидохме у генералъ *Столипина*, гдѣто се христосовахме и направихме пасхата съ богата закуска, благословена отъ митрополитъ *Панаретъ*, който се бѣше прибралъ отъ Цариградъ. Слѣдъ празниците съдебнитѣ съвѣтъ отвори засѣданията си въ едно турско помѣщение край Марица. Съвѣтътъ се състоеше отъ мене — прѣдседателъ, и отъ членове: *Т. Власаковъ* и *К. Моравеновъ* съ секретаръ *Георги Павлитовъ* и разсиленъ *Манолъ*, използлѣ офицеръ *Драгановъ*. Съвѣтътъ имаше да разглежда и рѣшава по съвѣсть спорни дѣла, а такива дѣла по краденъ и ограбенъ добитѣкъ и имотъ въ врѣме на войната и при бѣггане на турцитѣ бѣха се набрали твърдѣ много; отъ заранѣта до мракъ трѣбваше да работимъ, за да откарваме не по-малко 30 — 40 дѣла на денъ.

На 18. май се завърна братъ ми *Георги* отъ заточението си въ Ангора и съ него фамилиарно се прибрахме и настанихме въ къщата на х. Шабанъ, който има добрината да ни я прѣдложи. На 20. май посрѣщнахме императорския комисаръ генералъ-адютантъ князь *А. Дондуковъ—Керсаковъ*, комуто бѣ приготвена за квартира къщата на *д-ръ Рашко Петровъ*. Нѣколцина българи ходихме да му се прѣдставимъ и се сподобихме съ честъ да бъдемъ

канени у него на гощавка въ известни тържествени дни. Императорскиятъ комисаръ уреди врѣменно правителство отъ шестъ отдѣла: финансовъ отдѣлъ съ началникъ (комуто не помня името), отдѣла правосѣдие съ началникъ *Лукиановъ*, отдѣла вътрѣшни дѣла съ началникъ генералъ *Гресеръ*, отдѣла просвѣщение и духовни дѣла съ началникъ *М. Дриновъ* и отдѣла военни дѣла съ началникъ генералъ *Золотаревъ*. Врѣменното правителство въ уредбата на управление не искаше да прави скокъ, затова и често собираше съвѣщания отъ разни лица по прѣждната административна уредба, свѣдокана отъ генералъ *Гресера* азъ му направихъ изложение за уредбата на бившата администрация и жандармерия.

На 1. юний пристигна въ Пловдивъ и Негово Блаженство българскиятъ екзархъ *Иосифъ* заедно съ *д-ръ Ст. Чомаковъ*. Въ Пловдивъ се събраха и мнозина други известни обществени дѣйци: *Т. Бурмовъ* назначенъ за вице-губернаторъ на особени поручения; генералъ *Иванова*, назначенъ за Сливенски губернаторъ; *Н. Михайловски*, чиновникъ въ отдѣла просвѣщение, *Т. Икономовъ*, *Ваклидовъ*, *д-ръ Молловъ*, *д-ръ Боневъ*, *Г. Начовичъ* и други.

Въ началото на м. юний императорскиятъ комисаръ състави подъ прѣдседателство на г. *Дринова* комисия, която да обмисли и прѣдложи начинъ за събиране десетѣка. Тая бѣ комисия съставена отъ *Ив. Пенчовичъ*, отъ единъ бившъ мюлтесизъ отъ Търново и отъ мене. Слѣдъ нѣколко заседания рѣши и прѣдложи събирането десетѣка за оная година, въ натура, като се опрѣдѣли за всѣко село количеството на десетѣка по срѣдното отъ триъ послѣдни години. Това прѣдложение се одобри и се разпореди да се събере десетѣкѣтъ чрезъ кметоветѣ. Г-нѣ *Дриновъ* се завзе за уредбата и на учебното дѣло; между друго той основа двѣ реални училища, едно въ Пловдивъ, друго въ Сливенъ за пръвъ патъ отъ по три класа съ директори, въ Пловдивъ *Григоръ Караджовъ*, въ Сливенъ *А. Козаровъ*. При тия училища бѣха уредени и по 10 стипендии, както и други 10 стипендии при дѣвическото въ Пловдивъ училище. Състави се и губернски училищентѣ съвѣтъ, въ който имахъ честта да бѣда избранъ за прѣдседателъ.

Г-нѣ *Лукиановъ*, началникъ на отдѣла правосѣдие, съ помощника си *Кочановски* неуморно работѣше да устрои съдебната частъ; той приготви врѣмenni съдебни правила и състави комисия, която да ги прѣведе на български, колкото се може по-скоро. Подъ прѣдседателство на г. *Бурмова*, членоветѣ на тая комисия си разпорѣдиха работата на прѣвода, и менѣ се падна, та прѣведохъ прѣдлѣиха работата на вѣдомствата. И другитѣ отдѣли разпорѣдиха неуморно по своитѣ вѣдомства: военниятъ отдѣлъ устрои земска войска; финансовиятъ отдѣлъ уреди пачина на събиране разнитѣ данци; отдѣлѣтъ на вътрѣшнитѣ дѣла уреди администрацията, жандармерията, пошитѣ и пр.

Поради войната много дѣла, останали сирачета, бѣха се набрали въ Пловдивъ, дѣто нѣмаха дѣ да се подслонятъ. Гра-

доначаликътъ *А. Хамилтовъ* има човѣколюбивата идея да събере тия сирачета въ една турска къща и да тури основа на сиротопиталище, съ грижитѣ на което бѣха натоварени членкитѣ на единичното тогава дружество „*Майчина грижа*“. А защото сръбствата на това дружество не бѣха достатѣчни, за да посрѣдстватъ разносикитѣ на това благотворително заведение, по инициативата на същия г. *Хамилтонъ* и съ съдѣйствието на г-жа генералъ *Домонтовичъ* състави се *благотворително дружество* отъ членове на разни народности, съ цѣлъ да се грижи за сиротопиталището и за градска болница¹⁾.

Въ началото на августъ, учрѣди се апелативенъ съдъ съ прѣдседателъ *Т. Кесяковъ* и членъ *Д-ръ К. Стоиловъ*; на 5. авг. се състави и комерчески съдъ съ членове: *Н. Власаковъ* и *Д. Арцирияди*, а за прѣдседателъ бѣхъ назначенъ азъ. При тая си нова длъжностъ азъ бѣхъ поканенъ отъ г-на *Дринова* и на длъжностъ учителъ по български езикъ при реалното училище въ Пловдивъ за 1878-9. учебна година.

Въ онова врѣме, когато въ Пловдивъ се работѣше тъй първаго за държавното устройство на създаденото по С.-Стефански договоръ българско княжество, въ Берлинъ бѣше се събралъ и заседаваше конгресъ отъ пълномощници на Великитѣ сили, и грозни слухове бѣха почнали да пристигатъ относительно бъдещата съдба на пай-много пострадалата южна България. Гръцкиятъ печатъ, патриаршията, разни силюгози и самѣ гръцкото правителство бѣха се задрепнали съ всички сили да увѣриватъ свѣта и конгреса, че въ Тракия прѣдолѣвалъ гръцки элементъ и протестираха противъ присъединението на тая гръцка областъ при българското Княжество! Стреснати отъ тия гръцки домогвания, нѣколцина българи, поканени отъ владиката *Панарета*, събрахме се въ митрополията да прѣмислимъ, дали не ще да е нужно и умѣстно и българитѣ отъ своя страна да направятъ нѣкакви постъпки, за да освѣтлятъ конгреса за истинското положение на Тракия въ етнографическо отношение. Събранието намѣри за добръ да се приготви обстоятелствено изложение за истинското положение на южна България и съ разрѣшение отъ императорския комисаръ да се помоли Негово Блаженство Екзархътъ, придруженъ отъ двама прѣдставители, да го прѣдстави на конгреса.

За голѣмо наше недоумѣние, императорскиятъ комисаръ не одобри това наше прѣдложение и строгочко прибави, че то не било наша работа, и че имало кой да се грижи за нашата съдба!

Грозното извѣстие за рѣшението на Берлинския конгресъ да се разпокъса българскиятъ народъ и да се постави изново много-страдална Тракия подъ Султанова политическа и военна власть раздразни и потопи въ отчаяние всички ни. ¹⁾ Сега и ония, които

¹⁾ Уставътъ на благотворителното дружество е обнародванъ въ брой 23. на в. „Марица“ отъ 13. окт. 1878. год.

²⁾ Берлинскиятъ трактатъ бѣ обнародванъ въ 1. брой на в. „Марица“ който излѣзе на 25. юлий.

на мемоара. ²⁾ Въ тоя си отговоръ комисаритѣ се трудѣха по всички точки на мемоара да ни разубѣдятъ отъ изказанитѣ ни страхувания и ни увѣриваха, че ще се погрижатъ да направятъ всичко възможно, за да се уреди въ страната ни пълно автономно управление, достойно за завиждане и пр. За оборване доводитѣ на тоя отговоръ поднесохме второ заявление и изново протестирахме противъ отгѣването на източна Румелия отъ княжество България. Комисията, безъ да хае, безъ да я е грижа отъ многобройни и многовидни заявления, караше си работата. По чл. 19. отъ Берлинския трактатъ финансовото управление на областта трѣбваше да се прѣдаде ней; затова тя бѣ довела отъ областта трѣбваше чиновникъ при отоманската банка, и му възложи управлението на финанситѣ на изт. Румелия. Г. *Шмидтъ* прибра при себе си на служба между други и българи г. г. *Ив. Ев. Гешевъ* и *Т. Стоевъ* и ги назначи за ковчежници. Но прѣдаванетоъ наситѣ на Шмидтговите чиновници посрѣшна силенъ опоръ, особено въ Сливенъ. Мѣстогимнастическитѣ дружества и населението се опрѣха, и генералъ *Столипинъ* едва съ голѣми усилия и заплашвания сполучи да разтури голѣмото множество манифестанти, та да прѣдаде касата на г. *Шмидта*.

Слѣдъ като се опитаха всички възможни начини на съпротивление, благоразумието най-послѣ диктуваше нуждата да се помислимъ съ положението си и да чакаме резултатитѣ отъ работата на комисията. Мнозина дори бѣха на мнѣние да приближаваме до комисаритѣ, та въ дадени случаи да ги освѣтливаме върху същияското положение и върху нуждитѣ на населението, за да биха се избѣгнали божемъ погрѣшки, въ които турцитѣ, особено гръцитѣ, се мъчеха да вкаратъ комисаритѣ, като прѣдставяха, че мюзинството на християнското население било гръцко. Отъ изблѣкъ на патриотизъмъ не така мислѣха нѣкой буйни млади; въ едно събрание подъ прѣдседателство на Н. Вл. Екзарха тѣ настояха да се земе не дотамъ обмислено рѣшение да не приближава никой българинъ до комисаритѣ и, който би приближилъ до тяхъ, да се смѣта за прѣдатель! Нѣколцина отъ насъ можехме да виждаме само рускитѣ комисари, отъ които се и учехме, що се виждаме само рускитѣ комисари, отъ които се и учехме, що се върши въ комисията, и въ нѣкой случаи по нѣкой въпроси поднасяхме на благоусмотрѣние и свои свѣдѣния и забѣлки. При другитѣ комисари приближаваше само г. *Д. Цанковъ*, изирателъ отъ Търново, навѣрно съ цѣлъ да се учи, що се работи въ комисията.

Съ знанието на генералъ-губернатора *Столипина* врѣзъ януарий 1879. год. зе се рѣшение да се изпрати депутация, за да ходотайствува прѣдъ Европейскитѣ кабинети за отгѣвение на рѣшението относително разединението на източна Румелия. За депутация се одобриха г. г. *Ив. Ев. Гешевъ* и *Г. Янкуловъ*. За замѣстникъ на г. *Ив. Ев. Гешевъ* въ качеството му на прѣдседателствуващъ на Губернския административенъ свѣтъ бѣхъ назначенъ азъ, а въ

²⁾ Отговорътъ на комисията е обнародванъ въ брой 32. на в. „Марица“, а оригиналтѣ е у мене.

качеството му на редакторъ на в. „Марица“ замѣсти го братъ ми *Георги*, тогава секретаръ на Негово Блаженство. Между това вѣднѣе се проявиха двѣ течения: едни бѣха на мнѣние, че трѣбва да се примиримъ съ създаденото ни положение, защото не е възможно да противостоимъ на рѣшението на Великитѣ сили; други пъкъ, набурени съ горещъ патриотизъмъ, настояваха да се притовимъ, та да се опремъ съ всичкитѣ си сили и да не приемаме каквито и да било уредби отъ Европейската комисия. Това послѣдно мнѣние подкрѣпиха и нѣкои военни руси, особено генералъ *Скобелевъ Младий*, който се бѣше установилъ за нѣколко врѣме въ Пловдивъ, и полковникъ *К. Кесяковъ*. Единъ централенъ комитетъ въ Пловдивъ и отдѣлни въ разни градове се съставиха съ цѣль да събиратъ волни, на дори и неволни помощи, да готвятъ храна, военни припаси и пр. за проектираното противостоене на турски войски, въ случай че биха намислили да влѣзатъ въ областята. Прѣдъ очевидната опасностъ отъ готвената катастрофа при такъво противостоене никой не смѣеше да противоречи отъ страхъ да не бѣде окачественъ, като не патриотъ и измѣнникъ. Полковникъ *К. Кесяковъ* явно се закапваше съ заплашвания на всички, които не се съгласяваха да одобрятъ неговитѣ рискувани кроежи. Една вечеръ *Т. Бурмовъ* и азъ бѣхме повикани у генералъ *Столипина*, дѣто генералъ *Скобелевъ* и полковникъ *Кесяковъ* настояваха да убѣждаватъ, че българитѣ трѣбвало да се възпротивятъ дори съ оръжия противъ прилагането уредбитѣ на комисията. На възразшията ни, че сподука отъ такова съпротивление могла-би да се очаква само, ако бѣде съ одобрението и съ помощта на Русия, тѣ отговаряха и убѣждаваха, че, щомъ подкачатъ сами българитѣ борбата, и Русия неволно ще се намѣси и пр.

Комитетитѣ прибраха въ гимнастическитѣ дружества почти всички селяни, годни да въртятъ оръжия; раздадоха имъ пушки и знакове (левове) за шапкитѣ имъ, по единъ левъ всѣки знакъ, разпоредиха да се събиратъ помощи отъ селата и отъ заможни граждани. Настроението изобщо прѣдричаше рѣшителностъ на отчаяна борба.

Полковникъ *Шепелевъ* и князь *Церетелевъ* съвѣтваха и настояваха да стоятъ българитѣ мирни и да се примирятъ за сега съ положението си. Негово Блаженство тѣй сѣщо съвѣтваше благоразумие; но всички тия съвѣти оставаха гласъ въпиющаго въ пустини. Буйнитѣ не се убѣждаваха, а развиваха трескава дѣятелностъ да настрояватъ и да готвятъ населението на борба.

На 24. апр. невадѣйно пристигна въ Пловдивъ генералъ-адютантъ *Обручевъ*, изпратенъ отъ Негово Императорско Величество руския царъ, за да даде потрѣбни съвѣти и наставления за благоразумно и мирно поведение отъ страна на населението на източна Румелия. Прѣдъ многобройно събрание въ цркъвата *Св. Богородица* генералъ *Обручевъ* прочете Височайша прокламация отъ *Н. И. В.* и въ прѣводъ на български, подаде я да я прочете

и да се кореспондира по непряма път. Затова Ви моля да ме уведомяте подробно за настоящето положение на работитѣ. Пожелавамъ Ви да вземете съ врѣме ефикасни мѣрки и да бидете съ пълно готвено внимание за запазване реда и публичната тишина. При това да се погрижите такожде да ни укажете на врѣме отъ което имате потрѣба, да Ви се даде отъ страна на Императорското Правителство“. *Саидъ*“.

26. — Врѣменно правителство.

Слѣдъ като изпратиха г. *Кръстевича* въ Голѣмо-Конаре, инициаторитѣ на прѣврата, събрани въ градско-общинското управление, бѣха *Д-ръ С. Чомаковъ* и мене. Тамъ намѣрихме събрали: майоръ *Д. Николаевъ*, *Муткуровъ*, *Филовъ* и капитанъ *Райчо*, *Захарий Стояновъ* и *Д-ръ Г. Странски*. Въ заседанието се рѣши да се състави отъ присѣдстваващитѣ врѣменно правителство подъ прѣдседателство на *Д-ръ Г. Странски*.

Отъ офицеритѣ майоръ *Д. Николаевъ* бѣ опредѣленъ за главнокомандуващъ на войскитѣ, *Муткуровъ* и *Филовъ* командири на военни отдѣли, капитанъ *Райчо* градоначалникъ въ Пловдивъ; капитанъ *Вл. Петровъ* бѣ изпратенъ да прѣвземе желѣзницата, а за началникъ на телеграфопощенския отдѣлъ бѣ назначенъ *Ив. Стояновичъ*. Врѣменното правителство издаде прокламация, съ която обяви на населението извършеното и прогласеното съединение, и съвѣтваше да се пази редъ и тишина. Слѣдъ това то се прѣдстави редомъ прѣдъ всички консули въ града, та имъ съобши за станалото и прогласеното съединение, заяви, че е извелъ мѣрци, за да запази реда и тишината, и попроси подкрѣпа отъ правителствата имъ за извършеното по единодушното желание на населението, което, съединено подъ едно управление съ братята си въ Сѣверна България, желае да живѣе мирно подъ съзерелството на *Н. И. В. Султана*. Едва бѣхме се завърнали по дома си за обѣдъ, и пукотъ отъ пушкания разтревожи града, и скръбна вѣсть за убийството на капитанъ *Райчо* се разнесе. Капитанъ *Райчо* като градоначалникъ билъ отишълъ да дори и арестува бившия началникъ на пощенската станция *Тодоровъ*, който билъ приевоилъ и отвлѣкълъ единъ групъ жълтици. Намѣрилъ го въ кафене на Бателъкъ-пазаръ и, когато да го запре, гузнитъ *Тодоровъ* теглилъ револверъ и наранилъ опасно капитанъ *Райчо*. Набраното наоколо множество ожесточено нападнало на убийцата, и го смазали и разпокъсали. Капитанъ *Райчо*, единича изкупителна жертва, на другия денъ се помина и биде тържествено погребенъ.

Врѣменното правителство още сутринята телеграфически съобщи за извършеното на *Н. В. Българския* князь *Ал. Батембергъ*, който тогава се намираще въ Варна, и го помоли да благоволи да поеме подъ свое управление и Източна Румелия и да дойде незабавно въ Пловдивъ, за да запази и за въ бъдеще реда и спокойствието въ страната. На 7. септемврий се получи отговоръ,

съ който Негово Височество явяваше, че се рѣшилъ и псабавно тръгналъ за Пловдивъ. На другия денъ 8. септемврий телеграфически изъ Търново Височайши манифестъ, съ който обявяваше, че Н. Ц. В. прислътъ поканата на врѣменното правителство и иде въ Пловдивъ. На 9. септемврий съ неописуемо право хищение бѣ посрѣщанъ въ Пловдивъ отъ неописуемо паванъ князь *Александъръ Батембергъ*, придруженъ отъ множество вистъръ-прѣдседателъ, г. *П. Каравеловъ*.

Щомъ пристигна, първа грижа му бѣ да се споразумѣе съ врѣменното правителство за изпращане до Н. И. В. *Александра III* депутация, които да изпроси Августейшего му благоволение да вземе подъ свои крѣпка защита дѣлото на желасмото съединение. За членове на депутацията бѣха избрани отъ южна България *Иванъ Герджиковъ*, *Д. Тончевъ* и *Д. Папазолу* отъ Казанлъкъ, тѣ придружени и отъ митрополита *Климентъ* и отъ *Ив. Ев. Гершовъ* изъ Сѣверна България, веднага се уклитиха за Копенхагенъ, дѣто тогава се намираше императоръ *Александъръ III*.

Въ сѣщия денъ, 9. септемврий, *Н. Височество* съ указъ назначи г-на *Д-ръ Г. Странски* за комисаръ и за помощници комисари *П. Р. Славейковъ* и мене. На комисарството бѣ възложено врѣмениото управление на страната, а самъ *Н. Височество* се заведе съ уреждане и приготвяне отбранителни мѣрки отъ случайно нападение отъ турски войски. Понѣма нѣколко дружини отъ сѣверна България, свика и румелийскитѣ резерви и ги изпрати на границитѣ съ Турция. Телеграфически съобща на *Н. И. В. Султана*, че по покана отъ населението дошълъ въ Изт. Румелия съ единичко намѣрение да запази страната отъ анархия. Съврѣменно събра турцитѣ въ джамията на Джумая и ги увѣри въ твърдото си намѣрение да запази реда и тишината и да покровителствува живота, имота и честта на всички жители безъ разлика на вѣра и народностъ.

За да подѣйствуватъ за припознаване съединението, изпрати се въ Ц-градъ депутация отъ г. г. *Д-ръ Ст. Чомаковъ* и *Ив. х. Петровъ*. Но депутацията въ Ц-градъ не била допусната да приближи ни до министри, ни до посланици и се завърна, безъ да донесе нѣкаква утѣшителна надежда. Тѣй сѣщо и депутацията до руския императоръ се завърна отъ Копенхагенъ, безъ да донесе успокоителна вѣстъ. Напротивъ, императорътъ разсърденъ повниа си назадъ рускитѣ офицери, които служеха въ българската и румелийската войски, и заличилъ княза *Александра* отъ кадритѣ на руската армия.

Между това турски войски се трупаха покрай границата, а откъмъ сѣверъ идѣха все обезпокоителни слухове, че и Сърбия съ завистливо око погледнала на прогласеното съединение, и сръбски войски се събирали по границитѣ съ България. При това и великитѣ сили не одобрили станалото и настоявали да се възвърне Изт. Румелия въ прѣжното си положение, създадено отъ Берлинския трактатъ. Отъ наша страна, за да се прѣдстави съединението

като дѣло завършено (*fait accompli*), дирекцитѣ на истова Румелия се унищожиха, дѣлата имъ се ликвидираха и най-послътъ и комисарството на 14. октомврий се вдигна, та управлението на областта напълно се подчини на министерството въ София.

Ненадѣлно на 1. ноемврий прѣлъ пошта стигна въ Пловдивъ грозва вѣстъ, че сръбскитѣ кралъ *Миланъ* обявилъ въ България война, и войскитѣ му вече нахлули въ България. Князь *Ал. Батембергъ* слѣдъ като разпореди да се уплатятъ всички войски задѣло съ резервирѣквва *Св. Богородица* и самъ замина за София. В Румелия изпратски войски. Страхъ и неизвѣтностъ отъ нападение отъ турски войски. Пристигналитѣ радостни вѣсти отъ бойното поле, че българскитѣ войски разбили сръбитѣ при Сливница, прѣмивала Царабродъ и се спрѣли въ Пиротъ, ободриха населението. Приярия се скрѣпа и когато вече се ласкаехме съ надежда, че всичко ще се свърши благополучно за насъ, ненадѣлно се чу, че В. порта била пратила да изпрати *Джевдетъ паша* за комисаръ и замѣстникъ на губернатора въ И. Румелия. Като негова прѣдтеча пристигна въ Пловдивъ турски чиновници: *Лебибъ ефенди* и *Гадбанъ ефенди*, придружени отъ *Георги Продановъ*, берберъ на *Н. И. В. Султана*, съ послание да увѣщаватъ и убѣдятъ населението да приеме *Джевдетъ паша*.

Щомъ се научихме за пристигането имъ, ние възбужда граждани посѣтихме редомъ г. г. консулитѣ и ги помодахме да настояятъ прѣдъ посолствата да се спре изпращането на *Джевдетъ паша*, защото населението е злѣ настроено и по всякой начинъ нѣма да го приеме; английскитѣ и французскитѣ консули съ отговоритѣ си даваха да се разбере, че одобряватъ поставянитѣ ни, а рускитѣ управляващъ консултството, г. *Игелстронъ*, и ав. транснитѣ консултъ настояваха да ни убѣждаватъ, че трѣвало да приематъ *Джевдетъ паша*, който се изпраща съ съгласието на силитѣ. За да тури редъ, и че въ случай на упорство турски войски на границата били готови да навлѣзатъ въ областта. Пристигналитѣ турски пратеници пожелаха да се видатъ съ гражданитѣ и дойдоха въ митрополията, за да съобщитъ мисията си. *Гадбанъ ефенди* се трудѣше да ни убѣди, че спасително щѣло да бъде за тая страна да приемемъ султановия ольпомощенъ пратеникъ, който иде да тури редъ, и въ случай на упорство той ще взѣе съ сила и пр. Ние отговорихме, че ние, частии граждани, нѣмаме качество на държавни лица, нито можемъ да влизаме въ каквито да било политически прѣговори, и че пратеницитѣ трѣвало би да се отпесатъ въ София до княза и правителството и тамъ да се споразумѣятъ. Колкото отъ паша страна, ние толкова само можемъ да кажемъ, че като познаваме настроението на населението, особено слѣдъ една кървопролитна война, въ която не се удостоихме съ помощъ и защита отъ сюзерената държава, нивакъ не е мислямо да се приеме който паша и да би дошълъ. Колкото до обстоятел-

ството, че турски войски щѣли да нападнатъ и да навлѣзатъ въ страната въ време, когато българскитѣ войници се намиратъ на сръбскитѣ граници, то не ще да бъде пѣкакво похвално юначество за рѣшорѣка, а въ всѣки случай ще има за резултатъ не примирение, а още по-големо раздражение, послѣдено отъ кървопролития. Отъ тия и такива наши възражения пратеницитѣ се пообезсърчиха. За да повлияемъ още по-убѣдително на тѣхъ и на консултѣ, ние още щомъ чухме за мисията на тия пратеници, бѣхме поканили разни градски общини да ни пратятъ на помощъ свои опълномошци; защото отъ София, дѣто се отнесохме до министерството за съвѣтъ, не ни дадоха никакви ясни и опрѣдѣлени наставления относително до начина какъ да се постѣпи съ турскитѣ пратеници. Пълномощници отъ разни градски общини около 50 души наврѣме пристигнаха и енергически заявиха прѣдъ консултѣ, че по никой начинъ населението нѣма да приеме турски паша, нито възстановяването на прѣжния режимъ и пр. Отъ строгия езикъ, съ който тѣй рѣшително се прѣдставиха кървавитѣ послѣдници въ случай, че би се употребила турска сила, и консултѣ и делегатитѣ разбраха, че безъ нови кървопролития невъзможно ще е да се приведе въ изпълнение земеното въ Ц-градъ рѣшение за изпращането на *Джевдетъ паша*. Турскитѣ делегати дори не намѣриха за умѣтно да раздадатъ и разпространятъ приготвенитѣ си прокламации, съ които мѣрили да увѣщаватъ населението да се подчини на земеното въ Ц-градъ рѣшение, и си отидоха да прѣдставятъ на В. порта впечатленията си отъ виденото и чуто. Тогавашниятъ префектъ, г. *П. Димитровъ*, като нѣмаше положителни и опрѣдѣлени наставления отъ министерството, за какво поведение трѣбваше да държи спрѣмо делегатитѣ, дѣйствуваше чрѣвъ пѣколцина отъ насъ гражданитѣ и съ дѣятелното си съдѣйствиє и подкрѣпение на заявленията ни спомогна за благоприятни излѣзъ изъ мъчното положение.

Прѣди да се разотидатъ по дома си, пълномощницитѣ на разни градове опълномошиха отъ своя страна комисия отъ Пловдивски граждани, която въ случай на нужда да дѣйствува отъ име на южна България потрѣбното. Комисията намисли да изпрати депутация въ Петербургъ, за да попроси милость и защита отъ императора, но г. министръ *Радославовъ*, попитанъ, не позволи. Намѣето това епископъ *Гервасий* по настояването отъ комисията отпрати телеграфическа молба до Руския Св. Синодъ за ходатайство прѣдъ *Н. И. Величество*, и женското дружество „Майчина грижа“ телеграфически попроси ходатайството на *Н. И. Величество Императрицата* за милость и защита на многострадалната южна България. Отъ Прѣосвещения Петербургски митрополитъ се получи успокоителенъ отговоръ.

Между това и рѣшението да се изпрати *Джевдетъ паша* бѣ изоставено, и слѣдъ сключения миръ на 19. февруарий между България и Сърбия, прѣдприеха се прѣговори между В. порта и Българското правителство и по спогодба, одобрена въ конференцията

отъ посланицитѣ въ Ц-градъ, Българскитѣ князь, ваго генералъ-губернаторъ на Изт. Румелия, бѣ патоваренъ и съ управлението на тая областъ, на която Органическиятъ уставъ въ тѣхъ си части трѣбваше да се приспособи на новото положение отъ особена комисия. За тая комисия бѣха назначени отъ турското правителство *Меджидъ паша* и *Абро ефенди*, а отъ българското правителство *Мед-префектъ г. П. Димитровъ*.

Прѣзъ априлий князь *Ал. Батембергъ*, придруженъ отъ сръбския министръ *П. Каравеловъ*, прѣдприе обиколка по Южна България, съ намѣрение да подготви населението за прѣдстоещитѣ избори, за да се избератъ съчувствуващи на съединението депутати за народното събрание, защото еднокрѣмешнитѣ провинциални депутати за народното събрание сега се оказаха противници и, като обозици, интригуваха, и съ своя органъ „Съединение“ дразнѣха населението, тѣго настрояваха противъ княза *Ал. Батемберга*. За мнозина останаха необяснимо поведението на Софийското правителство, което тѣй хладнокрѣвно и пехайно гледаше на тия проповѣди, както и некоректното направление, което бѣ взелъ и официозниятъ вѣстникъ „*Търновска Конституция*“. 9. августъ обясни всичко това: излъчаваниятъ длѣжностъ на Пловдивски префектъ, г. *Ив. Найденовъ*, изненада гражданитѣ съ съобщение на една телеграма отъ София, съ която се обявяваше, че князь *Ал. Батембергъ* билъ сваленъ отъ прѣстола, че било съставено врѣменно правителство, и се канѣха властитѣ да го припознаятъ и военнитѣ да дадатъ клетва за вѣрностъ на това правителство. Окрѣжната телеграма пошеме подписа: главнокомандуващъ *Каравеловъ*. Самиятъ тоя подишъ и забѣлѣжката въ телеграмата да не се съобщава въ два града, дѣто, види се, се прѣдполагало да се посрѣщне несъгласие отъ гарнизона, породиха у нѣколцина отъ насъ недовѣрие и съмнѣние въ същността на съобщението. Военнитѣ тѣй също се намѣриха въ недоумѣние, що да сторятъ. Най-послѣ на 11. вечерята капитанъ *Велчевъ* съ ротата си завзе телеграфната станция, прогласи се противъ врѣмешното правителство, и началникътъ на Пловдив. гарнизонъ г. *Муткуровъ* се ободри и влѣзе въ споразумѣние съ други военни командири и съ тогавашния прѣдседателъ на Народното събрание, *С. Стамболовъ*, който се намираще въ Търново. *Стамболовъ* съ прокламация обяви, че се туря на чело на врѣмешното правителство, за да възстанови законния редъ, като възвърне князь *Ал. Батемберга*. Населението се присъедини при рѣшението на военитѣ, съ изключение на лѣжесъединиститѣ, които, улашени, излокриха се, а нѣкои избѣгаха въ Турция.

Съ неописуема радостъ най-послѣ се посрѣщна извѣстието, че князь *Ал. Батембергъ* се завърналъ въ България и прѣзъ Търново иде право за Пловдивъ, отдѣто се даде инициатива и потикъ за посрѣщането му. Посрѣщнахме го възторжено, по той бѣ угриженъ я убить духомъ, и, безъ да се бави, замина за София, отдѣто слѣдъ нѣколко дни окончателно напусна България, като прѣдаде властта на регентство, съставено отъ *П. Каравеловъ*, *Ст. Стам-*

боловъ и Г. Живковъ. Слѣдъ абдикирането на А. Батемберга последваха пѣвѣстнитѣ на всипа на бъркотии.

Прѣзъ юлий 1887. г. свиканото Велико народно събрание въ Търново избра за български князь датския принцъ *Волдемара*; а когато той се отказа, избра за български князь кобургския принцъ *Фердинанда*, който даде клетва на 2. августъ въ Търново и на 6. августъ пристигна въ Пловдивъ. дѣто моята къща бѣ честитата да го приеме като гостъ. Слѣдъ три дни замина въ столицата София. На 15. августъ врѣмениятъ министъръ на просвѣщеніето г. *Д-ръ Ст. Чомаковъ* ме покани, и азъ приехъ назначеніето си за директоръ на дѣвическата гимназия въ Пловдивъ, и отъ 1. септемврий 1887. год. поехъ да изпълнявамъ тая длъжностъ.

27. — Командировката ми въ Цариградъ.

Съ телеграма отъ 1. априль 1888. год. Г. Живковъ, министъръ на народното просвѣщение, ме пита, дали съмъ съгласенъ да ме командирова врѣменно въ Ц-градъ по научни издирвания и кога мога да ида. На отговора ми, че съмъ съгласенъ и мога да тръгна за Ц-градъ, щомъ получа подробни указания и потрѣбни улеснения, послѣдва друга конфиденциална телеграма отъ 4. априль, съ която г. министърътъ ми явяваше, че командировката ми не търпи бавене, че трѣбва да тръгна незабавно и че сполуката ѝ напълно зависи отъ неразгласяването ѝ.

Тайпата на тая командировка най-сетнѣ ми се разкри съ писмо отъ 6. априль, съ което г. министърътъ ми събщи, че по рѣшение, зето въ министерския съвѣтъ, азъ съмъ командированъ въ Ц-градъ съ по 30 лева дневни за дирене, откриване и копиране исторически документи и книжа, интересни за българската история, каквито биха се намѣрили въ държавнитѣ архиви и библиотеки, и ми се прѣдлагаше незабавно да замина за Цариградъ, дѣто отъ княжеското дипломатическо агенство щѣли да ми се дадатъ подробни указания и съдѣйствія.

Като получихъ пѣтни и прѣпоръчително до г-на дипломатическия агентъ, азъ тръгнахъ за Цариградъ въ пълна надежда, че ми е приготвенъ достѣпъ до архиви и библиотеки, за да мога незабавно да се заловя за работа по посланието си. На 12. априль пристигнахъ въ Цариградъ и на другия денъ се явихъ прѣдъ дипломатическия агентъ, г-нъ *Д-ръ Г. Вълковичъ*, та му прѣдадохъ прѣпоръчителното. Г-нъ *Д-ръ Вълковичъ* се видѣ изненаданъ отъ командировката ми и каза, че не знае какви указания може да ми даде; той наистина, прибави, билъ подещачъ министерството за такива научни издирвания и прѣдлагалъ да му се отпусне кредитъ, за да постави нѣкои ефендиета да потърсятъ по архиви и библиотеки, дѣто по всѣка вѣроятностъ намѣри-ще се нѣщо интересно за българската история; но за това, по негово мнѣние, трѣбвало би да се работи дълго врѣме à longue haleine, а за малко врѣме, както мисли министерството, невъзможно е да се сполучи нѣщо,

особено като ще трѣбва прѣдварително да се изходатайствува рѣшение за достѣпъ до архиви и пр.

Тия думи на дипломатическия агентъ ме обезсърдчиха, като ми дадохъ да разбера, че нищо не е било прѣвидено и приготвено за сполука на посланието ми, и че ще трѣбва потелтъра да се дѣйствува за разрѣшеніе за достѣпъ до архиви, което може да се не сполучи, и въ такъвъ случай командировката ми ще излѣзе ялова. Но еднажъ командированъ, азъ трѣбваше да се опитамъ. Помолехъ г. *Вълковича*, и той на 14. априль ме прѣдстави който ме прие любезно, обѣща ми всѣко улеснение, каквото зависи отъ него, и ме прѣпоръча съ свой чомѣкъ до държавната библиотека. Той имѣ добрината да ме снабди и съ каталози отъ разни библиотеки; но колкото за входъ въ държавни архиви той каза, че не може да ми услужи, защото не са въ неговото вѣдомство.

На 19. априль чрѣзъ дипломатическото агенство получихъ отъ министерството въ София шифрована телеграма, съ която ми се даваха слѣднитѣ упѣтвания: „Ще се запознаете съ турския историографъ, съ министъра на просвѣщеніето и съ други може би лица, каквото да сполучите напълно достѣпъ всѣкъдѣ, дѣто се намиратъ материали и паметници относително български земи и народъ. По насочкитѣ на историографа ще наредите подъ Вашъ надзоръ да се направятъ изводи изъ турски паметници, въ които се говори за миналото на България и на земитѣ български отъ навлизане на турцитѣ въ Балканския полуостровъ до послѣдне врѣме. Особено ще отбѣлжките мѣста, които свидѣтелствуватъ за старата българска администрация, за постепенното покорение на Балканския полуостровъ, за феодалнитѣ отношения на беговетѣ съ тѣхнитѣ подвластни взаимно и спрѣмо султана, за националнитѣ български движения и за остатки отъ българска култура. Ще прибирате български ржкониси, или инакви паметници съ историческо значение и пр. Подробности писмено, а докогава ще Ви послужи съ повече обяснения нашиятъ агентъ“.

За жалостъ г. *Вълковичъ* не ми даде повече обяснения и улеснения.

Въ допѣлата на телеграмата получихъ отъ 3. май 1888. г. и писмо, съ което програмата на посланието ми още повече се разшири. Особено ми се прѣпоръчаше „да гледамъ да се възползувамъ отъ добритѣ отношения, въ които се намиратъ Турци въ България и отъ благоприятното разположение, което турското правителство било изказало, когато му били отстъпени турските книги отъ библиотеката Пазвантооглува. При това ми се казваше, че на министерството било обѣщано всѣко съдѣйствие отъ страна на турския историографъ, за когото сж отворени държавнитѣ и обществени турски архиви и библиотеки, че той ще посочи всичко, което може да интересува издирвача на материали по историята и културата на българскитѣ земи и народъ“.

Обнадеженъ отъ възможността да наѣда съдѣйствието у официално лице, азъ помолихъ г. *Вълковича* да ме запознае съ турския историографъ. Въ отговоръ на това г. *Вълковичъ* ми каза, че той едно време се билъ познавалъ съ *Лутфи ефенди*, който е настояецъ историографъ, но има години, какъ не го е виждалъ. При все това той опрѣдѣли день и ме заведе при негова милостъ, който живѣше на Босфора. *Лутфи ефенди* е единъ добродетелъ, старецъ отъ прочутитѣ учени *улеми*, и онаѣ година редѣтъ му билъ да бѣде назначенъ за Казъскеръ. Той ни прие и си спомни за познанството си съ г. *Вълковичъ*; а когато му съобщихме цѣлата на посланието ми, той каза, че е готовъ да ми бѣде полезенъ, до колкото зависи отъ него, и ме покани да ида да го видя на новата му *ялия*, която си билъ купилъ и си нарежда въ Бебешъ. Азъ ходихъ нѣколко пѣти при тоя старецъ; той всѣкога ме приемаше любезно и ми даде отъ своята историография четири кляжжи, които съдържатъ описания на събития въ турската империя отъ 1840. до 1850. г., но въ тѣхъ нѣма нищо интересно за България. Помолихъ го да ми разкаже нѣщо за положението, въ което е била намѣрена и турона въ административно отношение България въ време на завоеванието и слѣдъ завоеванието, и да ми посочи нѣкои турски книги и документи, въ които би се намѣрило нѣщо забѣлѣжено относително до прѣминалото на българския народъ и въ кои архиви би се намѣрили такива документи. Той простодушно ми каза, че таква нѣщо не знае, а ако се намиратъ документи, каквито желая, тѣ по всѣка вѣроятностъ ще се намиратъ у *Хазиней евракъ* (архива) у стария палатъ. Отъ тоя отговоръ азъ останяхъ смаянъ и не можехъ да си обясня, по какви свѣдѣния министерството ми съобщаваше, че историографътъ билъ общалъ да ми даде указания и улеснения по командировката ми.

Като не сполучихъ у настоящия историографъ, щото желаехъ, помолихъ г. *Вълковича* да ме прѣпорѣча и на бившия историографъ *Джевдетъ паша*. Единъ петъгъченъ день отидохме на ялията му; *Джевдетъ паша* ни прие любезно и съ готовность ми разправи въ общи черти за организацията на държавата въ първитѣ времена на завоеванието, но особено нѣщо, за каква е била държавната организация на България, не прибави, нито ми посочи документи. Азъ ходихъ нѣколко пѣти при него и записахъ слѣднитѣ устни показания, които благоволи да ми даде: „Въ време на завоеванието, разказа *Джевдетъ паша*, първа грижа на завоевателитѣ била да запишатъ селата и градоветѣ на завоеваната страна, да имъ забѣлѣжатъ границитѣ и да съставятъ отъ тѣхъ сѣдебни околии, въ които поставяли по единъ сѣдия *казъ*, или *кадж*, отъ името на когото и самата околия била наречена *каза*. Сѣдията сѣдилъ, а управлението въ градоветѣ и селата остаяло си *общинско*. Отъ завоеваната земя една пета принадлежала на султана (еразий-емирне), отъ която той една часть посвещавалъ на богоугодни заведения и правилъ *вакѣфъ*, а другата, подѣлена на тимари, раздавалъ на завоевателитѣ, за да се ползватъ отъ де-

сетъба и срѣщу прѣжни или бѣдещи услуги. *Тимаръ* е участъкъ земя, която приносила десетъкъ отъ 3000 до 19000 аспри; во-варичали *сипахии* (конници), а на голѣмитѣ па тимари се се наричали *заими*. Срѣщу облагата, които ималъ, *Сипахитѣ* били длъженъ да си има конь и оржие, да подѣржа на свои разноски другари (йолдаши) по единъ за всѣки 3000 аспри приходъ, и въ време на война заедно съ тѣхъ да се подстави подъ началство на *заима*, комуто е билъ подчиненъ. *Заимитѣ* съ своитѣ *сипахии* (конници) се събирали подъ команда на *Санджакъ бей* и подъ едно *знаме* (санджакъ) съставяли една дружина. *Велчки* санджакъ бееве съ своитѣ дружини били подчинени на *Бейлер-бей*. Земята на тимаритѣ била прѣдоставена въ владѣние и ползуване на жителитѣ, които за това давали на спахията десетъкъ отъ произведенията си. Когато умрѣлъ владѣтельтъ на нѣкоя земя, правото за владѣние прѣминавало на неговитѣ прѣми млъжи наследници, като бащията; въ случай че не би имало такива, то опрѣдѣлената земя се прѣдавала на нѣкого отъ жителитѣ отъ сѣщата община, който не би ималъ достатъчна земя, а въ случай че не би имало такъвъ петемець за земя, владѣнието и се давало и на лица извънъ сѣщата община. За прѣподаване владѣнието на наследници или на чужди лица спахията взималъ *поклонъ* (тапу) срѣщу документа, който издавалъ. Самъ спахията нѣмалъ право да държи въ свое владѣние и ползуване ни най-малка часть земя въ свои тимаръ“.

На въпроса ми: служили ли съ християни, а особено българи, въ османскитѣ войски, *Джевдетъ паша* продължи: „Въ време на завоеванието, дѣто жителитѣ християни се покорѣха доброволно, подлагаха се на данъкъ *джизие* (харачъ), а отъ завоеванитѣ съ сила взимаха плѣнници и глади момчета и ги обръщаха на мюсюлмани. Помюсюлмарецѣ християнчета (аджеми-оллаяларъ) възпитавали въ военна наука и отъ най-отличнитѣ между тѣхъ съставляли конница на *улубеджианъ*, която служила като копвой на султана въ време на походъ, а отъ останалитѣ пълнази еничерскитѣ *вакѣве*. Покрай главнитѣ птица на завоеваната страна имало съградени казарми за прѣпоичуване на войскитѣ въ време на походъ, а наоколо тѣхъ имало опрѣдѣлени села, на които жителитѣ българи били задължени да служатъ като *войници*. Тѣщата служба била да конаятъ хендеци, лагъми, да прѣварватъ на свои кола военнитѣ припаси и да гледатъ конетѣ на военни началници. Освѣнъ това много българи и други християни служили като доброволци въ войска, наречена *акънджи*, на които работата била да нападатъ извънъ границитѣ на държавата, да плѣнятъ и обиратъ и, щомъ срѣщнатъ неприятелска войска, да се оттеглятъ въ границитѣ на държавата“.

При всичката си добра воля *Джевдетъ паша* не можѣ да ми даде желаемитѣ ми показания за състоленето, въ което се намирала България въ време на завоеванието, за нейната админи-

страция, додѣ се простирани българскитѣ владѣния, кои били владѣтелитѣ и управителитѣ на разни области и градове и какви народни движения се случвали и пр. За всичко това, прибави той, можа-ще се намѣри нѣщо по документи, които се намиратъ въ *хазиней-евракъ*. Когато го помолихъ да ми даде прѣпорѣка и наставления за ръководство за дирене такива документи въ архивата, той ми каза: „въ това съкровище сѣ натрушани безъ всѣки редъ държавни книжа отъ разни епохи, така щото съ години трѣбва тамъ да се рови човѣкъ, за да намѣри щото го интересува.“

Като не намѣрихъ у историографитѣ — бившия и настоящия — щото желаехъ, азъ трѣбваше да се опитамъ да подири въ прѣпорѣчени и прѣхвалени *хазиней-евракъ*. За достъпъ до тая архива трѣбваше официално разрѣшение. Помолихъ г-на дипломатическия ни агентъ да ми издѣйствува потребното разрѣшение; негова милость се задоволи само съ една проста устна прѣпорѣка прѣдъ министѣра на външнитѣ работи.

Негово прѣвъзходителство, като чу желанието ми, изпрати ме до *Бейликчи ефенди*, у когото се пазили държавни книжа. *Бейликчи ефенди* поисква да му отбѣлѣжа, какви именно документи желая, за да ми ги достави. Когато му разправихъ, че желанието ми е да ми се дозволи да потърся самъ съ помощта на нѣкой ефенди по книжа отъ най-стари врѣмена, особено отъ врѣме на завоеванието, за да отбѣлѣжа щото би се намѣрило по тѣхъ нѣщо интересно за българския народъ, той отговори, че у него се намиратъ книжа само отъ нови врѣмена, а стари книжа, натрупани въ ковчези се намиратъ у стария палатъ безъ нумерация, така че тамъ съ години би трѣбвало да се рови човѣкъ, за да наиде щото дири. При това за достъпъ до тая архива се иска височайше разрѣшение.

Всичко това съобщихъ г-ну агенту и го помолихъ той да подѣйствува официално и ми изходатайствува разрѣшение за достъпъ въ архивитѣ у стария палатъ и у Дифтерханата, дѣто би се намѣрили документи за земевладѣнието въ България.

Доклѣ чакахъ желаното разрѣшение, азъ се заловихъ да прѣглеждамъ поне книгитѣ въ публичната библиотека. Публичната библиотека (*кютюб-ханей-умумийе*) е уредена прѣди нѣколко години отъ министерството на народното просвѣщение при джамията на Султанъ Ваязидъ въ помѣщение, което едно врѣме служило за свѣрталище на чужденци сиромаси. Въ тая библиотека, споредъ ръкописния каталогъ има 1776 екз. ръкописни и печатни книги, разпрѣдѣлени въ 17 рубрики. Отъ тѣхъ 240 екз. сѣ записани въ рубрика: Исторически. Тия книги азъ слѣдвахъ нѣколко дни на редъ да разглеждамъ всѣки день по нѣколко часа, доколкото ми позволяваше късото врѣме, защото тогава се случи рамазанъ, и библиотеката биваше отворена едва 3 часа на день. Въ тия книги срѣцнахъ описи на разни събития отъ арабската и турската истории, но почти нищо относително историята на други народи. Прѣгледахъ по разнитѣ исторически книги записаното по завоеванието на

Тракия, България и Македония и не намѣрихъ нищо повеќе отъ едни кратки забѣлѣжки за завоевани градове съ показаня, често прѣувеличени, на избити или заробени *невърни* при прѣвзимането на всѣки градъ, а никакъвъ споменъ за народността, за населението, за неговия битъ, поминѣкъ, нито за владѣтелитѣ или управителитѣ на тия градове.

Освѣтъ публичната библиотека въ Париградъ има при разни джамии и други библиотеки, отъ които по-главни сѣ:

1) Библиотеката при джамията *Нури-Османи*, основана съ 1169. отъ хиджретъ. Тя, споредъ каталогъ ѝ, състои отъ 5053 екз., отъ които 566 сѣ отъ историческо съдържание.

2) Библиотеката *Вели-ед-динъ* у джамията Султанъ *Баязидъ* 3484 екз., между които и 12 тома отъ историографа *Джевогътъ паша*.

3) Библиотеката при джамията св. София, основана въ 1250. отъ хиджрета, състои отъ 4906 екз.

4) Библиотеката при Ени-джамиа, основана отъ Султанъ *Ахмедъ III*. въ 1137. отъ хиджретъ, състои отъ 1206 екз.

5) Библиотеката на Диван-йоду срѣщу тюрбето на Султанъ *Мехмедъ II*, основана 1088. отъ *Кюпрюлю-заде* *везиръ Мехмедъ паша*, състои отъ 1635 екз. и съ 781 екз. приложени отъ *Фазлъ Ахмедъ паша*, и подарени отъ *Мехмедъ Асимъ бей* 749 екз.

6) Библиотеката при *бав-и Аали*, основана въ 1155. отъ хиджрета съ 690 екз.

7) Библиотеката при *Вали-пазаръ* съ 427 екз.

8) Библиотеката при *Халимидъ I*, основана отъ султанъ *Халимидъ I*. въ 1194. отъ хиджретъ съ 1502 екз. и при нея приложени отъ *Исмаилъ* 764 екз.

Всички книги въ тия библиотеки сѣ ръкописни и почти всички на арабски и персиски езици, и твърдѣ малко на турски езикъ. Азъ инакъ въ врѣме и възможность да се рови по тия библиотеки, въ кои-де не знамъ, дали би се и намѣрило нѣщо интересно за историята, отъколя Малкото книги съ историческо съдържание въ тия библиотеки не сѣли всички разказватъ за събития отъ арабската и персиската история. Само книгитѣ отъ турскитѣ историографи сѣ сѣли съ събития отъ турската история. Турскитѣ историографи, или, както ги наричатъ официално *описатели на събития* (*таърихъ-нависъ*), описватъ събития, които се отнасятъ до турската история, прѣдставени повечето пристрастно безъ никаква свѣзъ съ вънкашни събития. Историографитѣ вървятъ по слѣдния редъ:

1) *Халили-Наими* описалъ събития отъ 1000. до 1070. отъ хиджретъ.

2) *Шехри-Нишанджи Абд-ур рахманъ* описалъ за събития отъ 1001. до 1093. ¹⁾

3) *Решидъ ефенди* отъ 1071. до 1134.

4) *Челеби-Асимъ ефенди* отъ 1143. до 1141.

5) *Субхи ефенди* отъ 1143. до 1156..

¹⁾ Всички дати сѣ по лѣтоброение отъ хиджретъ.

- 6) *Ийзи ефенди* отъ 1157. до 1165.
 7) *Шефийъ ефенди*, записахъ събития въ Одринъ въ 1135.
 8) *Рахми ефенди* описалъ посланието на *Кесереили-Ахмедъ* *паша* въ Персил.
 9) *Хакимъ еф.* написахъ прибавка на историята отъ *Ийзи ефенди*.
 10) *Васяфъ еф.* описалъ събития отъ 1166. до 1188. печатано.
 11) *Енвери еф.* отъ 1189. до 1193.
 12) *Васяфъ еф.* отъ 1203. до 1209.
 13) *Нури бей* отъ 1209. до 1213.
 14) *Пертевъ еф.*, писаното си прѣдалъ на слѣдния
 15) *Асимъ еф.*, който, като историографъ отъ 1222., има печатана история.
 16) *Мани Заде* отъ 1223. до 1237.
 17) *Есадъ еф.* отъ 1237. до 1240.
 18) *Реджай-еф.* твърдѣ малко врѣме билъ историографъ.
 19) *Джевдетъ паша* отъ 1188. до 1241.; записахъ събития въ 12 тома печатани.
 20) *Ахмедъ Лутфи еф.*, сегашниятъ историографъ, пачналъ да записва събития отъ 1241. до 1288.; имаше издадени четири томчета.

Слѣдъ много чакане най-сетнѣ г. *Вълковичъ* можа да ми изходатайствува прѣпоръчително отъ министъра на вънкашнитѣ работи само до министъра на Дефтерханата, дѣто да прѣгледамъ, дали не би се намѣрили нѣкакви документи по земевладѣнието и по феодалната система въ България въ врѣме на завоеванието и послѣ. Азъ се прѣдставихъ прѣдъ министъра на Дефтерханата и му обяснихъ желанието си да ми дозволи да прѣгледамъ съ помощта на нѣкой чиновникъ стари документи, въ които би се намѣрили нѣщо интересно за българската история. Той погледна рѣзковѣрчиво на прѣдложението ми и ме прѣзрати при началника на архивата. Той послѣдниятъ, като чу желанието ми, помисли и каза, че трѣбвало да поиска по-подробни наставления отъ министерството на вънкашнитѣ дѣла.

Слѣдъ тримѣсечно суетно чакане за достъпъ до архиви, като видѣхъ, че по всѣка вѣроятностъ още много врѣме има да се провлича по ходатайства и по прѣписки и пакъ да се не сполучи желаното разрѣшение, рѣшихъ най-сетнѣ да не губя повече врѣме и разности, поискахъ отъ министерството дозволение да се завърна и се завърнахъ въ Пловдивъ на 8. юлий.

Ако да знаехъ, че прѣдварително нищо не било пригответно за сполуча на посланието ми и че самъ азъ ще трѣбва да работя за разрѣшение да ми се достави достъпъ до архиви, по никой начинъ не бихъ приелъ такова ялово послание да губя врѣме и да правя излишни разности.

Слѣдъ завръщането си отъ Цариградъ пакъ заехъ директорската си длъжностъ при дѣвическата гимназия и служихъ до края на учебната 1893. г. Изпомежду, само прѣвъ 1889/90. г.,

врѣменно бѣхъ командированъ за директоръ на мъжката гимназия „Александъръ I“, дѣто имахъ доста главоболия и недоразумѣния съ нѣколцина недобростѣстни учители, които съ поведението си и съ грубитѣ си относки къмъ ученицитѣ често даваха поводъ на горчиви оплаквания.

На 1. септемврий 1893. г. по собствено желание бѣхъ освободенъ отъ длъжностъ и пенсиониранъ. Слѣдната година при изборитѣ за градски съвѣтъ бѣхъ избранъ за съвѣтникъ. Опламоощенъ отъ съвѣта заедно съ Д-ръ С. Чомаковъ, присѣтствувахъ въ София на погребението на покойния князь *А. Батембергъ* и поднесохъ вѣнецъ отъ страна на градския ни съвѣтъ (13. поемврий).

На 16. ноемврий се завърнахъ въ Пловдивъ, дѣто г. *Чомаковъ* падна тежко боленъ отъ пневмония и на 24. ноемврий се помина.*)

Като съвѣтникъ въ градския съвѣтъ, азъ за много врѣме не можахъ да търпя да гледамъ, какъ единъ подуграмотевъ кметъ, подкрѣпенъ отъ неразбрано болшинство членове, прокарва рѣшения за лични облаги въ врѣда на градскитѣ интереси. На 20. априлъ съ мотивирано заявление се оттеглихъ отъ тоя съвѣтъ.

Свободенъ отъ обществена отговорностъ, азъ се заловихъ да си поуредя частнитѣ работи и да се погрижа за образованието на тримата си синове.

На 22. декемврий 1893. г. азъ имамъ нещастие да оплача брата си *Георгия*. Роденъ въ Копривщица на 15. януарий 1832. г., *Георги Груевъ* първоначално си образование получи въ родното си мѣсто, а срѣдното въ Пловдивъ при г. *Н. Геровъ*. Въ 1851. бѣ учителъ

*) Д-ръ *Стоянъ Чомаковъ*, роденъ въ Копривщица на 1817. г. училъ се по акустическа метода въ родното си село, послѣ съ подръжка отъ убоковетѣ си *Вълко* и *Стоянъ Чалжковъ* училъ въ гръцкото училище въ Пловдивъ и въ гръцкия при извѣстия въ онова врѣме учителъ *Каирисъ*, и най-послѣ съ подръжка отъ брата си *Салчо И. Чомаковъ* свършилъ курса на медицинскитѣ науки въ Пиза и въ Парижъ. Прѣвъ 1848. г. се завърналъ въ Пловд (въ), дѣто се установилъ като лѣкаръ.

Родолюбивъ дѣецъ, *Ст. Чомаковъ* умѣше да повлияе на роднитѣ си чорбаджии *Стоянъ Чалжковъ*, *Салчо Чомаковъ*, *Павелъ Куртовичъ* и други и ги убѣди да настоятъ за съграждане български училища и църкви въ прѣдградия *Марашъ* и *Каршияка*, въ 1848—1849. г., и да основатъ Епархийското училище „Св. Кирилъ и Методий“ въ 1851. *Ст. Чомаковъ* бѣ единъ отъ първитѣ възбудители на църковния въпросъ; съ познанието си и съ влиянието си въ Пловдивъ и въ околни градове той възбуди идеята да се изиратятъ въ Ц-градъ прѣдставителностъ. Той самъ напусти припадното новешие на църковната ни самостоятелностъ. Той самъ напусти припадното си занятие и домашното си спокойствие и прие избора на прѣдставителитѣ на Пловдивската епархия. Почти единичкы останалъ измежду прѣдставителитѣ отъ вънкашни градове, поддържахъ материално отъ Пловдивската епархия, съ постоянство цѣли 12 години гонимъ идеалъ и задружно си въздвигнахъ колцина отъ Ц-градскитѣ български търговци ходатайствува и работи за рѣшенieto на възбудения църковенъ въпросъ, което най-послѣ се и сполучи.

Слѣдъ С.-Стефанския миръ той се завърна въ Пловдивъ, дѣто бѣ назначенъ началникъ на санитарното управление на п. Румелия, а слѣдъ съединението въ 1887. врѣменно бѣ министъръ на просвѣщенiето. Въ 1888. г. пенсиониранъ, той почина на 76. годишна възраст. Богъ да го прости!

въ Светотроицкото училище въ Пловдивъ, подържано отъ на-
слѣдниците на покойния малки *Вълко Чалжковъ*. Въ 1852. ходи
въ Бѣлградъ, за да напастъ за печатането на прѣведената на
вѣсть „*Райна Княгиня Българска*.“ Въ 1853. г., поканенъ ми по-
Вратчанския владика *Доротей*, той учителствува въ Вратца, от-
дѣто въ 1854. г., повиканъ отъ *Христия Караминковъ*, търговецъ
въ Цариградъ, служи въ търговското му писалище като писаръ до
края на 1873. г. Отъ 1874. до 1877. г. секретаръ счетоводителъ
при Екзархията; на 17. юлий 1877. заедно съ Екзарха *Антима*
бѣ изпратенъ на изгнание въ Ангора, отдѣто слѣдъ сключения С.-
Стефански миръ се завърна и прибра въ Пловдивъ. Въ врѣме на
окупацията служи като секретаръ при Н. Блаженство Екзарха
Иосифа въ Пловдивъ, врѣменно редактира в. „*Марица*“ и прѣ-
веде *Органическия уставъ* на и. Румелия.

Въ 1879. г. прѣвъ августъ бѣ назначенъ за прѣдседателъ на углав-
ното отдѣление отъ Върховния съдъ въ Пловдивъ и прѣколко пѣти
избранъ прѣдседателъ на Областното събрание и на Постоянния
комитетъ. Слѣдъ съединението на южна съ сѣверна България той
бѣ назначенъ за прѣдседателъ на Апелативния съдъ въ Пловдивъ,
послѣ въ Русе и пакъ въ Пловдивъ, дѣто прѣдседателствува той
съдъ съ достоинство до послѣдния си часъ, уважаванъ отъ всички
като дѣтеленъ, строгъ и безпристрастенъ съдия.

Извънъ прѣмитѣ си длѣжности покойниятъ *Георги Груевъ*, по
покана отъ министерството, е зималъ дѣятелно участие въ приго-
товление на разни законопроекти.

Въ прѣбиванieto си въ Цариградъ той е билъ единъ отъ
първитѣ дѣйци по възражданieto като членъ отъ Ц-градското чи-
талище и отъ „Дружество за отваряне училища около Ц-градъ и
по Македония“ и като прѣдставителъ на Пловдивската епархия за-
едно съ г. *М. Балабановъ* въ Народния съборъ въ Цариградъ за
съставяне Екзархийския уставъ.

Неуморимъ работникъ, покойниятъ *Георги* свърши многоразслу-
жилия си животъ въ Пловдивъ на 67. годишна възраст, и бѣ
тържествено погребенъ на 24. дек. и оплаканъ отъ своитѣ и отъ
всички, които го познаваха. Вѣчна му паметъ!

[28. — Книжовнитѣ ми занятия.

Въ началото на втората половина отъ миналия вѣкъ имаше
вече отворени по нѣкои села и градове български училища, и бро-
ятъ имъ изъ година въ година се размножаваше; но учебници и
други български книги рѣдко имаше, та учителитѣ по главнитѣ
наречени училища бѣха принудени да прѣвозждатъ изъ чужди
учебници и да даватъ на ученицитѣ си писани уроци.

Въ Пловдивъ, когато дойдохъ за учителъ въ 1856. г., заварихъ
нѣкой си дѣдо *Стоянъ* чарчия, който покрай другитѣ си дреболии
продаваше часослови, псалтири, български календарчета и дребни
книжлета, издадени отъ х. *Найденъ Иоановичъ*. Това бѣ българ-

ската книжарница. Г-нтъ *Христо Г. Дановъ*, който наскоро се
установи въ Пловдивъ съ намѣрението да почне книжна търговия въ
1858. г., ми прѣдложи, и направи съ мене сговоръ да му прѣдавъ
за печатане нѣкои учебници и книжки, съставени отъ мене. За
първъ пѣтъ му дадохъ съставената ми „*Основи за българска гра-
матика*“, „*Гусла*“ и „*съкратенъ Робинзонъ*“, и той срѣщу сьромно
възнаграждение за труда ми ги напечата въ Бѣлградъ.

Слѣдъ тоя опитъ наскоро се сдружихъ съ сѣщия *Христо*
Г. Дановъ и съ *Я. Трузичевъ* и сключихме договоръ за книжарско
съдружие подъ названиее *Христо Г. Дановъ и С-ие*. Главнитѣ
условия на договора ни бѣха: колкото учебници или други книги
бѣда прѣвелъ или съставилъ, да ги давамъ да се печататъ за съ-
дружническа смѣтка; *Христо Г. Дановъ* да се грижи за отпечат-
ването и разнасянето имъ низъ България, а *Я. Трузичевъ* да се
труди за продажъта имъ въ отворената въ Пловдивъ книжарница
и да събира недобори отъ продаденото по вѣнъ. За капиталъ на
дружеството и трѣма вложихме по равна частъ съ право на равна
частъ и отъ обрѣтокъ, която би се оказала.

Съдружието рѣчна и върнеше добра работа, та наскоро на-
мѣри за ползване да отвори и два клона книжарници въ Русе и
въ Велестъ. За да се разпространятъ повече отъ печатанитѣ книги,
отвори въ разни градове кредити на познати продавачи, на които
даваше на довѣрие книги за продажъ съ побивъ по 30 и 40%. За
същеленно мнозина отъ тия продавачи злоупотѣбиха съ даденото
имъ довѣрие и нанесоха голѣми поврѣди на съдружието.

Въ 1874. сключихме съдружескитѣ смѣтки и рѣшихме врѣ-
менно да прѣустановимъ изданието на нови книги за съдружни-
ческа смѣтка, доклѣ г. г. *Христо Г. Дановъ* и *Я. Трузичевъ* се
погрудятъ до три години да разправятъ съществуващитѣ съдруж-
нически книги, да събератъ недобори и разплатятъ дълговетѣ на
съдружието, та въ 1877. г. остатъкътъ отъ книги и пари да се по-
дѣли между тримата съдружници, и дружеството окончателно да се
разтури или поднови. По причина на възстанието и на войната въ
1876. и 1877. ликвидацията не можѣ да се извърши въ уреченото
врѣме, и едва въ 1887. г. се разчистиха окончателно съдружниче-
скитѣ смѣтки, по които за активъ се оказа слабо количество книги,
по причина, че въ врѣме на възстанието и на войната повечето
книги и недобори проаднаха. Съдружието се разтури, азъ се от-
теглихъ, и г. *Хр. Г. Дановъ* остана самостоятеленъ книжаръ-издатель.

Списъкъ на прѣведенитѣ ми или съставени книги.

1. *Райна Княгиня Българска* (прѣводъ). Бѣлградъ 1852. г.
2. *Св. история на ветхий и новий заветъ* съ прибавка
отъ църковна история. Бѣлградъ, 1857. Издание на гръцкия кни-
жаръ *Д. Ангелидисъ*.
3. *Първи познания*. Бѣлградъ, 1857. Издание на *Лука*
Павловъ, учителъ въ Марава. Тая книжка, прѣработена, бѣ прѣ-
печатана седемъ пѣти въ Вѣна.
4. *Гуслица*. Бѣлградъ, 1857.

5. *Скратенъ Робинзонъ*. Българдъ, 1858 г.
6. *Основа за българска граматика*. Българдъ, 1858 год. (Тая книга съ допълнения и прѣработена бѣ прѣпечатана петъ пати въ Вѣна).
7. *Сирота Цветана* (побългарена повѣсть). Цариградъ, 1859.
8. *Всеобща история* отъ Смарагдова (прѣводъ). Цариградъ 1860. — прѣпечатана въ Виена. 1867.
9. *Логика* (прѣводъ). Виена, 1867.
10. *Уроци отъ Землеописание*. Виена, 1862. Прѣработено и прѣпечатано три пати до 1869.
11. *Космография*. Виена, 1863.
12. *Малко землеописание*. Виена, четири издания отъ 1866. до 1870.
13. *Малка аритметика*. Виена, три издания отъ 1864. до 1869.
14. *Малка Св. история*. Виена, седемъ издания отъ 1866. до 1874.
15. *Малкъ катихизисъ*. Виена, четири издания отъ 1864. до 1870.
16. *Начала отъ българска граматика*. Виена, 1869, четири издания до 1872.
17. *Училищни пѣсни*. Виена, 1867., три издания.
18. *Сборникъ на недѣлни и празнични слова*, 2 части. Виена 1868. г. (Редакция и пѣколко прѣведени слова).
19. *Опитна физика* отъ Ганю (прѣводъ). Виена, 1869.
20. *Кратка физика* отъ Шубертъ (прѣводъ). Виена, 1870.
21. *Льтоструй*, годишенъ календаръ за 1869., 1870., 1871., 1872., 1873. и 1874. г. Шестъ годишнини печатани въ Виена. (Редакция и повечето неподписани статии).
22. *Книжница за народа* отъ слѣднитѣ книги:
- Въздушни явления*. Виена, 1870.
  - Земя и небо*. Виена, 1872.
  - Трудътъ е човѣку длъжностъ и благодать*. Виена, 1872.
  - Учитель Добре* (побългарена повѣсть). Виена, 1873.
  - Хранене свилени буби* (прѣводъ). Виена, 1873.
  - Храната споредъ здравето и хубостта*. Виена, 1873.
  - Орждия за дишане*. Виена, 1874.
  - Млада майка* (прѣводъ). Виена, 1874.
23. *Османски букваръ*. Цариградъ, 1864. и 1867.
24. *Османска граматика*. Цариградъ, 1864. и 1867.
25. *История на османското царство*, 1. часть. Одринъ, 1875.
26. *Самъ си помагай* (прѣводъ). Пловдивъ, 1879.
27. *Уроци отъ християнско учение* (прѣводъ). Сливенъ, 1882.
28. *Практическа економия* (прѣводъ). Пловдивъ, 1882.
29. *Нравоучение и гражданска наука*. Пловдивъ, 1882.

и 1884.

30. *Разговори върху хигиената* (прѣводъ). Пловдивъ, 1884.
31. *Училищенъ дневникъ*, 12 книжки. (Редакция). Пловдивъ, 1883 — 1884.
32. *География* отъ Гердъ. Азия (прѣводъ). Издание на Д. В. Маячовъ. Пловдивъ, 1890.

ПРИТЪРКА.

Прѣзъ времето за разнитѣ си държавни служби удостоенъ съмъ билъ съ слѣднитѣ награди и отличия:

1. У-й (рутбей-хамисе), като муавинъ прѣзъ 1868. — 1869. г.
2. Руския орденъ *Станиславъ* 3-ти степенъ, въ качеството ми прѣдседателъ на Слѣбния свѣтъ прѣзъ 1878. г.
3. Руския орденъ *Анна* 3-тя степенъ, като прѣдседателъ на Комерческия съдъ прѣзъ 1878. — 1879. г.

Като директоръ на народното просвѣщение получялъ съмъ:

4. Орденъ *Меджидийе* 3-тя степенъ, на 1880. г.
5. Французска декорация *Златни Палми* (palmes d'or) на Officier de l'instruction Publique, 1881. г.
6. Орденъ *Османийе* 3-тя степенъ, на 1882. г.
7. Орденъ *Меджидийе* 2-ра степенъ, и
8. Чинъ I-й 1-а ст. (рутбей-ула, снѣф-и-еввель), на 1883. г.
9. *Паметенъ златенъ медалъ* за възшествието на Н. Ц. В. князь Фердинандъ.
10. Орденъ *Александъръ I*. 3-тя ст., въ качеството ми директоръ на гимназия на 1890. г.

ПОПРАВКИ

Стр.	редъ	на мѣсто	да се чете
9	44	се плаща	се е плашало
12	8	великъ	векилъ
68	17	при такова	на таково
70	3	Ив. Груевъ	Иоакимъ Груезъ

Ихтиманъ държалъ рѣчь, въ която проповѣдвалъ съединението на двѣтѣ Българии. Руското посолство въ Ц-градъ, увѣдомено отъ В. порта за това съобщение, настоя, и *А. Богориди* бѣ повиканъ въ Ц-градъ за обяснения по съобщението му относительно дѣйствиата на *Сорокина*.

А. Богориди замина за Ц-градъ и наскоро, като изтече срокътъ на петгодишното му управление, на негово мѣсто бѣ назначенъ за генералъ-губернаторъ на Източна Румелия, дотогавашниятъ главенъ секретаръ г. *Гаврилъ Кръстевичъ*.

Новоназначениятъ генералъ-губернаторъ г. *Г. Кръстевичъ* на 21. май замина за Ц-градъ. Въ врѣме на отсъствието си остави мене като замѣстникъ на главенъ секретаръ и изпълняващъ службата на генералъ-губернаторъ. Слѣдъ 40-дневно отсъствие г. *Кръстевичъ* на края на юний се завърна въ Пловдивъ, и по него пристигна и назначението на *Н. Начевъ*, дотогавашниятъ префектъ въ Сливенъ, за гл. секретаръ, — назначение, което изненада всички. Веднага слѣдъ пристигането си г. *Кръстевичъ* съ приказъ разтури, безъ да се свика Областното събрание, въ което мнозинството бѣ отъ називаемитѣ либерали, а по него и Постоянния комитетъ, и заповѣда нови избори Подъ знаме на съединението, което проповѣдваха жаднитѣ за власть и подъ влияние на администрацията въ изборитѣ спечелиха така нареченитѣ съединисти. Дотогавашнитѣ директори трѣбваше да се замѣнятъ; г. *П. Дагоровъ* се оттегли отъ Дирекцията на общитѣ сгради; на г. *Ив. Салабашевъ* бѣ внушено да напусне Дирекцията на правосѣдието. Азъ устояхъ до 23. ноемврий, когато подадохъ оставка отъ Дирекцията на просвѣщението, като разбрахъ, че стоенето ми за повече ще бѣде невъзможно при новата насока на работитѣ. Остана само г. *Ив. х. Петровъ*, директоръ на финанситѣ, за да отговори въ събранията по обвиненията, съ които несправедливо го бѣдѣха, и, слѣдъ като ги отблъсна, и той се оттегли.

При съставяне новия директоратъ г. *Г. Кръстевичъ* въпрѣки правото, което имаше по Органическия уставъ да си избира и назначава директоритѣ, поиска отъ Областното събрание да му посочи лица за директори. За такива бѣха посочени и назначени: *М. Маджаровъ* за директоръ на финанситѣ, *Ст. Бобчевъ* на правосѣдието, *Д-ръ Г. Хакановъ* на общитѣ сгради, *К. Величковъ* на народното просвѣщение; г. г. *Н. Начевъ* гл. секретаръ и на вътрѣшнитѣ дѣла и генералъ *Дригалски* на милицията бѣха назначени отъ В. порта.

Прѣзъ януарий 1885. г. Главниятъ управитель, а послѣ и постоянниятъ комитетъ ми прѣдложиха службата на избранъ членъ съвѣтникъ при Върховния административенъ съдъ. Избранъ отъ постоянния комитетъ на 16. януарий и утвърденъ отъ главния управитель, азъ изпълнявахъ тая нова длъжностъ до деня на прогласеното съединение.

25. — По съединението.

Проповѣдниците на съединението, като допипаха властта, веднага захвърлиха знамето, подъ което дотогава се борѣха, и нагнаха да пѣятъ нова пѣсень, че не му било дошло още врѣмето за съединение. Съперниците имъ казйоннитѣ подзеха сега това знаме и въ вѣстниците: „Южна България“ и „Борба“ отъ *З. Стояновъ* съ буйни нападки и обвинения противъ властващитѣ явно проповѣдваха съединение и дори прокламации за прѣвратъ печатаха и разнасяха. Населението, наежено, почна буйно да се вълнува по разни мѣста, а главниятъ управителъ и директоритѣ въ необяснима самоувѣреностъ и самонадѣяностъ, че усилията на противниците сж празни, не земаха никакви мѣрки, за да прѣдварятъ лоши послѣдци отъ вълнението, което изъ день въ день растѣше. Въ началото на августъ азъ се завърнахъ отъ Копривщица, дѣто бѣхъ прѣкаралъ лѣтнитѣ горещини, и по селата, прѣзъ които минахъ, зачухъ, че било готвено и щѣло да се направи прѣвратъ, защото населението било злѣ настроено противъ властта. На връщане въ Пловдивъ азъ съобщихъ на нѣкой отъ властващитѣ за всичко, що бѣхъ чулъ и видѣлъ. Наскоро пристигнаха новини, че въ Панагюрище нѣколцина дори прогласили съединението съ викове: „Долу Източна Румелия!“, че по Чирпанско се въртѣлъ *Паница*, офицеръ отъ Сѣверна България, че въ Гол.-Конаре нѣкой си *Чардафонъ* наговарялъ селянитѣ за прѣвратъ, и че подобно настроение има и по Конушко. Правителството едва въ надвечерието на приготвения прѣвратъ трепна и се опита да спре движението. Помъчи се да отстрани *Паница* отъ Чирпанъ, да запре *З. Стояновъ*, който съ в. „Борба“ явно проповѣдваше прѣвратъ, и прати Пловдивския префектъ *П. Димитрова* въ Гол.-Конаре да увѣщава набранитѣ тамъ селяни да стоятъ мирни; но намѣсто да ги убѣди да мируватъ, тѣ го задържали тамъ запрѣвъ. Най-послѣ комитетътъ за съединението, въ който влизали: *З. Стояновъ*, *Д-ръ Г. Странски* и други съмишленици, като сполучилъ да си уздрави съдѣйствитето и на нѣколцина офицери отъ румелийската милиция, рѣшилъ да извърши нагласения прѣвратъ.

На 6. септемврий, петъкъ сутринта, рано чуха се отъвнѣ града пукотъ и гърмежъ отъ пушки, и въоръжени селяни отъ Гол.-Конаре и отъ Конушко надошли и заедно съ Пловдивския гарнизонъ подъ команда на тогавашния майоръ *Д. Николаевъ* заобиколили конака, навлѣзли вътрѣ, безъ да посрѣщнатъ отпоръ отъ жандармерията, поставена за стража подъ команда на руски офицеръ *Коростолевъ*. Водачитѣ *З. Стояновъ* и дружина извлѣкли изъ леглото г. *Г. Кръстевича*, набързо го облѣкли и му съобщили, че по народна воля той е сваленъ отъ власть, и съединение съ Сѣверна България е прогласено. Послѣ го качиха на кола и, отъ какъ го разкараха изъ града прѣзъ главнитѣ улици, придруженъ отъ една мома до него на колата съ оголена сабля въ ржка, изпратиха го подъ стража въ Голѣмо-Конаре.

Отъ слѣднитѣ телеграми на генералъ-губернатора до В. порта може да се разбере, какъ нехайно е гледано отъ властитѣ на готвения прѣвратъ.¹⁾

1) Шифрована телеграма до В. Везиръ отъ 5. септемврий 1885. г. „Миналиятъ вторникъ въ Панагюрище, Пазарджикски окръгъ, троица четворица, въоръжени съ револвери, викали изъ улицитѣ: „Долу Румелия, да живѣе Съединението!“ Щомъ се извѣстила, мѣстната власть ги погонила и се погрижила да запази тишината и спокойствието на жителитѣ отъ поврѣда. А щомъ пристигна въ централното управление извѣстие, че реченитѣ размирници били побѣгнали, веднага се изпрати въ казаното мѣсто достатъченъ отдѣлъ жандарми и войници, за да подирятъ и изловятъ непрѣмѣнно реченитѣ лица. Така като се взеха бързи мѣрки за запазване безопасността на мѣстото, засега се взе прѣдвиданата на смутнитѣ, каквито се мѣчеха да докарагъ реченитѣ немирници. Щото се случи отсега нататкъ, отдѣлно ще Ви съобща. За свѣдѣние при това Ви явявамъ, че дѣйцитѣ на тия неприлични работи сж отъ опозиционеритѣ“.

2) Шифрована телеграма до В. Везиръ отъ 5. септемврий 1885. г. „Нѣкой си по име Паница, на служба у българската войска по настоящемъ въ отпускъ, билъ дошълъ по тия страни. Като усѣтихъ лошитѣ му намѣрения въ поведението и въ дѣйствиата му, по-прѣди писахъ на министъра на Внѣшнитѣ работи въ България да го повикатъ незабавно въ София, но и досега никакъвъ отговоръ не получихъ. Речениятъ господинъ трудилъ се да произведе подобни смутни, за каквито съ друга шифрована телеграма Ви явявамъ, че сж станали въ Панагюрище. На увеселението, направено по прѣди на празника за възшествието на прѣстола на Н. И. Величество, той отишълъ въ Чирпанъ, събралъ се съ нѣкои немирници, които позорили знамената, окачени отъ мюсюлмани, и дързналъ на бунтовнически заплашвания и дѣствия. Като зачулъ това Старо-Загорскиятъ префектъ, веднага изпратилъ достатъчна сила, която разпръснала всички, а речениятъ господинъ се скрилъ. За да се прѣварятъ бунтовническитѣ му дѣствия, и отъ централното управление се изпратиха въ Чирпанъ достатъчно число жандарми и войници. Тѣй сжщо и въ Голѣмо-Конаре, дѣто се чу, че се случили бунтовнически заявления, веднага се изпрати достатъчна сила, за да запази редътъ и спокойствието на мѣстото“.

Отговоръ на тия телеграми не зная дали е билъ полученъ; но слѣдъ извършения прѣвратъ получена е била съ дата 7/19. септемврий слѣдната телеграма на французски отъ В. Везиръ Саидъ паша. „До Н. Прѣвъзходителство Генералъ-губернатора на И. Румелия въ Пловдивъ.

„Научихме се, че желѣзниятъ пѣтъ билъ спрѣнъ. Прѣкъсването на телеграфнитѣ линии не е прѣпятствие за съобщение, защото

1) Черновкитѣ на тия телеграми ми съобщилъ секретарятъ на турската кореспонденция при канцеларията на Гл. управителъ.

може да се кореспондира по непрякъ път. Затова Ви моля да ме увѣдомите подробно за настоящето положение на работитѣ. По-рѣчамъ Ви да вземете съ врѣме ефикасни мѣрки и да бдите съ най-голѣмо внимание за запазване реда и публичната тишина. При това да се погрижите такожде да ни укажете на врѣме отъ което имате потрѣба, да Ви се даде отъ страна на Императорското Правительство“. *Саудъ*“.

26. — Врѣменно правителство.

Слѣдъ като изпратиха г. *Кръстевича* въ Голѣмо-Конаре, инициаторитѣ на прѣврата, събрани въ градско-общинското управление, повикаха и *Д-ръ С. Чомаковъ* и мене. Тамъ намѣрихме събрапи: майоръ *Д. Николаевъ*, *Муткуровъ*, *Филовъ* и капитанъ *Райчо*, *Захарий Стояновъ* и *Д-ръ Г. Странски*. Въ заседанието се рѣши да се състави отъ присѣтстваващитѣ врѣменно правителство подъ прѣдседателство на *Д-ръ Г. Странски*.

Отъ офицеритѣ майоръ *Д. Николаевъ* бѣ опрѣдѣленъ за главнокомандуващъ на войскитѣ, *Муткуровъ* и *Филовъ* командири на военни огдѣли, капитанъ *Райчо* градоначалникъ въ Пловдивъ; капитанъ *Вл. Петровъ* бѣ изпратенъ да прѣкъсне желѣзницата, а за началникъ на телеграфопощенския отдѣлъ бѣ назначенъ *Ив. Стояновичъ*. Врѣмното правителство издаде прокламация, съ която обяви на населението извършеното и прогласеното съединение, и съвѣтваше да се пази редъ и тишина. Слѣдъ това то се прѣдстави редомъ прѣдъ всички консули въ града, та имъ съобщи за станалото и прогласеното съединение, заяви, че е взело мѣрки, за да запази реда и тишината, и попроси подкрѣпа отъ правителствата имъ за извършеното по единодушното желание на населението, което, съединено подъ едно управление съ братята си въ Сѣверна България, желае да живѣе мирно подъ сюзеренството на Н. И. В. Султана. Едва бѣхме се завърнали по дома си за обѣдъ, и пукотъ отъ пушкания разтревожи града, и скръбна вѣсть за убийството на капитанъ *Райчо* се разнесе. Капитанъ *Райчо* като градоначалникъ билъ отишълъ да дири и арестува бившия началникъ на пощенската станция *Тодоровъ*, който билъ присвоилъ и отвлѣкълъ единъ групъ жълтици. Намѣрилъ го въ кафене на Балкъ-пазаръ и, когато да го запре, гузниятъ *Тодоровъ* теглилъ револверъ и наранилъ опасно капитанъ *Райчо*. Набраното наоколо множество ожесточено нападнало на убийцата, и го смазали и разпокъсали. Капитанъ *Райчо*, единичка изкупителна жертва, на другия день се помина и биде тържествено погребенъ.

Врѣмното правителство още сутринята телеграфически съобщи за извършеното на Н. В. Българския князь *Ал. Батембергъ*, който тогава се намиралъ въ Варна, и го помоли да благоволи да поеме подъ свое управление и Източна Румелия и да дойде незабавно въ Пловдивъ, за да запази и за въ бѣдеще реда и спокойствието въ страната. На 7. септемврий се получи отговоръ,